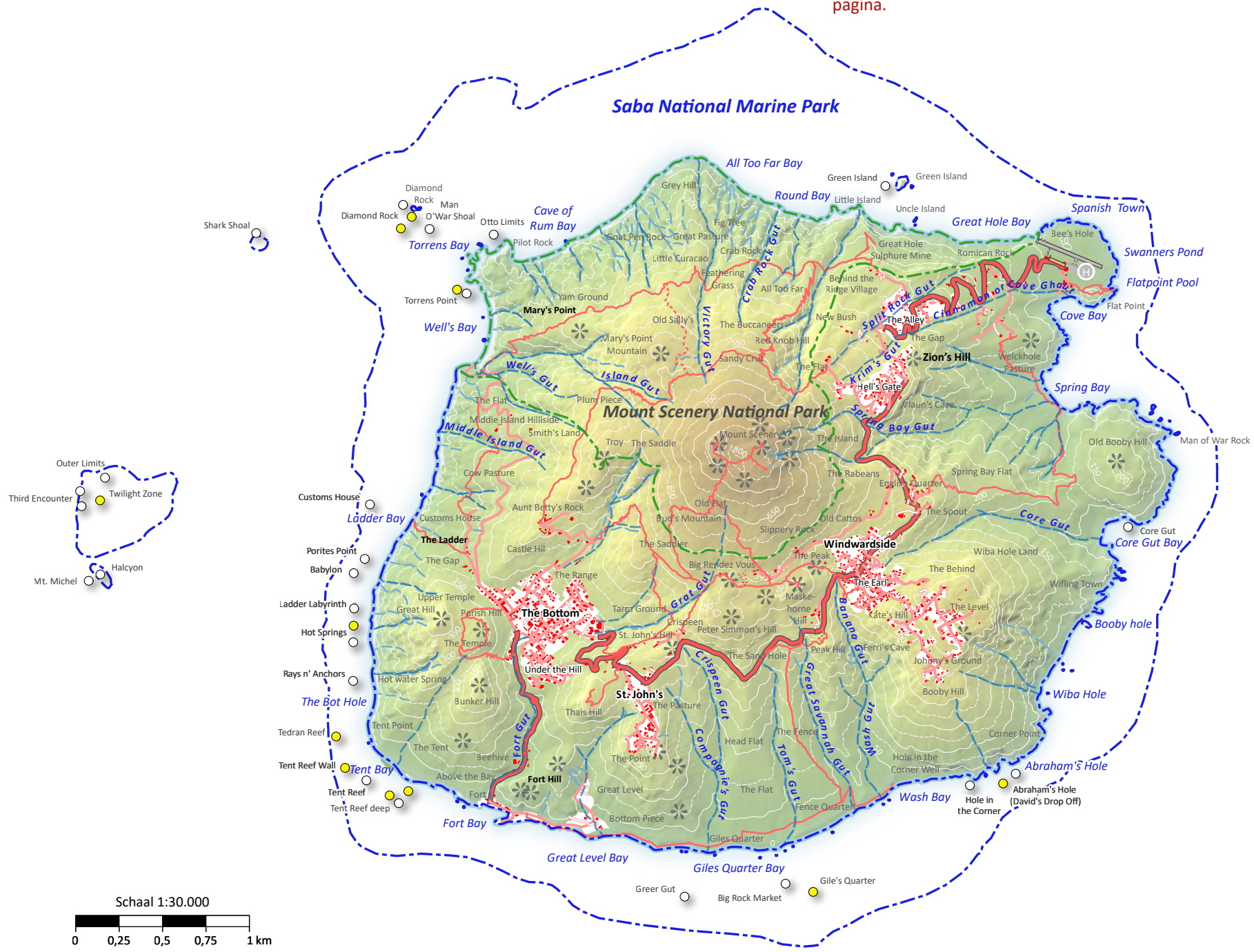

THE UNSPOILED QUEEN

LANDSCHAP EN ERFGOED VAN SABA

Voor de legenda, zie dezelfde kaart op de laatste pagina.

THE UNSPOILED QUEEN

LANDSCHAP EN ERFGOED VAN SABA

COLOFON

© 2026 - The Unspoiled Queen - Landschap en Erfgoed van Saba

ISBN 978-94-92940-42-1

NUR 691

Projectleider | Gertjan de Boer (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

Auteurs | Jet Bakels, Sharifa Balfour, Gertjan de Boer, Leon Derksen, David Koren, Suzanne Loen, Stacey Mac Donald, Martijn Manders, Michael A. Newton, Harm Jan Pierik, Michiel Purmer en Maaïke de Waal

Redactie | Robin Ammerlaan, Gertjan de Boer en Otto Brinkkemper

Foto's | Robin Ammerlaan, tenzij anders vermeld in het bijschrift onder de afbeelding

Cartografie | Marjolein Haars, Dian Jansen, Menne Kosian en Rowin van Lanen

Doorsnedes | Sander de Knegt (SCHETSontwerp)

Omslagfoto | Mount Scenery met in de voorgrond Zion's Hill. (Foto: Robin Ammerlaan)

Ontwerp en opmaak: BLKVLD Uitgevers

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Postbus 1600

3800 BP Amersfoort

www.cultureelerfgoed.nl

Saba Heritage Center / SABARC

Windwardside

Saba, Caribisch Nederland

www.sabaheritagecenter.org

INHOUDSOPGAVE

	Voorwoord	7
[1]	Inleiding en leeswijzer	10
	In één blik	12
[2]	De basis: geologie, bodems en klimaat	16
[3]	Landschapsgebruik in de prekoloniale periode	30
[4]	Het veranderende cultuurlandschap vanaf de komst van de Europeanen	50
[5]	Maritieme sporen in het landschap	78
[6]	Historische nederzettingen en een eiland-eigen architectuur	86
[7]	Natuur als erfgoed en erfgoed als natuur	106
[8]	Leven met en zonder zoet water door de eeuwen heen	128
[9]	Levend erfgoed in feesten, ambachten en keukengeheimen	148
[10]	Dankwoord	166
[11]	Literatuurlijst	168

VOORWOORD

Sharifa Balfour

Directeur Saba Archeological Center
Foundation / Saba Heritage Center

Saba is een klein Caribisch eiland, waar zee, land en leven onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. De steile vulkanische hellingen, de smalle bergkammen en weelderige bossen bepalen hoe mensen er leven, en hebben ook de Sabanen zelf gevormd. Wanneer je de geschiedenis, de cultuur en het erfgoed van het eiland bespreekt, betekent dit automatisch dat ook het landschap en de relatie van het land met de zee aan de orde komt. Het schrijven van een landschapsbiografie van Saba is een manier om die relatie door de tijd heen te volgen, en te laten zien hoe de natuur en het menselijk handelen elkaar voortdurend wederzijds hebben beïnvloed. In wezen fungeert deze landschapsbiografie als een document dat specifieke momenten uit de geschiedenis van het eiland en de bewoners vastlegt. Iedere kloof, ieder pad, iedere begraafplaats, cisterne, ruïne of nederzetting, elk verhaal en elk dorp is onderdeel van dat verhaal, gelaagd en vol betekenis en herinneringen. Een dergelijke biografie schrijven of eraan bijdragen, vraagt om meer dan onderzoek alleen. Het vraagt om empathie, geduld en de bereidwilligheid om te luisteren naar wat het land – en in het verlengde daarvan de mensen – te zeggen hebben.

Mijn betrokkenheid bij de landschapsbiografie van Saba begon door mijn werk in het cultureel erfgoed.

Als directeur van de Saba Archeological Center Foundation werd ik benaderd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) om als lokale expert te fungeren en de schakel te vormen tussen het onderzoeksteam en de mensen op Saba. Ik zag het als een unieke kans om de diepe verbondenheid tussen de bewoners en hun eiland vast te leggen en zorgvuldig onder woorden te brengen. Het moest een onafhankelijk, zorgvuldig gedocumenteerd werk worden over wie we zijn en waar we vandaan komen.

Aanvankelijk benaderde ik dit project met de gebruikelijke terughoudendheid. Het is namelijk lange tijd de norm geweest dat buitenlandse academici en organisaties ons eiland bezochten, informatie verzamelden voor hun onderzoek of projecten en vervolgens verdwenen zonder duidelijkheid over hoe die kennis ook Saba zelf ten goede kon komen. Mijn verwachting was dat het vooral een technisch document zou worden: een verslag van geologische en ecologische veranderingen die hier hebben plaatsgevonden. Maar al snel realiseerde ik me – door de samenwerking met het team en de bewoners – dat deze biografie evenzeer over mensen en hun verhalen zou gaan. Gaandeweg groeide daarom mijn vertrouwen dat dit document zou worden ontwikkeld voor de Sabanen, en mét de Sabanen. Ik leerde dat een

landschapsbiografie niet alleen óver een plek wordt geschreven, maar mét een plek. De berg, de zee en de gemeenschap kregen ieder een eigen stem.

Ik hoop dat deze landschapsbiografie de Sabanen zal helpen hun connectie met het land beter te herkennen, waardoor ze de waarde zullen inzien van het beschermen ervan. Ons erfgoed is tastbaar in onze paden, onze tuinen, de riffen en zelfs in de manier waarop mensen zich aanpasten aan het ruige terrein. Deze herkenning kan de gemeenschapszin versterken en een gezamenlijke verantwoordelijkheid voor de toekomst bevorderen. Ik hoop ook dat het de dialoog tussen generaties zal bevorderen, waarbij ouderen met herinneringen aan landgebruik worden verbonden met jongere Sabanen die op hun beurt weer nieuwe perspectieven met zich meebrengen. Op de lange termijn zie ik de biografie als een cultureel archief en als essentieel instrument voor de ruimtelijke ontwikkeling. Het is voor beleidsmakers, docenten en natuurbeschermers een bron om te begrijpen waarom bepaalde plekken ertoe doen en hoe ze duurzaam kunnen worden beschermd. Zo kunnen we voorkomen dat de unieke kwaliteiten van het eiland verloren gaan.

Saba's meest kenmerkende erfgoed is de eenheid tussen het landschap en

de mensen. De geïsoleerde ligging en het steile terrein hebben een cultuur gevormd waarin kenmerken als veerkracht, onafhankelijkheid en samenwerking centraal staan. Dit is zichtbaar in de met de hand gebouwde stenen muren langs wegen en paden en in de traditionele, zorgvuldig vervaardigde Sabaanse huizen met hun helderwitte muren, rode daken en groene orkaanluiken. Eén voorbeeld is daarbij bijzonder kenmerkend: *“De Weg Die Niet Gebouwd Kon Worden”*. Toen Nederlandse ingenieurs verklaarden dat het onmogelijk was een weg aan te leggen door het ruige terrein, volgde de Sabaan Lambert ‘Lambee’ Hassell verschillende schriftelijke cursussen in techniek. Samen met de gemeenschap legde hij vervolgens de weg van The Bottom naar Zion's Hill aan, waarbij alleen handgereedschap gebruikt werd. Het was een krachtige vorm van zelfbeschikking en deze weg is voor altijd het symbool van Sabaans doorzettingsvermogen en vindingrijkheid.

Het meest aangrijpende erfgoed voor mij is echter niet tastbaar, maar eerder een emotie: het diepe gevoel van verbondenheid dat Sabanen hebben met hun eiland. Je ziet het in de zorg voor hun huizen en tuinen, hun trots op de verhalen over voorouders, en de manier waarop de hele gemeenschap samenkomt. Iedere stenen muur, elk pad en elke goed

onderhouden begraafplaats vertelt over een volk dat niet alleen in het landschap heeft gebouwd, maar mét het landschap. Op Saba is het land familie. De orale traditie – verhalen over doorstane orkanen of gebouwde schepen – is al even belangrijk, omdat het de mensen met de plek verbindt en een geografische locatie in een herinnering verandert.

Voor 2050 heb ik voor ogen dat Saba zich zal kunnen blijven onderscheiden en daarbij de verandering zorgvuldig zal omarmen en begeleiden. Onze kleinschaligheid en sterke gemeenschapszin leveren ons een voordeel op bij het bewaren van het evenwicht tussen ontwikkeling en behoud. In 2050 hoop ik dat het erfgoed van Saba wordt gekenmerkt door continuïteit door aanpassing. Traditionele architectuur mag worden gemoderniseerd voor duurzaamheid, de wandelpaden kunnen worden gedigitaliseerd voor toerisme, maar de kern van Saba – het respect voor de natuur en de trots op zelfredzaamheid – moet intact blijven.

Meewerken aan de landschapsbiografie van Saba heeft mijn begrip verdiept van wat erfgoed werkelijk betekent. Het gaat allemaal over relaties. Erfgoed leeft net zozeer in de mensen als in hun omgeving. In de dagelijkse handelingen van verzorgen, wandelen, herinneren en herbouwen. Saba,

hoe klein ook, bevat een groot verhaal. Het vertelt over vulkanen en reizen, over stormen en overleven, over handen die wegen bouwden en mensen die nooit opgaven. Wie dit landschap bestudeert, beseft dat het niet vastgeroest is in het verleden. Het blijft zich ontwikkelen, net als de mensen die er leven. De biografie is daarom zowel een verslag als een spiegel die we voorgehouden krijgen. Een spiegel die de Sabanen laat zien hoe zij deel uitmaken van hun land en hoe de fysieke vorm van het eiland hun bestaan blijft vormgeven.

Uiteindelijk is schrijven over het landschap van Saba niet alleen een academische daad, maar zeer zeker ook een emotionele. Het is een manier om een plek te bedanken die haar mensen, generatie na generatie, heeft geleerd hoe je kunt leven met waardigheid, met veerkracht, trots en gratie boven op een vulkaan, terwijl ze altijd uitkijken naar de rand van de zee.

INLEIDING EN LEESWIJZER

[1]

Vanaf de slingerende weg is het dorp Windwardside in mist gehuld. Erachter ligt, als in een wolk opgeslokt, *Mount Scenery*, het hoogste punt van het Koninkrijk. Het enige geluid komt van de fluitkickers die na zonsondergang het eiland overnemen. De schoonheid van dit eiland kan je overvallen. Het lijkt verstild in de tijd. Alsof het altijd zo is geweest en nooit zal veranderen. Maar schijn bedriegt. Saba kent een lange geschiedenis van verandering en is ook vandaag de dag in ontwikkeling. Hoe dit vulkaaneiland is ontstaan, ontwikkeld en voor welke opgaven het staat is te lezen in deze landschapsbiografie.

LANDSCHAPSBIOGRAFIE SABA

Saba staat in het Caribisch gebied bekend als *The Unspoiled Queen*. Deze bijnaam verwijst naar de ongerepte natuur op het eiland. Deze is prachtig en veelzijdig. Van het nevelbos rond de top van *Mount Scenery* tot diep in zee de koraalriffen van de *Saba Bank*. Zeldzame leguanen, slangen, zeevogels, kolibries en zeeschildpadden zijn hier allemaal thuis. Sommigen komen nergens anders op de wereld voor. Voor de bezoeker is het overweldigend en dé reden om het eiland te bezoeken. In dit natuurschoon wonen al duizenden jaren mensen. De sporen die zij hebben achtergelaten, vinden wij vandaag de dag terug op het eiland.

Deze landschapsbiografie beschrijft de restanten van het verleden in het landschap. Het is de eerste keer dat dit op één plek samen wordt gebracht. Natuur en immaterieel erfgoed zijn voor Sabanen soms belangrijker dan de fysieke erfgoedlocaties die juist in Europees Nederland vaak op de voorgrond staan. Het is met deze reden dat er relatief veel aandacht is voor de waarde van natuur en voor feesten, ambachten en eetcultuur.

In Europees Nederland is Saba voor veel mensen een onbekende plek. Dit moet veranderen, want ook voor het beschermen van cultureel erfgoed geldt 'onbekend maakt onbemind'. Op het

eiland zelf ontbreekt het aan voldoende capaciteit om dit op te pakken. Met slechts iets meer dan 2.000 inwoners wordt er terecht naar Europees Nederland gekeken voor ondersteuning. Deze landschapsbiografie is dan ook op verzoek van het Openbaar Lichaam Saba gemaakt. Het kan beleidsmakers, ondernemers, terreinbeheerders, ruimtelijke ontwikkelaars en ambtenaren helpen om te behouden wat Saba haar identiteit geeft zodat dit unieke karakter gekoesterd kan worden in een tijd van snelle verandering.

Net als in ieder gebied, zijn het uiteindelijk de bewoners zelf die bepalen wat zij van waarde vinden om te behouden. Dit geldt ook voor de Sabanen. Met deze landschapsbiografie als informatiebron is het aan hen om keuzes te maken over welke restanten van het verleden zij mee willen nemen naar de toekomst. Is dit het jaarlijkse carnaval? De bijzondere en zeldzame diersoorten die op het eiland hun plek vinden? De restanten van de eerste bewoners? De geheel eigen manier van begraven op eigen terrein? Of toch de houten *Saban cottages* met hun kenmerkende kleuren?

Het huidige karakter van Saba staat onder druk. Toerisme op het eiland neemt toe. Infrastructurele werken en nieuwbouw nemen steeds meer ruimte in beslag.

Nieuwkomers veranderen de demografie. Klimaatverandering heeft steeds meer impact. Zonder keuzes over wat je wilt beschermen, is er het risico dat het eiland onherkenbaar verandert. Het is daarom onze wens dat deze landschapsbiografie sturing zal geven aan alle ruimtelijke opgaven die op Saba afkomen en de Sabanen helpt bij het aanwijzen van wat zij van waarde vinden.

Leeswijzer

Deze landschapsbiografie beschrijft het erfgoed en landschap van Saba. Het is tot stand gekomen na een samenwerking tussen eilandbewoners en verschillende specialisten van Saba met experts uit het Caribisch gebied en Europees Nederland. Ieder hoofdstuk kent een eigen auteur en heeft daardoor een eigen schrijfstijl. De eerste vijf hoofdstukken volgen elkaar op in de tijd. Het eerste hoofdstuk gaat over de vorming van het eiland. Daarop volgt een hoofdstuk over de oorspronkelijke bewoners. De drie hoofdstukken die hierop volgen beschrijven de ontwikkeling vanaf de koloniale tijd tot nu met nadruk op drie onderwerpen. Eerst over het landschap en het gebruik ervan, daarna de relatie met de zee en tot slot de ontwikkelingen van de nederzettingen op het eiland.

Na deze chronologische beschrijving volgen er drie thematische hoofdstukken. Deze

zijn gekozen na gesprekken met Sabanen over wat zij van waarde vinden en wat speciale aandacht verdient. Zeker op Saba zijn natuur en erfgoed onlosmakelijk met elkaar verbonden. Daarover gaat het eerste thematische hoofdstuk. Vervolgens wordt de omgang met zoet water door de eeuwen heen beschreven. Het derde thematische hoofdstuk gaat over immaterieel erfgoed. De biografie sluit af met een dankwoord aan de mensen die bij dit boek betrokken waren en een uitgebreide literatuurlijst per hoofdstuk.

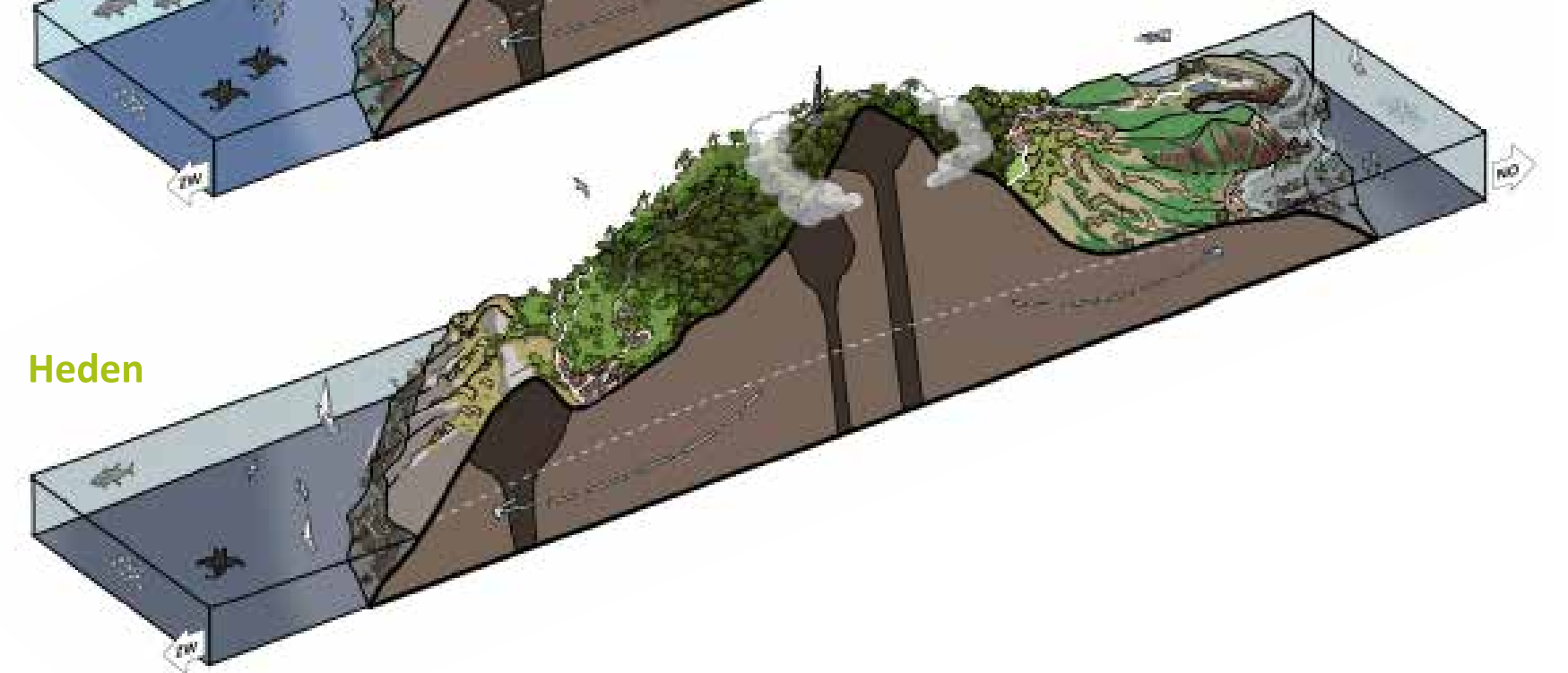
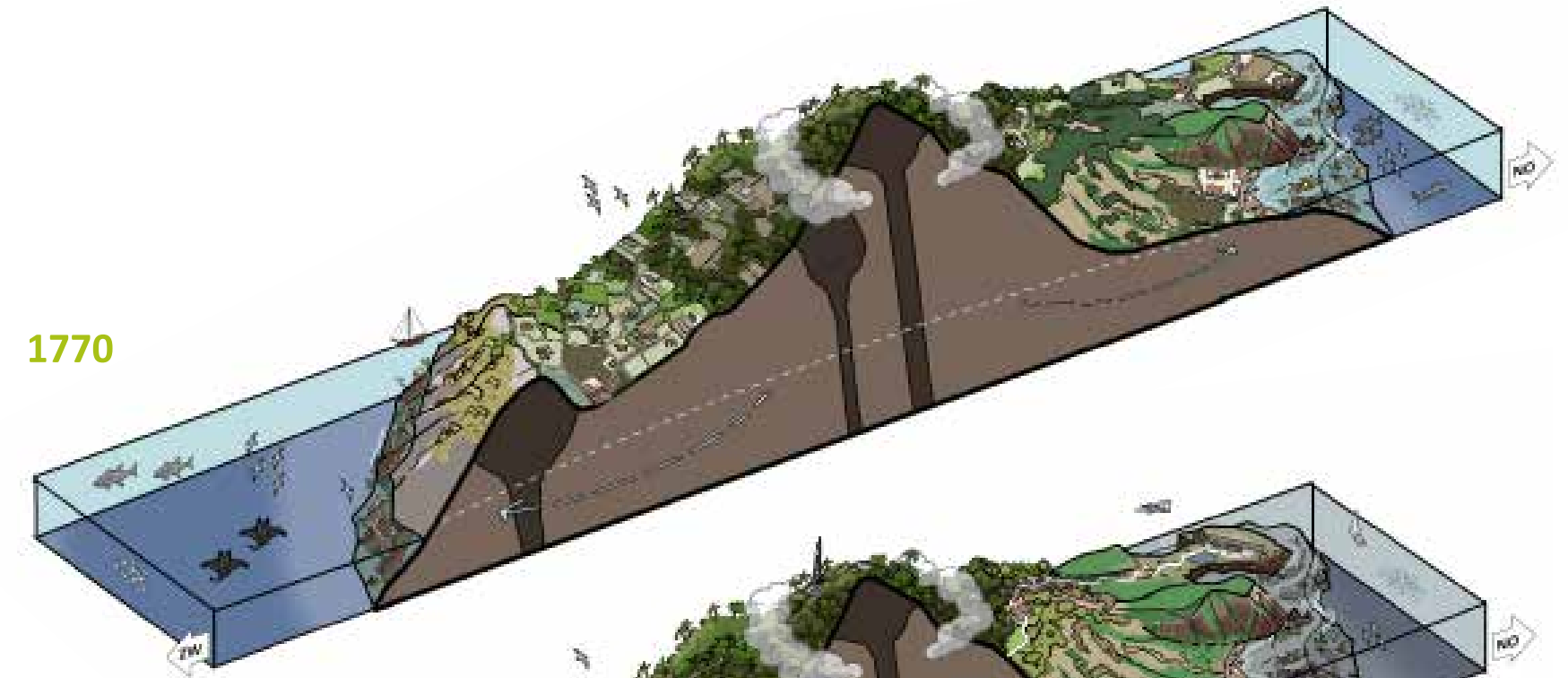
Tijdens het schrijven van dit boek bleek al snel dat er meer te vertellen was dan in de lopende tekst van deze publicatie zou passen. Om verdiepende onderwerpen toch een plek te geven, gebruiken we uitgelichte **teksten**. Voor het gemak van de lezer, is er voor- en achterin deze biografie een kaart gedrukt met daarop relevante cultuurhistorische elementen.

Tot slot is er vanaf medio 2026 de mogelijkheid om de informatie uit deze publicatie terug te vinden op digitale kaarten. In deze online kaarten vindt de gebruiker alle erfgoedlocaties en landschapstypen die in dit boek beschreven staan.

SABA IN ÉÉN BLIK

Deze doorsnedes visualiseren 1500 jaar landschapsverandering van Saba. U ziet drie tijdperiodes: van ongeveer 500 tot 1600, rond 1770 en de hedendaagse situatie. De oudste situatie toont de prekoloniale tijd waarin groepen oorspronkelijke bewoners het eiland bevolkten. De situatie van ongeveer 1770 toont de hoogtijdagen van de koloniale periode met plantages, landbouwpercelen en bewoning tot hoog

op de helling van de vulkaan. De laatste doorsnede is herkenbaar voor iedereen die op Saba is geweest. Het toont de situatie van vandaag de dag. Op de volgende pagina kan de geïnteresseerde lezer een toelichting en verantwoording van de doorsnedes vinden.

Toelichting en verantwoording doorsnedes

De doorsnedes zijn tot stand gekomen na een reeks discussies tussen specialisten van Saba en Europees Nederland. Ze kunnen gelezen worden als een ernstig versimpelde visuele samenvatting van deze landschapsbiografie. Er zijn echter ook keuzes gemaakt die om uitleg vragen.

In de drie doorsnedes staan veel details. We lopen een aantal van boven naar beneden door. In alle doorsnedes in de top van Mount Scenery gehuld in wolken. Dit is vaak het geval. Als je geluk hebt, kan je vanaf de top het hele eiland zien. Vaak zal je blik echter belemmerd zijn door wolken. Zouden wij de berg vervolgens afdalen, dan is er op de doorsnedes te zien dat we in de drie tijdsperiodes een andere ervaring zouden hebben. In de prekoloniale periode zouden we ons een weg moeten banen door dichte vegetatie onderbroken door nederzettingen. In de koloniale periode treffen we tot hoog op Mount Scenery landbouwgrond aan, veelal bewerkt door tot slaaf gemaakten. Vandaag de dag vinden we goed onderhouden paden tussen verlaten landbouwterrassen.

De locaties van bewoning zijn grofweg hetzelfde gebleven. De natuurlijke situatie van Saba dirigeert de plaatsen waar mensen wonen en werken. Op de relatief

vlakke stukken was (en is) het mogelijk een bestaan op te bouwen. Vandaag de dag wonen Sabanen daarom op de restanten die de oorspronkelijke bewoners hebben achtergelaten. Voor de flora en fauna geldt dit niet. De (lokale en internationale) impact van de mens op de natuur zorgt voor een verschraving op land en in zee. Ook dit is zichtbaar op de doorsnedes in het aantal diersoorten, de verkleuring van het koraal en de kleur van de zee.

Maar niet alles is veranderd. De ondergrond is redelijk gelijk gebleven. Deze blauwdruk bepaalt hoe Saba gebruikt kan worden door de mens. In de doorsnedes zijn de schachten van de vulkanen donker weergegeven. Deze bestaan uit harde gesteenten van gestolde magma. De lichtere kleuren stellen as en losse blokken voor die tijdens verwoestende uitbarstingen zijn afgezet. De bovenste lijn is de grondwaterspiegel. De zijwaarts gerichte kromme pijlen eronder visualiseren de grondwaterstromingen.

[Afb] Het Juancho E. Yrausquin vliegveld

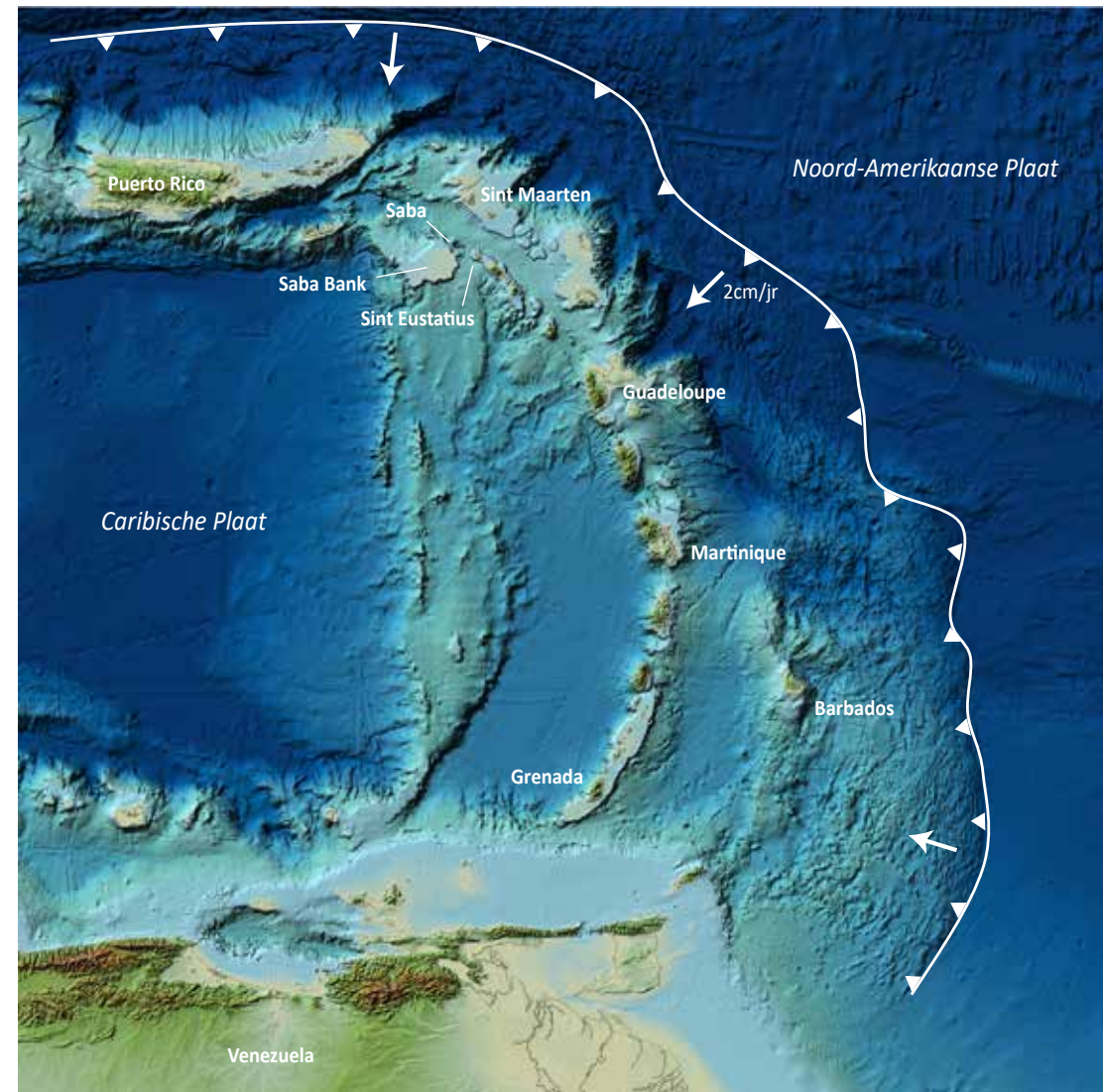

[2] HARM JAN PIERIK

DE BASIS: GEOLOGIE, BODEMS EN KLIMAAT VAN SABA

Saba rijst steil op uit zee en de vulkanische oorsprong is nog goed zichtbaar. In het verleden hebben vooral de natuurkrachten uit de diepe aarde het eiland gevormd, in de nabije toekomst vormen erosie als gevolg van extreme weersverschijnselen grote uitdagingen. In dit hoofdstuk wordt de geologische ontstaansgeschiedenis van Saba besproken, samen met de landvormen en bodems die op het eiland gevormd zijn. Daarnaast wordt er aandacht besteed aan het klimaat en aan de risico's die weersverschijnselen en de ondergrond met zich meebrengen (de zogeheten geohazards). Al deze aspecten zijn van belang voor de gebruiksmogelijkheden die het eiland kent en heeft gekend en voor de toekomstige uitdagingen waar het eiland voor staat. De flora en fauna en de waterhuishouding zijn eveneens van belang voor de natuurlijke vorming van het eiland.

[Afb] Great Hill gezien vanaf Mary's Point

[Afb] Geografie van Saba. Ligging van Saba in het Caribisch gebied.

Saba maakt onderdeel uit van de Bovenwindse Eilanden en hoort geologisch gezien bij de *Kleine Antillen Boog*. Dat is een rij van vulkanische eilanden die zich uitstrekt over een lengte van 740 kilometer van Grenada in het zuiden tot aan Saba in het noorden. De boog ligt langs de rand van een aardschol die de Caribische plaat wordt genoemd. Het hoogste punt van het eiland zelf is de Mount Scenery, een actieve maar rustige vulkaan die 870 meter boven zeeniveau uitsteekt. Rondom het hoogste punt liggen twintig lagere pieken. Het eiland kent veel steile hellingen, zowel langs de klifkust als tegen Mount Scenery aan.

De meeste bewoning is tussen en op deze lagere pieken te vinden, zo rond 200 à 400 meter hoogte. Al van oudsher verbinden paden de nederzettingen. Tegenwoordig loopt hier de tussen 1938 en 1964 aangelegde autoweg die de dorpen The Bottom en Windwardside verbindt. Deze weg loopt aan beide kanten door naar respectievelijk het vliegveld en de haven. Onder zee loopt de topografie van het eiland grofweg door. Rondom het eiland liggen koraalriffen, die de laatste decennia sterk achteruit zijn gegaan. Ten zuidwesten van het eiland ligt een grote ondiepte die de *Saba Bank* wordt genoemd.

Klimaat

Saba kent een tropisch klimaat met een gemiddelde temperatuur die het hele jaar door tussen de 24 en 27 °C ligt. De neerslaghoeveelheid hangt sterk samen met de hoogteligging. Bij het vliegveld valt jaarlijks ca. 760 mm, bij The Bottom (250 m hoogte) ruim 1100 mm per jaar, en rond Mount Scenery meer dan 2000 mm. Deze top is dan ook vaak omgeven door wolken. Juli tot en met september zijn de warmste maanden (gemiddelde min. en max. temperatuur resp. 26 en 31°C), januari tot april zijn nauwelijks koeler (gemiddelde min. en max. temperatuur resp. 24 en 28°C). De hoeveelheid neerslag varieert wel vrij sterk door het jaar heen. Ook is er een grote variatie tussen de jaren, zeer droge jaren zijn geen uitzondering.

Veruit de meeste neerslag valt in de maanden mei tot en met november. In deze periode valt er maandelijks gemiddeld meer dan 100 mm. De hoeveelheid neerslag varieert daarnaast ook per locatie op het eiland. Er lijkt een bescheiden regenschaduwefect te zijn, waardoor de westkant van het eiland wat minder regen ontvangt. De verwachting is dat de temperaturen in de toekomst zullen gaan toenemen en dat langdurige droge periodes vaker zullen voorkomen. Tot 2050 neemt de jaargemiddelde temperatuur toe met 0,8 tot 1,3 °C (t.o.v. de periode 1991-2020),

tot 2100 loopt dit mogelijk op tot 3°C. Als gevolg hiervan stijgt ook de zeespiegel met 30-80 tot 60-130 cm in het jaar 2100. In het uiterste scenario neemt de jaarlijkse hoeveelheid regenval juist af, in 2100 tot wel 44%.

De passaatwinden zorgen voor een overwegend oostelijke tot noordoostelijke wind. De oostkant van het eiland kent daardoor ook de sterkste golfslag. Tussen juni en november kunnen er orkanen langstrekken, dit gebeurt gemiddeld elke 4 tot 5 jaar. Orkanen komen net als de passaatwinden vrijwel altijd uit het oosten. Ze kunnen gepaard gaan met intense buien en richten dikwijls flinke schade aan. Beruchte orkanen troffen het eiland in 1772 en in 1780, ook recentelijk in 2017 richtte de orkaan Irma veel schade aan. Tropische stormen en orkanen van de zwaarste categorie zullen in de toekomst waarschijnlijk vaker gaan voorkomen. Nu passeren deze het eiland eens in de 39 jaar, in 2050 zal dat eens in de 30 tot 34 jaar zijn. Richting 2100 worden de intervallen steeds korter.

UITGELICHT

Klimaat in de toekomst

Voor toekomstprojecties van het klimaat gebruiken klimaatwetenschappers diverse modellen. Deze worden gevoed met verschillende prognoses, die de uitstoot van broeikasgassen weergeven. In deze modellen wordt vervolgens gesimuleerd hoe het klimaat op aarde hierop reageert. Wereldwijd zijn de modellen van het IPCC leidend. Op basis van deze modellen heeft het KNMI scenario's voor Europees en Caribisch Nederland ontwikkeld. In deze biografie is uitgegaan van de meest recente KNMI-scenario's uit 2023.

Het KNMI onderscheidt vier scenario's: een hoog en laag uitstootscenario, met elk een natte en een droge variant. In al deze scenario's warmt het klimaat op. Hoe aardsystemen vervolgens zullen reageren op deze opwarming is met een bandbreedte omgeven. De meeste scenario's voor Caribisch Nederland laten een duidelijke trend richting toenemende droogte en een stijgende zeespiegel zien. Hoe groot die toenames exact zullen uitvallen, is niet helemaal nauwkeurig te voorspellen.

UITGELICHT

Stratovulkanen en hun bodems

Saba is opgebouwd uit een zogenoemde *stratovulkaan* met meerdere pieken. Stratovulkanen kennen vrij steile hellingen en komen voor op plekken waar de ene aardplaat onder de andere duikt. Saba is samen met andere Bovenwindse eilanden ontstaan doordat de Noord-Amerikaanse plaat onder de Caribische plaat duikt. Dit gebeurt met een snelheid van ongeveer 2 cm per jaar. Eenmaal diep onder de aardkorst zorgt de ondergedoken plaat voor het smelten van magma, dat zich een weg omhoog zoekt. Dit vulkaantype heeft vrij stroperige magma, overwegend bestaand uit *andesiet*, een bepaalde combinatie van vulkanische mineralen. De stroperigheid van het magma zorgt ervoor dat na verloop van tijd de druk van onderaf sterk kan opbouwen. Daardoor kunnen de uitbarstingen behoorlijk explosief zijn. Daarnaast kan ook een grote hoeveelheid water in het magma voor een meer explosieve uitbarsting zorgen.

[Afb] Torrens Point met op de achtergrond Diamond Rock, rotsvormen bestaande uit harde gesteentes van oude vulkanische zwelkoepels. Actieve erosie vindt hier nog altijd plaats.

Bij een uitbarsting kan een deel van de vulkaan rondom de krater weggeblazen worden en kunnen grote, verwoestende

gloedwolken (*pyroklastische stromen*) ontstaan. Deze hete mengsels van gas, as en stenen stromen met grote snelheid de helling af. Een specifieke soort gesteente dat hierbij vormt is puimsteen. Deze gestolde lavabrokken hebben veel holtes, die gevormd zijn door grote hoeveelheden gas dat tijdens het stollen aanwezig was. Dankzij de holtes kan dit gesteente op water drijven. Ook wordt er vaak een grote hoeveelheid as en blokken de lucht in gespuwd, waarna ze rondom de vulkaan weer terugvallen. Over het algemeen geldt dat de grootste blokken dichtbij de krater liggen en het fijnere pyroklastische materiaal wat verder van de krater af. De plek waar de as neerkomt is deels afhankelijk van de windrichting tijdens de uitbarsting.

Van het magma vloeit slechts een deel daadwerkelijk uit de vulkaan. Magma die uit een vulkaan vloeit, wordt lava genoemd. Vanwege de grote stroperigheid van de lavastromen komen deze vaak niet zo ver. Een deel van het magma bereikt het oppervlak niet maar stolt dicht daaronder en vormt grote opbollingen (zwellkoepels). Alle pieken op Saba worden gevormd door dergelijke *zwellkoepels*.

Vulkanische bodems zijn zeer mineraalrijk en bestaan uit los materiaal. Tussen de korrels zijn veel poriën aanwezig. Dit zorgt ervoor dat de plantenwortels makkelijk

de bodem in kunnen groeien en dat water vrij makkelijk wegsijpelen. Wateroverlast is daardoor zeldzaam. De vulkanische afzettingen worden echter pas vruchtbaar als er onder invloed van warme en vochtige omstandigheden voldoende bodemvorming heeft plaatsgevonden.

Als onderdeel van bodemvorming verweren vulkanische mineralen in de bovenlaag van de bodem tot vruchtbare kleimineralen. Als de bodem vochtig genoeg is, hopen ook dode plantenresten zich hier op als organisch materiaal. De kleimineralen en het organisch materiaal zorgen er samen voor dat de bodems vruchtbaar zijn en goed water vast kunnen houden. Op Saba is dit vooral het geval op de hogere delen van het eiland, waar voldoende regen valt. Op de lagere delen van Saba zijn de bodems juist vrij ondiep ontwikkeld en kan de vegetatie weinig profiteren van de vulkanische bodem.

Eiland gevormd door uitbarstingen

Vanaf de jaren 1970 is de geologie van Saba uitgebreid bestudeerd door John Roobol en Alan Smith. In deze studies kwamen vooral de vulkanische aspecten aan bod. Voor dit hoofdstuk is deze informatie aangevuld met inzichten uit (landschaps)archeologische studies, rapporten en scripties. Ook is een bodemkundige kartering gebruikt van rond 1950 door de Nederlandse bodemkundige

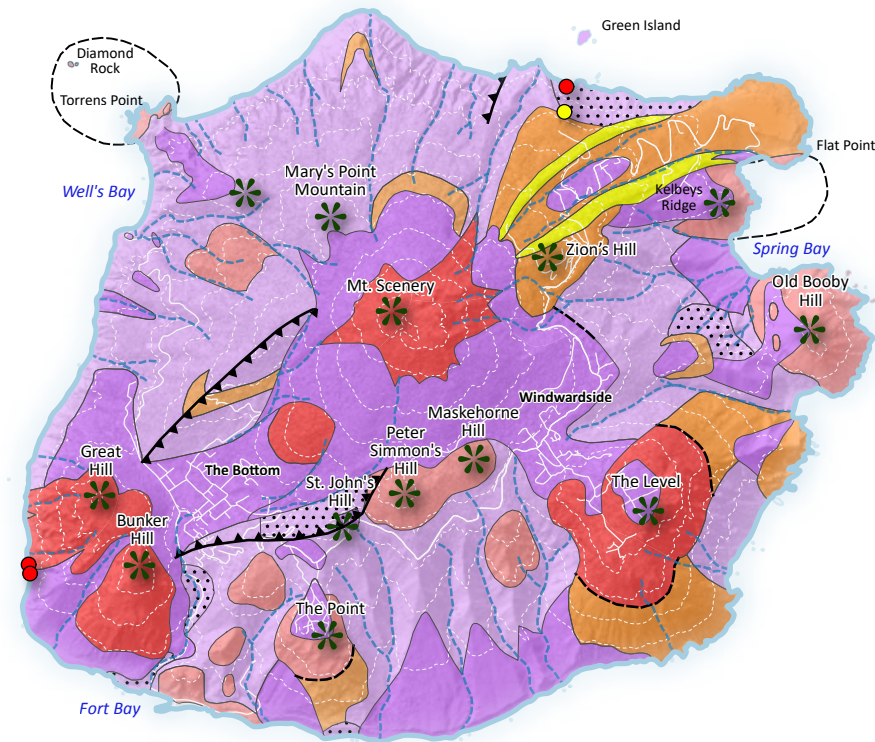
Veenbos. Deze komt aan bod in de volgende sectie.

De eerste uitbarstingen ter hoogte van het huidige Saba vonden nog onder water plaats, toen er nog geen sprake was van een eiland. Nadat er meerdere uitbarstingen hadden plaatsgevonden, kwam de vulkaan uiteindelijk boven zeeniveau te liggen. Op basis van geologische dateringen is het vermoeden dat de eerste zwelkoepels van Saba rond 500.000 jaar geleden boven het water uitstaken. Aan de hand van de aard van het vulkanisch gesteente is vastgesteld dat de meeste uitbarstingen die het eiland hebben gevormd vrij explosief moeten zijn geweest. Hierbij vormden zich verwoestende pyroklastische stromen en werden grote hoeveelheden as uitgestoten. Na elke verwoestende uitbarsting bleven delen van het eiland enkele decennia kaal. Tussen de uitbarstingen waren er echter ook steeds lange periodes van betrekkelijke rust, waarbij de vegetatie zich telkens weer kon herstellen. Deze vulkanische geschiedenis heeft geresulteerd in een vulkaan met meerdere zwelkoepels, die vaak nog duidelijk boven het landschap uitsteken. Rondom Mount Scenery liggen maar liefst twintig wat lagere zwelkoepels, die 200-500 meter boven zeeniveau uitsteken. Enkele voorbeelden hiervan zijn Old Booby Hill (224 m), Bottom Hill en Great Hill (421 m). Deze zwelkoepels bestaan in hun kern uit hard gesteente

[Afb rechts] Geologische kaart van Saba. De zwelkoepels (rode tinten) bestaan vooral uit harde gestolde magma, de pyroklastische afzettingen (paarse tinten) bestaan uit losse of (deels) versteende vulkanische blokken en as

bestaand uit gestolde magma. Om de koepels heen liggen vooral pyroklastische afzettingen; as met stenen (zie kader), ontstaan uit heet materiaal dat vanuit de zwelkoepels de helling af is gekomen. Dit laatste type afzettingen is het meest voorkomend op Saba. Van zuidwest naar noordoost loopt een breuksysteem over het eiland, dat bijdraagt aan de uiting van het vulkanisme op Saba.

Een opvallend verschijnsel zijn de twee grote steilranden die aan weerszijden van het dorp The Bottom liggen. Deze lopen van bovenaan de helling naar beneden. Deze steilranden zijn gevormd bij een grote aardverschuiving, die vermoedelijk ongeveer 100.000 jaar geleden heeft plaatsgevonden. Hierbij gleed een enorm pakket van 1,2 kilometer breed over een lengte van ongeveer 2,5 kilometer naar beneden. Dit moet een zeer spectaculaire aardverschuiving zijn geweest. De gevolgen reikten verder dan het eiland zelf; zeer waarschijnlijk heeft deze aardverschuiving een grote tsunami veroorzaakt.

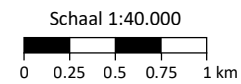
Geologie

Ouder dan afglijding (> ca. 100.000 jaar geleden)

- Zwelkoepel
- Pyroklastische afzetting (blokken en as)
- Lavastroom
- Oudere afzetting aangetast door vulkanische gassen

Jonger dan afglijding (< ca. 100.000 jaar geleden)

- Zwelkoepel
- Pyroklastische afzetting (blokken en as)
- Lavastroom
- Lavastroom (wal)

- Rand van de afglijding
- Warmte in zwavelmijn
- Warmwaterbron
- Geul ('gut')
- Top

Een ander in het oog springend onderdeel van Saba is de lavastroom in het noordoosten van het eiland. Deze heeft duidelijke wallen met steile randen aan weerszijden. De lavastroom begint bij Zions Hill en is te vervolgen tot Flat Point, waar op het vlakke einde van de stroom het vliegveld is aangelegd. Tussen de wallen is op de lavastroom de weg naar het vliegveld aangelegd. Deze lavastroom is jonger dan 100.000 jaar en kon zover naar beneden toe stromen doordat de samenstelling ervan minder stroperig was ten opzichte van andere lavastromen op het eiland.

Geologisch gezien kan onderscheid gemaakt worden tussen zwelkoepels en afzettingen die ouder en jonger zijn dan de grote afschuiving bij The Bottom. De oudste en meest geërodeerde zwelkoepels zijn Torrens Point-Diamond Rock, Fort Bay en Kelbeys Ridge. Voorbeelden van meer intacte, oude zwelkoepels van vóór de afschuiving zijn Thais Hill, St. John's Hill, Peak Hill en Old Booby Hill. De zwelkoepels The Bottom Hill, Bunker Hill, The Level-Booby Hill en Mount Scenery zijn jonger dan de structuur van de afschuiving en dus gevormd tijdens de laatste 100.000 jaar. Vermoed wordt dat Bunker Hill het laatst actief is geweest. De afzettingen van deze jongere systemen liggen over de afschuivingsstructuur heen. Ook bestaan de jongere afzettingen vaak nog uit losliggende as met blokken, terwijl

de oudere afzettingen wat meer versteend zijn geraakt.

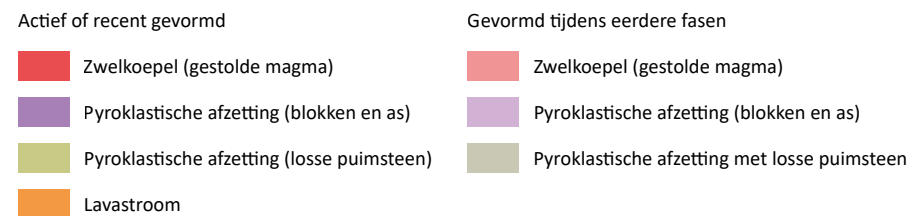
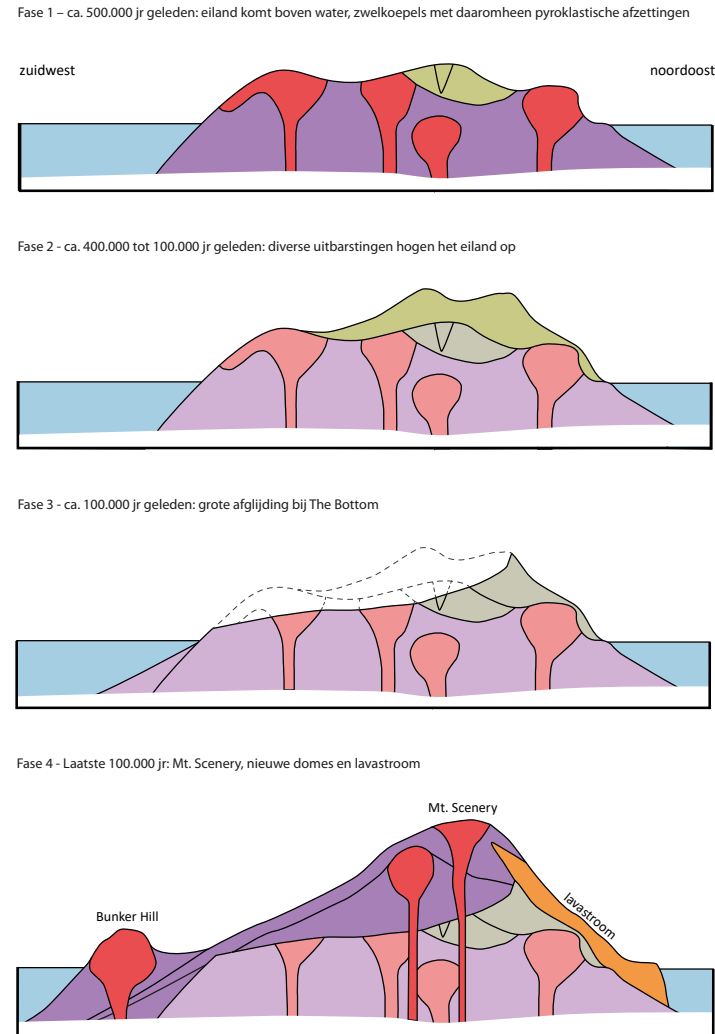
Uit archeologisch onderzoek bij The Bottom is bekend dat de jongste uitbarsting plaatsvond na de vestiging van de eerste bewoners en vóór de eerste Europese bewoning (dus vóór AD 1640). Dat de vulkanische activiteit op Saba niet voorbij is, wordt geïllustreerd door de aanwezigheid van enkele warmwaterbronnen op en rondom het eiland (zoals bij Well's Bay en Green Island aan de kustlijn). Ook in de zwavelmijn aan de noordkant van het eiland is de aardwarmte voelbaar, hier komen ook nog vulkanische gassen vrij.

Saba kent weinig vlakke plekken, de meeste hellingen zijn meer dan 15°. Langs de kust liggen vooral steile kliffen met daarboven hellingen van meer dan 45°. Ook zijn er enkele strandjes, zoals Cave of Rum Bay, Wells Bay en Spring Bay. Delen van het eiland die uit harder materiaal bestaan (oudere versteende afzettingen of gestolde lava) kennen vaak relatief steilere hellingen of steken uit in zee. Zo hebben de zwelkoepels van Bunker Hill, St. John's Hill, Booby Hill en The Level vrij steile hellingen. Die laatste twee zwelkoepels vormen daarnaast ook de in zee uitstekende ronde delen van het eiland. Dat komt doordat deze koepels niet alleen uit een kern van hard gestold magma bestaan, maar op de flanken

ervan ook harde gestolde lavastromen liggen (zogenoemde *Coulée* lavastromen). Ook de lavastroom bij het vliegveld vormt een duidelijk uitstekend onderdeel van de kust. De zuidhelling van het eiland bestaat vooral uit los pyroklastisch materiaal. Deze is daarom minder steil en steekt niet uit in zee.

[Afb] Getijdypoelen bij het vliegveld. Hier spatten hoge golven op de grillige vulkanische landvormen. (foto: Elske van Dalfsen)

[Afb] Schematische geologische ontwikkeling van Saba

Op de hellingen liggen ingesneden erosiegeulen, de zogenoemde 'guts', die alleen water afvoeren na hevige neerslag. Deze kunnen diep ingesneden zijn en vaak zijn er meerdere vertakkingen van de geulen in het landschap te zien. De grootste geulstelsels liggen aan de zuid- en oostkant van het eiland. Langs steile kliffen zijn sporen van aardverschuivingen te zien, bijvoorbeeld aan de flanken van Great Hill en Bunker Hill.

Bodems op Saba: steil, stenig en lemig

Bodemontwikkeling wordt sterk bepaald door de samenstelling van de ondergrond, de helling en de vochtigheid van de bodems. Zoals in het kader toegelicht zijn bodems in de vochtigere, hogere delen van het eiland dieper ontwikkeld. Ze bevatten meer kleimineralen en organisch materiaal wat gunstig is voor de vruchtbaarheid. Op de steile hellingen heeft erosie gezorgd voor het wegspoelen van fijner bodemmateriaal, waardoor de bodems slecht ontwikkeld zijn en er vooral stenen achterbleven. Met name op hellingen rondom de lagere zwelkoepels en in lavastromen zijn (zeer) stenige bodems

ontwikkeld. Deze hellingen vormen dan ook de minst bruikbare delen van het eiland. Op de minder steile delen liggen veelal (grof)zandige kleien en lemen, bijvoorbeeld boven op het plateau van Booby Hill en in de vallei van The Bottom.

De bodemkundige Veenbos onderscheidde in de jaren 1950 acht hoofdeenheden. Hij deed dit op basis van de samenstelling van de bodem (bijv. klei, zand of stenen) en de mate van bodemvorming. In totaal zijn zestien deelenheden onderscheiden (zogenoemde *phases*). Deze deelenheden zijn onder andere gebaseerd op hellingklasse en op de hoeveelheid stenen. Ook maakte hij een afgeleide bodemgeschiktheidskaart. Daarin werd onderscheid gemaakt tussen bodems geschikt voor akkerbouw, begrazing of natuur. Hieronder worden de bodemtypes omschreven vanaf de top van Mount Scenery naar zeeniveau. Rondom de top van Mount Scenery zijn de bodems het diepste ontwikkeld (*Mount Scenery clay loam*). Op de vlakkere delen zijn deze bodemprofielen kleiig en kennen ze een dikke organische bovengrond. Op de aansluitende flanken komt lig een meer geërodeerde variant (*steep phase*) voor. *Rendez-vous stony loam* is een wat steniger bodemtype dat lager op de flanken van de berg te vinden is. *Middle island very stony loam* ligt in een nog lagere zone in een krans om *Mount Scenery*

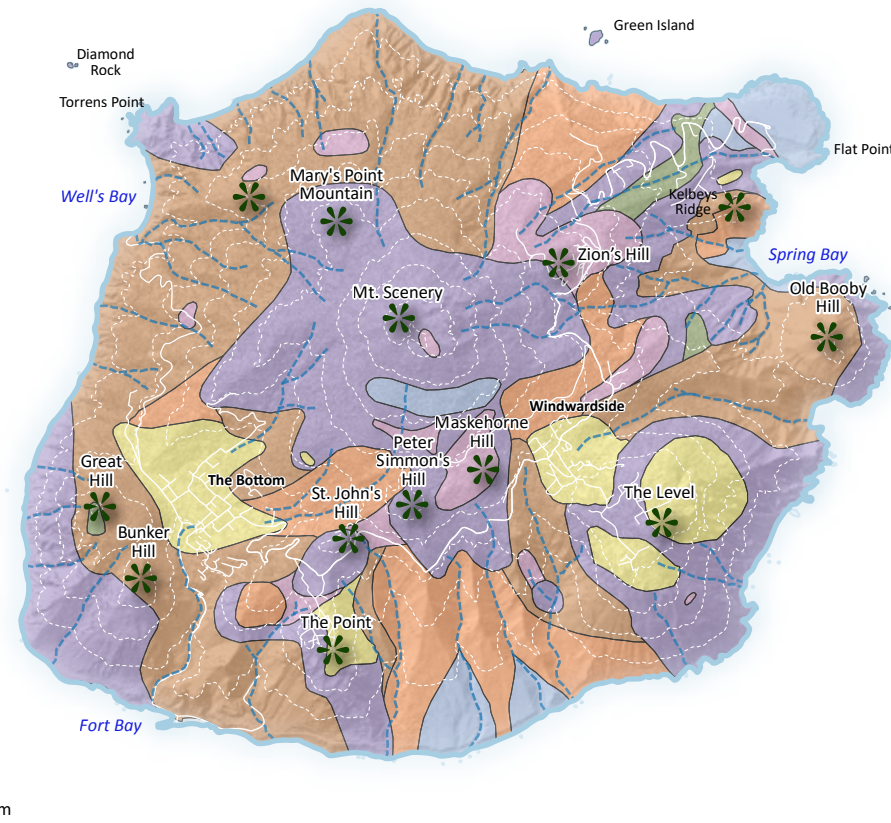
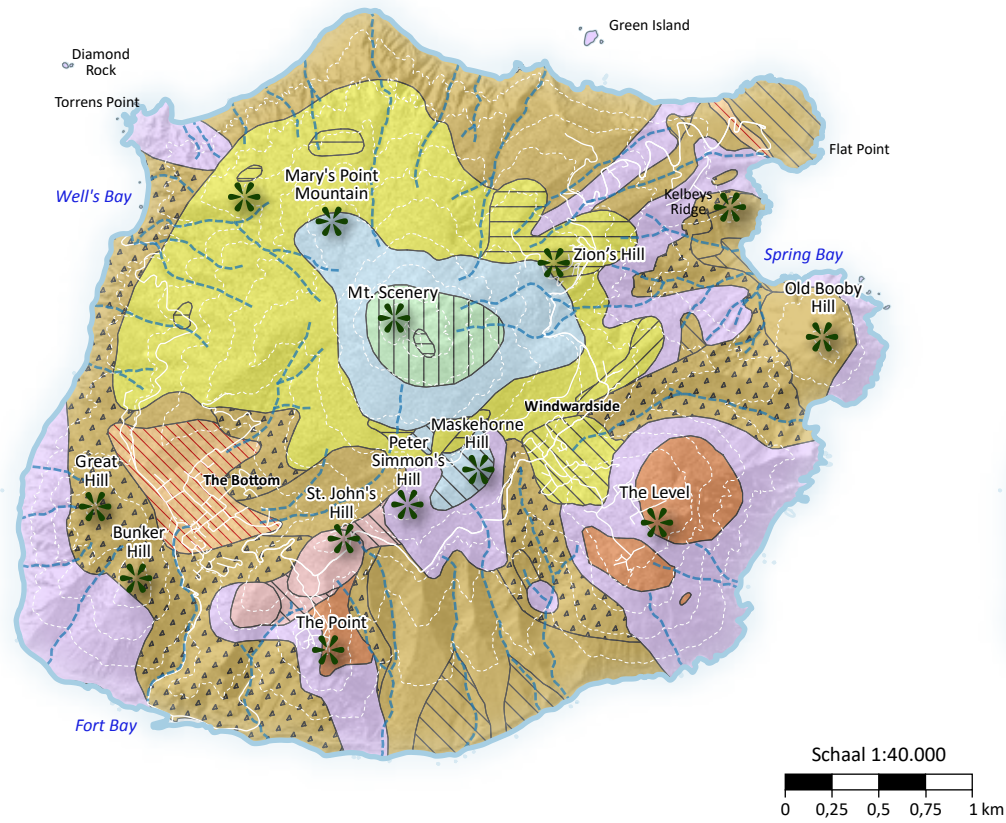
heen. Deze bodems hebben een vrij dikke, organische bovengrond met een goede drainage. Vanwege hun steilheid worden bovenstaande bodemtypes toch als vrij ongeschikt voor landbouw gezien.

Bij *Zions Hill* en *Mary's Point* liggen kleine oppervlaktes met een variatie op de laatst genoemde bodemtypes: *Middle island very stony loam - terraced phase*. Deze gronden zijn in cultuur gebracht met hulp van terrassen op de hellingen. Deze bodems zijn net wat beter waterdoorlatend en wat geschikter voor akkerbouw. Op de lagere delen van Saba zijn de bodems vanwege droogte minder diep ontwikkeld. Aan de noord- en westkant van het eiland daarentegen is meer schaduw, waardoor hier minder verdamping optreedt. Hier reiken de vochtigere bodemtypes van *Middle island very stony loam* dan ook net wat lager (250 m tegenover 450 m in oosten en zuiden). Beneden deze zone ligt een bodemtype dat als *Gile's cherty sandy loam* is omschreven, een droge variant van de hoger gelegen *Middle island stony loam*. Op de steilste, lager gelegen hellingen van het eiland komt *Very steep stony land* voor. Deze bodem is grotendeels ongeschikt voor landbouw, begrazing en bosbouw. De bovenste vlakkere delen van de zwelkoepels Booby Hill en The Level kennen een eigen bodemtype. Ze hebben grofzandige leembodems (*Booby*

Hill coarse sandy loam), bestaande uit losse of verkitten vulkanische as. *St. John's sandy loam* is gevormd in puimsteen dat bovenop deze zwelkoepel ligt. Dit is ten opzichte van de hiervoor beschreven bodem een wat drogere en armere variant. In de vrij vlakke afglijding van The Bottom ligt vrij zandig materiaal aan de oppervlakte (*The Bottom sandy loam*). Deze bodem is ontwikkeld in materiaal dat afgespoeld is van de omliggende hogere delen. Deze voor landbouwdoeleinden geschikte grond is nu grotendeels bebouwd.

Alle bovengenoemde *loamy soils* (zandige kleien en lemen) hebben als eigenschap dat ze compact worden na regenval. Desondanks kennen ze een redelijk goede drainage. Het water loopt makkelijk weg tussen de poriën van het materiaal. Dit water loopt vervolgens onder de oppervlakte naar de randen van het eiland, waar het veelal onder zeeniveau uitkomt. Er zijn ook (historische) waterbronnen bekend die op land liggen. De belangrijkste factor voor geschiktheid voor landbouw is de steilheid. Steilere bodems zijn gevoeliger voor erosie en daardoor minder geschikt. Volgens de kartering van Veenbos is slechts 13% van het land geschikt voor agrarisch gebruik, al dan niet met restricties. De bruikbare delen liggen vooral op de vlakkere zwelkoepels van The Level en Booby Hill en tussen zwelkoepels in,

LANDSCHAPSBIOGRAFIE SABA

Bodem

	Bo	Booby Hill coarse sandy loam		Mi	Middle Island very stony loam
	Bt	The Bottom sandy loam		Mi2	... terraced phase
	Gi	Gile's cherty sandy loam		Mi3	... sloping phase
	Gi3	... sloping phase		Mi6	... moderately steep phase
	Gi4	... very stony phase		Re	Rendez-vous stony loam
	Jo	St. John's sandy loam		Re3	... gently sloping phase
	Jo3	... very stony phase		Sc1	Scenery clay loam - steep phase
	Rs	Very steep stony land		Sc7	... poorly drained phase

Bodemgeschiktheid

	II - Geschikt, met enige beperkingen		V - Begrazing en bosbouw, weinig beperkingen
	III - Geschikt, met grote beperkingen		VI - Begrazing en bosbouw, met enige beperkingen
	IV - Best geschikt als weide en hooiland, soms akkerbouw		VII - Begrazing en bosbouw, grote beperkingen
	VIII - Alleen natuur en recreatie		Erosiegeul ('gut')
	Land geschikt voor akkerbouw		Top
	Land ongeschikt voor akkerbouw		

[Afb links] Bodemkaart en bodemgeschiktheidskaart van Saba. Vooral op de steilere hellingen bestaan de bodems van Saba uit stenig materiaal. Deze delen zijn het minst geschikt voor tuinbouw, akkerbouw of beweiding. Wat minder steile gebieden zijn over het algemeen geschikter.

bijvoorbeeld ter hoogte van de dorpen Windwardside en The Bottom. Ook de meeste prekoloniale sites en de plantages uit de koloniale periode liggen op deze wat vlakkere plekken. Op sommige steilere, wat hoger gelegen hellingen vond tot ver in de 20e eeuw kleinschalige terraslandbouw plaats. Door de kenmerkende terrasaanleg kon de erosiegevoeligheid worden tegengegaan. Bij kleinschalig gebruik zijn de bodems ook vrij goed bewerkbaar, vooral vanwege de vruchtbaarheid en vochthuishouding op grotere hoogte. Tegenwoordig zijn deze plekken weer grotendeels bebost.

Geohazards en klimaatimpact

Geohazards zijn geologische processen die een bedreiging kunnen vormen voor mensen. Voorbeelden hiervan zijn aardbevingen, vulkaanuitbarstingen, overstromingen, erosie en aardverschuivingen. Ook kan een vulkaanuitbarsting op een nabijgelegen eiland een tsunami veroorzaken. Al deze *geohazards* speelden en spelen een rol op Saba.

Een volgende uitbarsting?

Saba is geologisch gezien een nog actieve vulkaan. Hoewel er al eeuwen geen vulkanische activiteit op Saba is geweest, is een uitbarsting in de toekomst zeker mogelijk. Op het nabijgelegen en geologisch vergelijkbare Montserrat vond vanaf 1995 nog een reeks uitbarstingen plaats. Deze uitbarstingen volgden na een periode van 450 jaar rust. Eerder, in 1902, vormde de uitbarsting van Mont Peleé (Martinique) met ca. 30.000 doden één van de meest dodelijke en vulkaanuitbarstingen uit de recente geschiedenis in het Caribisch gebied. Dat de vulkanische activiteit op Saba niet voorbij is, wordt bevestigd door het voorkomen van diverse warmwaterbronnen.

[Afb] Uitzicht vanaf Zions Hill richting Spring Bay. De uitstekende, hogere en steilere heuvels zijn de zwelkoepels Old Booby Hill (rechts) en Kelbey's Ridge (links). Spring Bay is juist ontstaan waar zachtere pyroklastische afzettingen met erosiegeulen (guts) liggen.

Zelfs een relatief kleine uitbarsting kan een zeer desastreus effect hebben. De bewoonde kernen zijn zeer kwetsbaar voor verwoestende pyroklastische stromen en asregens.

Het KNMI houdt de aanwijzingen van toegenomen vulkanische activiteit daarom in de gaten met een netwerk van meetinstrumenten. Dit meetnetwerk is in 2006 opgestart en in de jaren daarna telkens uitgebreid. Het netwerk detecteert mogelijke toegenomen trillingen of de vervorming van het aardoppervlak. Ook wordt de warmtebron bij Green Island gemonitord om plotselinge temperatuurverhogingen van de bron in de gaten te houden. Dergelijke signalen kunnen aanwijzingen zijn dat magma omhoog komt. Ze treden weken tot zelfs jaren voorafgaand aan een eventuele uitbarsting op, waardoor op tijd waarschuwen goed mogelijk is. De meetinstrumenten zenden dag en nacht informatie naar het KNMI. De gegevens worden vervolgens automatisch verwerkt en handmatig gecontroleerd. In acute, potentieel gevaarlijke situaties wordt een protocol gevolgd om de autoriteiten op de eilanden en het Departementaal Coördinatiecentrum Crisisbeheersing van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat op de hoogte te brengen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van een waarschuwingssysteem met vier

alarmniveaus: normaal (groen), advies (geel), opgelet (oranje) en waarschuwing (rood).

Wateroverlast, erosie en aardverschuivingen

Een vulkaanuitbarsting is niet het enige gevaar op Saba. Door klimaatverandering is het aannemelijk dat de overlast door overstromingen en erosie zal toenemen. Overstromingen treden nu vooral plaatselijk en kortstondig op als gevolg van piekbuien. Tijdens sterke piekbuien is de waterdoorlatendheid van de vulkanische bodems soms onvoldoende. Grote hoeveelheden water stromen dan van de helling af, waardoor wateroverlast kan ontstaan. Ook kan hierdoor bodemmateriaal eroderen en vervolgens afspoelen naar lagere delen. Vooral op hellingen waar de begroeiing sterk is aangetast, bijvoorbeeld door intensieve begrazing, treedt makkelijker erosie op. Zelfs als de begrazing afneemt, herstelt de vegetatie op de kale en droogste (lagere) hellingen moeizaam. Daardoor blijven deze langer erosiegevoelig.

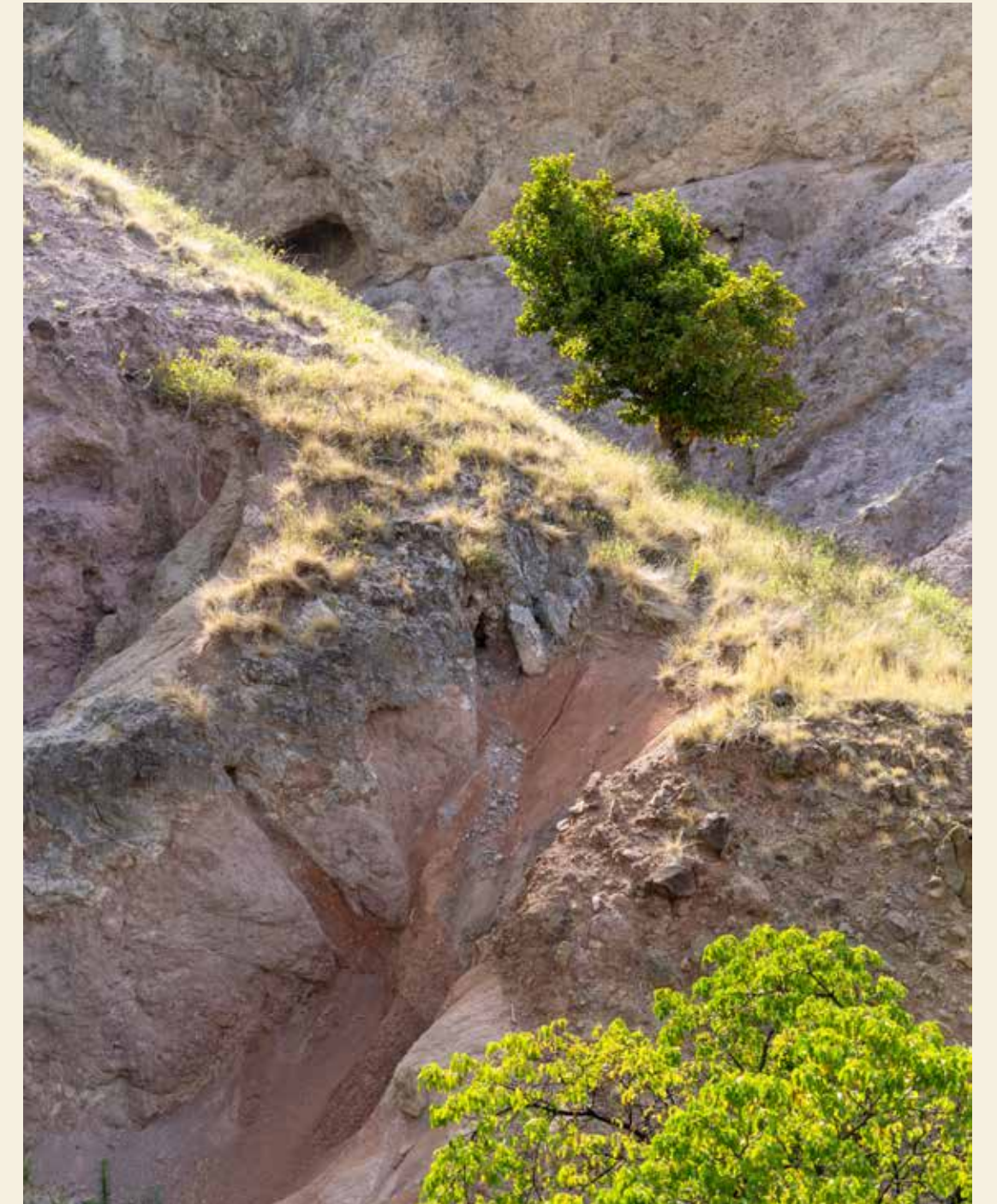
Door klimaatverandering kunnen de piekafvoeren heviger worden. Dit komt vooral doordat orkanen van de hoogste categorie waarschijnlijk krachtiger zullen uitvallen. Die gaan vaak gepaard met grote neerslaghoeveelheden. Hierdoor krijgen de geulen en hellingen telkens meer water te verwerken. Dat vergroot de kans op

erosie. Vooral waar geulen en hellingen in de bewoonde delen uitkomen, kan dit flinke overlast veroorzaken. Hierbij kan ook erfgoed wegspoelen, verdwijnen of bedolven raken. Meer sedimentrijk water dat doorstroomt naar zee, kan de koralen versneld aantasten. Korallen staan momenteel al onder druk door een toename van de temperatuur van het zeewater. Daarnaast zal toenemende droogte een grote impact hebben op het eiland. In droge jaren kunnen grotere (drink) watertekorten ontstaan. Ook de landbouw komt dan onder druk te staan en de kans op branden neemt toe. Drogere bodems zijn bovendien gevoeliger voor erosie.

Langs de steile kusten van Saba vindt kliferosie plaats. Vooral de noordkant en westkant van Saba kennen zeer erosiegevoelige, steile hellingen met een lage begroeiingsdichtheid. Naast doorgaande, vrij trage erosie en *gully*-vorming, komen hier ook aardverschuivingen voor. Enkele hiervan zijn ook historisch bekend, meer recente aardverschuivingen vonden plaats bij de haven in 1997 en bij Tent Bay in 2014. Ook bij Mary's Point vond in de jaren 1930 sterke erosie plaats, mede hierdoor zijn de bewoners destijds geëvacueerd. Erosie langs de steilste delen langs de kust (west- en noordkant) is nauwelijks te voorkomen, met name aan de noordoostkant waar de

golfslag het sterkste is. Door de combinatie van zeespiegelstijging en de toename van orkanen en piekneerslag zou kliferosie mogelijk versneld kunnen gaan optreden. Vanwege het reliëf van Saba zal de versnelde zeespiegelstijging verder een vrij kleine impact hebben, met uitzondering van de laagste randen van het eiland.

Hoewel de effecten op hoofdlijnen bekend zijn, vergt de exacte impact van klimaatveranderingen op versnelde erosie en wateroverlast nog nader onderzoek. Die impact zal afhangen van maatregelen om erosie tegen te gaan, vooral in het binnenland. Hierbij kan gedacht worden aan beheer van vegetatie (tegen overbegrazing) en het strategisch plaatsen van dammen en duikers rondom wegen zodat het water van piekafvoeren voortijdig afgevoerd kan worden. Het verankeren van kliffen op kwetsbare plekken en vegetatiebeheer boven op de kliffen zou kunnen helpen om klifafslag en kliferosie te verminderen.

[Afb] Actieve erosie in de guts van Spring Bay.

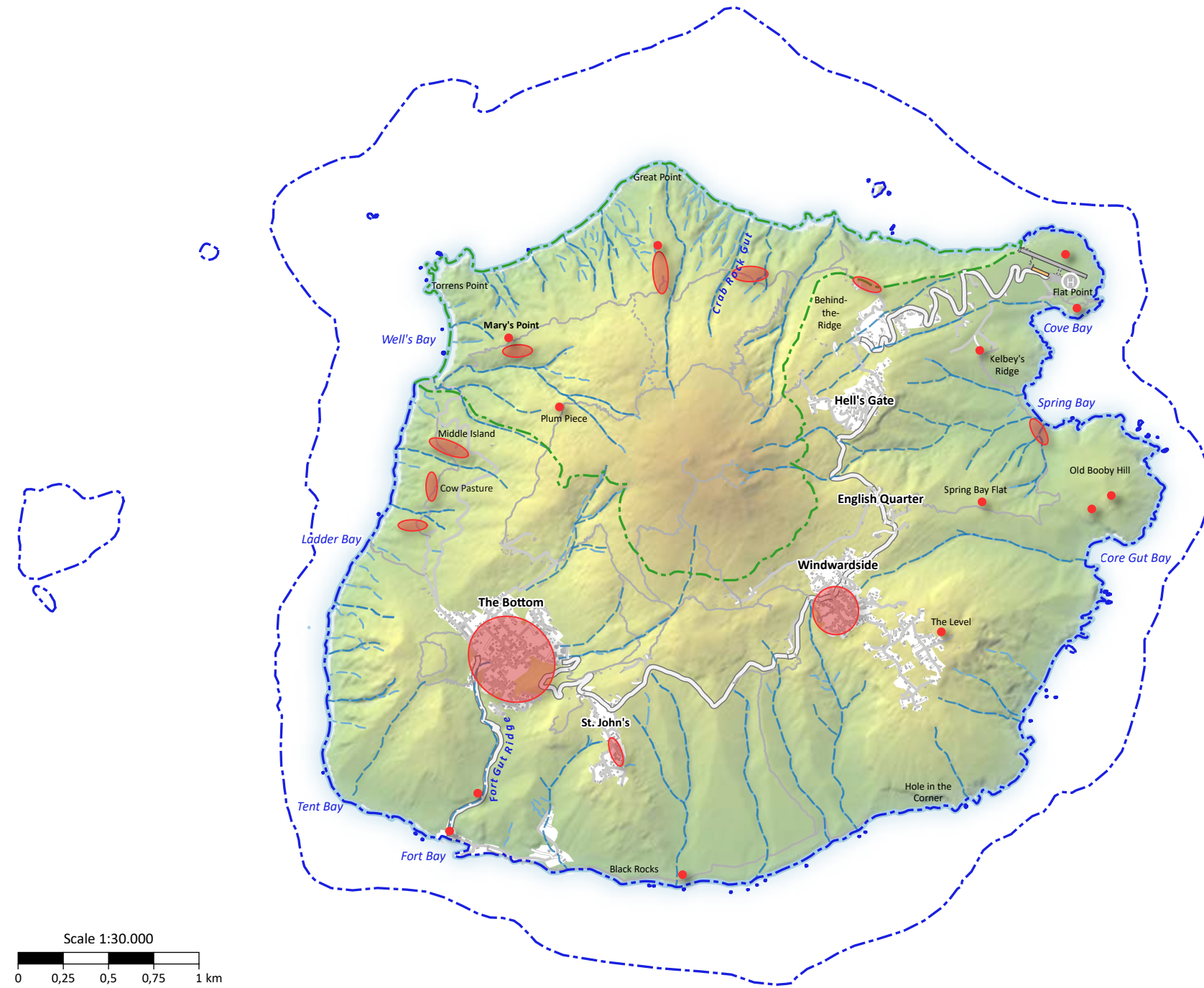
[3] MAAIKE DE WAAL

LANDSCHAPSGEBRUIK IN DE PREKOLONIALE PERIODE

De geschiedenisboeken over Saba vertellen ons dat Columbus het eiland ontdekte op 13 november 1493. Hij noemde het San Cristóbal, hoewel het eiland toen al een naam had. Amonhana, 'de rots', noemden de oorspronkelijke bewoners het in hun taal, het Arawak. Het eiland was dus lang vóór 1493 al ontdekt en was al eeuwenlang bewoond toen Columbus het voor het eerst zag. Archeologische sporen in het landschap vertellen ons over de eerste bewoners van Saba.

[Afb] Uitzicht vanaf de getijdenpoelen. (foto: Maaike de Waal)

[Afb] Kaart van Saba met de globale locaties van een aantal inheemse vindplaatsen en verspreidingen van inheems archeologisch materiaal.

De eerste menselijke aanwezigheid op Saba is gedateerd op 3484 v.Chr., wat erop wijst dat mensen al meer dan 5500 jaar geleden naar dit eiland kwamen. Dit is uitzonderlijk vroeg, ook in vergelijking met de naburige eilanden. De vroegste bewoners van Saba waren nomadische groepen, afkomstig van het Zuid- en Midden-Amerikaanse vasteland. Aangetrokken door de lokaal beschikbare, natuurlijke hulpbronnen trokken zij in de verschillende seizoenen van eiland naar eiland en bouwden er kleine, tijdelijke kampementen. Hun korte verblijf liet slechts weinig sporen in het landschap achter.

Permanente bewoning op Saba begon vanaf ca. 400 n.Chr., toen de oorspronkelijke bewoners nederzettingen gingen bouwen waar zij het hele jaar door verbleven. Deze locaties moesten uiteraard geschikt zijn om deze groepen van voedsel te voorzien. Doordat mensen langer in één gebied bleven, lieten zij nu meer en duidelijker sporen in het landschap achter. De meest recente inheemse bewoning op Saba is gedateerd rond 1450 n.Chr., slechts enkele decennia voordat Columbus er voor het eerst langs voer.

Het einde van de prekoloniale periode voor Saba wordt doorgaans geplaatst rond de komst van Europese kolonisten, in 1493. Toch spreekt een historisch verslag uit

1645 over een inheemse nederzetting op Saba, en lokale verhalen vertellen over oorspronkelijke bewoners die in de 17e eeuw Spring Bay bewoonden of gebruikten. Tot nu toe is er echter geen archeologisch bewijs aangetroffen dat dit bevestigt.

Inheems landschap en factoren voor locatiekeuze

Inheemse bewoning vereiste enkele basisvoorwaarden: de aanwezigheid van zoet water, rijke visgronden en/of vruchtbare bodems en vlakke stukken land om hutten te kunnen bouwen.

Zoet water kon op verschillende plaatsen op Saba worden gevonden. Tegenwoordig zijn er slechts twee permanente drinkwaterbronnen, bij Tent Bay en Spring Bay, waarbij die laatste zich op 8 meter diepte bevindt. Toch wisten deze vroege bewoners waarschijnlijk hoe zij toegang konden krijgen tot ondieper gelegen, afvloeiend water in geulen dicht bij de kustlijn. In latere, historische perioden werden putten aangelegd die op dezelfde watersystemen aansloten. Aan de oostkust van Saba zijn putten aanwezig bij Spring Bay, Core Gut Bay en Hole in the Corner, en er is een kleine put bij Middle Island aan de westkust. Drie andere putten, één bij Cove Bay en twee bij Well's Bay, werden recentelijk vernietigd. Tent Bay, in het zuidoosten van het eiland, heeft een kleine bron. Er zijn ook natuurlijke depressies

[Afb] Uitzicht vanaf de getijdenpoelen op pre-koloniale inheemse vindplaatsen in de verte. Van links naar rechts: Old Booby Hill, The Level, Spring Bay en Spring Bay Flat. (foto: Maaïke de Waal)

[Afb midden] Uitzicht vanaf het hoogste punt van Saba op de inheemse vindplaatsen in het noordwesten. Van links naar rechts: Flat Point, Kelbey's Ridge, Spring Bay, Old Booby Hill, Spring Bay Flat en The Level. (foto: Maaïke de Waal)

[Afb rechts] Rotsoverhang, ten noordwesten van de ruïnes van Mary's Point. Zichtbaar zijn de contouren van een opgravingsput van 1 m², gegraven in 2018, waarin een vuurplaats en artefacten van inheemse groepen werden gevonden. In recentere tijden gebruikten kinderen die in het historische dorp Mary's Point woonden deze overhang als speelplaats. (foto: Maaïke de Waal)

gerapporteerd die water konden vasthouden, bijvoorbeeld bij Big Rendez-Vous, ten westen van Windwardside.

Gemakkelijke toegang tot rijke visgronden moet een van de grote aantrekkingskrachten van Saba zijn geweest. Saba ligt op slechts 3–6 km van de Saba Bank, die ongeëvenaarde vismogelijkheden bood. Veel delen van de kustlijn boden bovendien dichtbij gelegen plekken voor visserij en het verzamelen van schelpdieren. Bijzondere en beschutte locaties zijn de getijdepoelen van Flat Point, met natuurlijke, ingesloten en toegankelijke zeewaterpoelen. Ze liggen

dichtbij verschillende inheemse vindplaatsen, waarvan de bewoners ongetwijfeld werden aangetrokken door de mogelijkheid om zee-egels, kleine vissen en krabben te verzamelen.

De steile topografie heeft het landgebruik in het verleden in sterke mate bepaald, met als gevolg dat de meeste (relatief) vlakke plekken op Saba, hoe hooggelegen ook, prekoloniale vindplaatsen (kunnen) bevatten. Deze hoogten brachten uitdagingen met zich mee in de watervoorziening, maar boden ook voordelen omdat het strategische en

verdedigbare locaties betrof, met zicht op grote delen van het land en de zee eromheen.

Voor hun nederzettingen kozen de oorspronkelijke bewoners lagere, zacht glooiende kuststroken, bij voorkeur dichtbij een bron of een baai waar kano's konden aanmeren, evenals open kustplateaus en beschutte locaties in het binnenland.

Ze selecteerden ook plekken om speciale activiteiten uit te voeren, afhankelijk van de natuurlijke kenmerken, zoals abri's, of aanwezige hulpbronnen, zoals de overvloedige

en seizoensgebonden aanwezigheid van wedrego-vogels (Sargasso-pijlstormvogel), een vetrijke voedselbron, of de zwarte landkrab, die smakelijk en eiwitrijk vlees leverde.

Andere belangrijke hulpbronnen waren steen om werktuigen van te maken, klei om aardewerk mee te vervaardigen, en hout voor het bouwen van huizen en boomstamkano's. Een andere veelgebruikte grondstof was de roze vleugelhoorn (conch), gebruikt als voedselbron én als basismateriaal voor werktuigen en sieraden. Gezien de kleine afmetingen van Saba lagen de meeste van deze

[Afb] Well's Bay, in het noordwesten van Saba, is bedekt met kiezels. Well's Bay beschikte over een ondergrondse zoetwaterbron. (foto: Maaïke de Waal)

hulpbronnen op loopafstand van veel nederzettingen. Schildpadden, zeer gewaardeerd als eiwitrijke voedselbron door de oorspronkelijke bewoners, waren minder eenvoudig te bemachtigen vanwege het geringe aantal stranden waar schildpadden eieren kunnen leggen.

Koraalbanken, die koraal leverden als grondstof voor werktuigen en bijzondere voorwerpen, omringen de kustlijn van Saba, behalve bij Spring Bay, Fort Bay, the Ladder en Well's Bay. Op die locaties waren veilige aanlegplaatsen voor kano's te vinden. Toch hadden prekoloniale kanoërs grote vaardigheden nodig om de sterke stromingen en rotskust te trotseren. Deze baaien waren essentieel om vissers veilig thuis te laten komen en zorgden voor mobiliteit over zee, waardoor korte- en langeafstandcontacten en uitwisseling tussen groepen mogelijk werden.

Voor de oorspronkelijke bevolking bood Saba alles wat er nodig was, en het is dan ook geen verrassing dat zij zich er al zo vroeg vestigden.

[Afb] Een rotsoverhang, die als beschutting diende, op Old Booby Hill. Op de voorgrond bevinden zich de ingestorte resten van een historische kraal voor dieren. (foto: Ryan Espersen)

Sporen in het landschap: inheemse gemeenschappen en levenswijzen

De vroegste bewoners van Saba lieten zoals gezegd weinig sporen achter in het landschap. Toch weten we behoorlijk veel over deze kleine, mobiele gemeenschappen die het eiland 5500 jaar geleden begonnen te verkennen. De oorspronkelijke bewoners kozen zorgvuldig verschillende locaties in het landschap uit om hun kampementen op te slaan en het land te gebruiken. Ze maakten gebruik van open kustgebieden (zoals Black Rocks), hooggelegen binnenlandlocaties (zoals Plum Piece, Fort Gut Ridge), toppen van heuvels langs de zee (zoals The Level, Great Point, Old Booby Hill) en abri's (zoals Old Booby Hill).

Omdat sommige van deze locaties grotendeels vernietigd zijn, of slechts geïsoleerde vondsten hebben opgeleverd, is onze kennis grotendeels gebaseerd op wat de opgegraven vindplaatsen ons vertellen. Black Rocks, de dichtstbijzijnde locatie op Saba bij de Saba Bank, was gericht op visserij. Hier maakten mensen sisaltouw voor visnetten en wonnen ze witte vulkanische as, die ze op zee konden gebruiken om hun huid tegen verbranding te beschermen. Een rotsoverhang op Old Booby Hill werd gebruikt als afdak.

De conchschelp-snijwerktuigen, scherpe afslagen van Antigua-vuursteen en grote hoeveelheden vogelbotten die hier zijn gevonden, maken duidelijk waarom mensen dit gebied gebruikten: ze jaagden er op zeevogels. Op de 210 meter hoge top van Old Booby Hill werden wedrego-vogels gedurende lange tijd en in grote aantallen geslacht.

Wedrego-vogels werden ook gegeten bij Plum Piece in het binnenland, goed verborgen tussen de dichtbegroeide hellingen en valleien in het noordwesten van Saba. Een kleine groep mensen wist in dit heuvelachtige tropische bos, op ca. 400 meter hoogte, een vlak stukje te vinden om hun kampement op te slaan en seizoensgebonden activiteiten te ontwikkelen. Behalve wedrego aten zij ook zwarte landkrab, en daarnaast wat vis, schelpdieren, vruchten en knollen.

[Afb] Snijgereedschap (ca. 17 cm) van conchschelp, van Old Booby Hill. (foto: Robbert Jan Looman, Rijksmuseum van Oudheden)

helemaal vanaf de kust bij Well's Bay naar de vindplaats om daar te worden gebruikt als maalstenen voor de verwerking van plantaardig voedsel en voor het slijpen van schelpwerktuigen en vuursteenafslagen. Vuursteen komt van nature niet voor op Saba en werd verzameld op Antigua, op ongeveer 170 km van Plum Piece. Gebruikssporenanalyse heeft uitgewezen dat de gevonden vuurstenen werktuigen veelal werden gebruikt voor het bewerken van hout en planten en voor voedselbereiding.

De groep die Plum Piece gebruikte, was duidelijk goed aangepast aan de lokale, seizoensmatig veranderende hulpbronnen. Een nomadisch bestaan, met tijdelijke vestiging op verschillende eilanden om lokale hulpbronnen te benutten, vereiste namelijk gedetailleerde kennis van de eilanden en goed ontwikkelde zeevaardigheden. De bewoners van Plum Piece maakten waarschijnlijk gebruik van Well's Bay, waar zij ook zoet water konden vinden. Water was waarschijnlijk ook te vinden in de natste delen van de aangrenzende geulen, op slechts enkele minuten loopafstand.

In de vroegste bewoningsperiode van Saba waren de verhoogde locaties in het binnenland, zoals Plum Piece en Fort Gut Ridge, de belangrijkste, steeds opnieuw gebruikte kampementen. Permanente bewoning is vastgesteld op uiteenlopende

[Afb] Schelpenbijlen van Plum Piece, tentoongesteld in het Heritage Centre in Windwardside. Deze voorwerpen werden gemaakt door de rand van een conch-schelp af te slaan, deze in de gewenste vorm te hameren en vervolgens de zijkanten glad te slijpen en de rand scherp te maken. Deze bijlen hadden oorspronkelijk een houten steel. De linkerbijl is ca. 20 cm lang. (foto: Maaïke de Waal)

De vele bijlen van schelpen die op de vindplaats werden gevonden, laten zien dat mensen hier ook naar toe kwamen om kano's te bouwen. Voor buitenstaanders lijkt het misschien vreemd, maar het bouwen van boten in de hooggelegen nederzettingen en deze vervolgens in een goed gecoördineerde groepsinspanning langs de hellingen naar zee te laten zakken, is tot in recente perioden een goed gedocumenteerd gebruik voor Sabaanse bootbouwers. Om dit succesvol te kunnen doen, waren lange touwen nodig om de kano's langs de kanten van de geulen vast te houden en te sturen. Men droeg ook grote stenen

[Afb] Vuursteenfragmenten van Plum Piece, tentoongesteld in het Heritage Centre in Windwardside. Deze werktuigen werden gemaakt door met een andere steen op vuursteenknollen te slaan, waarbij de slag nauwkeurig werd gericht, met als doel scherpe en direct bruikbare snij-, boor- en schraapwerktuigen te produceren. Vuursteen werd verkregen via expeditie naar Antigua. Het exemplaar linksboven is ca. 3,5 cm lang. (foto: Maaïke de Waal)

locaties. Deze variëren van de open kustgebieden (bijvoorbeeld Spring Bay), de heuveltoppen langs de zee (zoals Kelbey's Ridge, St. John's), tot beschutte plekken in het binnenland (bijvoorbeeld The Bottom).

Sommige van deze locaties waren zo aantrekkelijk – Spring Bay bijvoorbeeld, door de aanwezigheid van zoet water – dat bewoning er in meerdere opeenvolgende fasen plaatsvond. Voor sommige locaties, zoals The Bottom, is het bijna onmogelijk vast te stellen waar de ene inheemse nederzetting ophoudt en de andere begint. Prekoloniale vondsten komen vrijwel overal voor, en intensieve historische landbouw en historische en moderne bouwactiviteiten hebben veel van deze archeologische vindplaatsen vernietigd.

Met name de opgravingen in Spring Bay en Kelbey's Ridge hebben inzicht

gegeven in de organisatie van de inheemse gemeenschappen die permanent op Saba leefden. Het waren kleine groepen, bestaande uit één of enkele huishoudens. Mensen leefden in ronde of ovale houten huizen, met een diameter van ca. 9 meter. Zij begroeven hun overleden familieleden in de huizen met ingewikkelde begrafeniserituelen, om er voor te zorgen dat de voorouders nauw verbonden bleven met de nog levende gemeenschap.

Ongeacht de locatie en hoogte van sommige nederzettingen hadden de bewoners een grotendeels marien dieet. Zij verzamelden schelpdieren langs de kusten en visten waarschijnlijk vooral op de Saba Bank. Dichtbij de nederzettingen lagen kleine tuinbouwpercelen waar maniok en maïs werden verbouwd. Daarnaast verzamelden de mensen vruchten, noten en zaden, vingen landkrabben, leguanen en zeeschildpadden, en jaagden op rijstrat, agoeti en vogels.

Toegang tot zoet water was vanzelfsprekend van levensbelang. Sommige nederzettingen hadden water in de nabijheid, maar de bewoners van andere locaties moesten aanzienlijke afstanden lopen en klimmen om drinkwater te verzamelen en het in zware aardewerken potten naar huis te dragen.

[Afb] Gully bij Plum Piece. (foto: Maaïke de Waal)

De inheemse groepen die het hele jaar op Saba woonden, gebruikten aardewerk. Ze maakten voorraadpotten, kookpotten, bakplaten en spinklosjes (om katoen en andere plantaardige vezels mee te verwerken). Aardewerk werd grotendeels lokaal vervaardigd van klei, meestal van Saba zelf en incidenteel van Anguilla, Sint Maarten en Sint Eustatius. Ze vormden hun aardewerk met behulp van roltechnieken, wreven het oppervlak met kiezels glad totdat het sterk en glanzend was, en versierden een deel ervan met ingekerfde, gemodelleerde of beschilderde patronen. Mensen die tot bepaalde

groepen behoorden en in een bepaalde periode leefden, gebruikten vergelijkbare aardewerkstijlen als identiteitsmarker en om sociale relaties tussen groepen te onderhouden en te benadrukken.

Andere objecten die in de nederzettingen werden gebruikt, zijn werktuigen van schelp, steen en koraal. Net als de vroegste bewoners gebruikten de inwoners bijlen en dissels van conchschelp om delen van het bos te kappen voor woningen en tuinen, en vuursteenafslagen uit Antigua voor snij-, boor- en schraapwerk. Maalstenen, gemaakt van koraal of steen, werden gebruikt om voedsel te verwerken en kleurpigmenten te vermalen voor het versieren van aardewerk én van het menselijk lichaam. Vaak werden deze werktuigen gemaakt van kant-en-klaar beschikbare materialen, waarbij de natuurlijke ruwe oppervlakken werden benut. Andere stenen werktuigen waren bijlen, waarvan sommige van niet-lokale materialen werden gemaakt, zoals een groene steensoort uit Sint Maarten. Bijzondere vondsten zijn onder meer kralen en hangers van schelp en steen als lichaamsversiering.

Heel bijzonder zijn de ontdekkingen die inzicht geven in het prekoloniale spirituele leven op Saba, die overeenkomen met historische beschrijvingen in vroegkoloniale bronnen. Behalve de graven, die

overduidelijk wijzen op complexe rituelen met betekenis voor de levenden en die een belangrijke rol spelen in voorouderverering, zijn er ook speciale ceremoniële objecten, zoals zemis. Dit zijn zorgvuldig gekapte, geslepen en gepolijste driepunters, gemaakt van schelp, steen of koraal. Deze objecten speelden een rol in voorouderrituelen en waren ook verbonden met vruchtbaarheid van het land.

Een van de meest bijzondere ceremoniële objecten die op Saba zijn gevonden, is een snuifinhalator in de vorm van een fraaie vis, met vakmanschap gemaakt van laman-tijnbot. Het voorwerp heeft openingen in de mond en achter de kieuwen en werd gebruikt om hallucinogene middelen in te ademen via twee lange, holle vogelbotten,

[Afb] Inhalator voor hallucinogeen poeder van Kelbey's Ridge (ca. 9 cm), gemaakt van zee-koebot, tentoongesteld in het Erfgoedcentrum in Windwardside. (foto: Robbert Jan Looman, Rijksmuseum van Oudheden)

door de neus van een sjamaan. Deze rituele en religieuze handeling was erop gericht de grenzen tussen de wereld van de levenden en die van de voorouders te overschrijden.

Andere aanwijzingen voor prekoloniale religieuze opvattingen zijn te herkennen in de afbeeldingen van bepaalde dieren op het aardewerk. Kikkers waren verbonden met vruchtbaarheid en schildpadden speelden een belangrijke rol in inheemse oorsprongsmythen, ze werden gekoppeld aan wijsheid en de aarde. Vleermuizen, nauw verbonden met grotten, waren betekenisvol in de inheemse mythologie, omdat grotten werden beschouwd als ingangen naar de wereld van de voorouders. Het is dan ook geen verrassing dat vleermuizen werden gekoppeld aan de dood en afgebeeld als verbeeldingen van voorouderlijke geesten.

Contacten in de wereld van de levenden werden ook zorgvuldig in stand gehouden. Dit werd gedaan door het smeden en

[Afb] Dierafbeelding in koraal (ca. 10 cm), afkomstig van de vindplaats Fort Bay Ridge, bewaard in het Erfgoedcentrum in Windwardside. Met enige moeite zijn grote, ronde ogen en een uitstekende snuit te herkennen. Deze kenmerken werden vaak gebruikt om vleermuizen af te beelden, die de voorouderlijke wereld vertegenwoordigden, of katachtigen. Katachtigen komen niet van nature voor op Saba, en hun afbeelding kan een gestileerde herinnering zijn aan het oorspronkelijke thuisland van de inheemse Sabanen op het vasteland van Zuid- of Meso-Amerika. (foto: Robbert Jan Looman, Rijksmuseum van Oudheden)

onderhouden van sociale, politieke, economische en waarschijnlijk ook ceremoniële banden tussen verschillende gemeenschappen. Het betrof daarbij banden met mensen van eilanden op korte afstand (zoals Sint Eustatius, Sint Maarten en Anguilla), evenals contacten over relatief grote afstanden (bijvoorbeeld Antigua en de Grote Antillen). Leden van de gemeenschap reisden naar verschillende eilanden om huwelijkspartners te vinden en grondstoffen voor werktuigen te verkrijgen.

Ze onderhielden bijvoorbeeld nauwe contacten met groepen op Sint Maarten om bijlen van een harde, groene, gerekristalliseerde mariene tufsteen en zemi-driepunters van calcirudiet te bemachtigen. We denken overigens dat ze waarschijnlijk ook vergankelijke goederen uitwisselden, zoals voedsel en objecten van hout, kalebassen, plantaardige vezels en veren.

Natuurlijk bezochten mensen ook verschillende delen van het eiland zelf, om optimaal te kunnen profiteren van alles wat Saba te bieden had. We vinden hun sporen, in de vorm van aardewerkscherven en bewerkte schelp, terug op veel verschillende plekken over het hele eiland. Sommige dorpen hadden dichtbijgelegen locaties waar bewoners gespecialiseerde taken uitvoerden. Zo functioneerde de kustvindplaats Black Rocks waarschijnlijk als uitvalsbasis van waaruit visexpedities naar de Saba Bank werden georganiseerd, en waar netten werden gemaakt en gerepareerd ten behoeve van het hoger gelegen inheemse dorp dat onder het huidige St. John's lag.

Landschapsimpact en culturele continuïteit tot op heden

Door al deze verschillende locaties te gebruiken, hebben de eerste bewoners van Saba het natuurlijke milieu van het

eiland beïnvloed. Ze kwamen niet alleen naar Saba om bomen te kappen voor hun kano's en om wedrego-vogels te jagen, maar ze maakten ook open plekken voor hun hutten. Hoe permanenter de nederzettingen werden, des te meer hout was er nodig voor huizen. De open plekken in het ooit ongerepte bos werden groter, en er werd ook meer land vrijgemaakt voor kleinschalige tuinbouw. Waarschijnlijk introduceerden deze bewoners ook gewassen en dieren uit Zuid- en Midden-Amerika. Tot de geïmporteerde diersoorten behoorden agoeti, gewone opossum, hond, cavia en gordeldier. Botanische introducties bestonden uit maniok, zoete aardappel, maïs, pijlwortel en gewone boon. De oorspronkelijke bewoners voelden zich duidelijk sterk verbonden met het land. In hun ceremoniële objecten beeldden ze zowel lokale dieren als natuurlijke verschijnselen af uit de gebieden waar ze ooit vandaan kwamen.

Op hun beurt werden prekoloniale levenswijzen ook beïnvloed door de lokale natuurlijke factoren. Men koos ervoor zich aan te passen aan het leven op een eiland met weinig laaggelegen of relatief vlakke gebieden, waar het afleggen van grote afstanden en steile klimpartijen nodig waren om zoet water te verzamelen en waar vrij weinig landdieren waren om te bejagen. Met hun flexibiliteit, creativiteit en vindingrijkheid

pasten zij zich goed aan deze lokale omstandigheden aan, zelfs in perioden van hoge temperaturen en droogte. De impact van plotselinge natuurrampen, zoals orkanen, stormvloed, tsunami's, aardbevingen en vulkaanuitbarstingen, moet echter enorm zijn geweest. Tijdens orkanen kon de inheemse bevolking tijdelijk schuilen in grotten of onder rotsoverhangen, bijvoorbeeld in de holten van Great Hill, direct ten westen van The Bottom. Stormvloed en tsunami's hadden vooral invloed op de laaggelegen gebieden, die op Saba vrij schaars zijn, maar ze konden wel de zoetwaterbronnen aan de kust met zout water vervuilen. Aardbevingen konden waarschijnlijk worden doorstaan in de relatief flexibele hutten waarin de inheemse bevolking woonde.

Culturele continuïteit

Sommige bewoners beschouwen het inheemse erfgoed als een waardevol en intrigerend onderdeel van hun leefomgeving. Voor anderen kan dit juist iets abstracts en nauwelijks zichtbaars zijn. Of scholen dit onderwerp in hun curriculum behandelen, speelt hierbij een belangrijke rol. Gelukkig nemen leerkrachten in het basis- en voortgezet onderwijs Saba's inheemse verleden steeds vaker op in hun lessen. Toch kan het ontbreken van directe nakomelingen van de oorspronkelijke bewoners ook een gevoel van vervreemding

oproepen. Het kijken naar culturele continuïteit kan dit gevoel helpen verzachten. Sommige ambachten, zoals mandenvlechten, hebben bijvoorbeeld tot in de historische en recente tijd voortbestaan; de vaardigheid om manden te vlechten is recentelijk (zij het kortstondig) nieuw leven ingeblazen in de Sabaanse gemeenschap. Hiervoor moeten lianen worden ontschorst, precies zoals de vroegste bewoners dit al deden bij Plum Piece en Black Rocks, meer dan 3800 en 5500 jaar geleden. Een andere lang voortgezette traditie is het maken van cassavebrood. De oorspronkelijke bewoners introduceerden maniok op Saba. De voortgezette traditie van het bereiden van maniok en het bakken van cassavebrood door latere gemeenschappen is historisch vastgelegd in foto's en documentaires.

Andere lang voortgezette tradities zijn het eerdergenoemde gebruik om boten te bouwen in hooggelegen nederzettingen, waar de bootbouwers wonen, en ze vervolgens honderden meters naar de zee te laten zakken zodra ze klaar zijn. Denk verder ook aan de typisch Sabaanse traditie om overleden familieleden vlak bij het familiehuis te begraven.

De meest opvallende continuïteit is echter het gebruik van het landschap. De oorspronkelijke bewoners kozen ervoor zich

op Saba te vestigen. Zij waren afhankelijk van dezelfde natuurlijke hulpbronnen als de huidige Sabanen, omdat ook zij zoet water, vruchtbare bodems en goede visgronden nodig hadden. Bovendien kozen zij bij voorkeur relatief vlakke plekken voor hun huizen en tuinen. Omdat zulke plekken op Saba zeer schaars zijn, zijn deze locaties steeds opnieuw gebruikt.

Prekoloniale, historische én moderne groepen gebruikten daarom steeds opnieuw dezelfde locaties. Voorbeelden hiervan zijn overal op het eiland te vinden. Ook veel van de huidige wandelpaden volgen waarschijnlijk grotendeels routes die vroeger nederzettingen, landbouwpercelen en waterbronnen met elkaar verbonden. Vermoedelijk werden deze niet alleen in de historische tijd, maar ook al in prekoloniale perioden door Sabanen belopen. Dit is een uniek element dat niet veel Caribische eilanden delen: de mogelijkheid om als het ware de voetstappen te volgen van mensen die tientallen, honderden en misschien zelfs duizenden jaren geleden op Saba leefden.

Culturele en natuurlijke bedreigingen

Het herhaaldelijk gebruik van locaties die oorspronkelijk door inheemse groepen werden benut, zoals hierboven beschreven, heeft onvermijdelijk geleid tot gedeeltelijke of volledige vernietiging van archeologische

vindplaatsen door de bouw van huizen en de aanleg van infrastructuur.

Ook landbouw verstoort archeologische vindplaatsen, doordat de grond wordt omgewoeld, daarbij de archeologische lagen meenemend. Grote delen van Saba zijn in het verleden in cultuur gebracht, zelfs in de middelhoge en heel hoge zones. Hoewel de meeste van deze gronden al lang verlaten zijn en weer overwoekerd zijn geraakt, kan de schade aan prekoloniale vindplaatsen niet worden teruggedraaid.

Aan de andere kant kan herhaaldelijk gebruik van gebieden en bouw- en landbouwactiviteiten ook leiden tot de ontdekking van vindplaatsen. Prekoloniale voorwerpen worden op Saba vrijwel overal waar je loopt, bouwt of aan akkerbouw doet gevonden. In veel delen van het eiland is de vegetatie zo dicht dat archeologische vondsten onopgemerkt kunnen blijven. Het is vaak te danken aan oplettende eigenaren die percelen ontwikkelen dat vindplaatslocaties worden gemeld bij de Saba Archaeological Center Foundation (SABARC).

Ook natuurlijke omstandigheden kunnen het archeologisch bodemarchief bedreigen. De steile hellingen van Saba zijn erg gevoelig voor erosie, vooral in kloven en geulen. Een gebied waar deze erosie en het vernietigende

[Afb boven] Spring Bay, aan de oostkust van Saba, gezien richting het noorden. De sterke geulerosie, die artefacten uit hun oorspronkelijke context verwijdert, is duidelijk zichtbaar in de lagere delen van de baai.

effect op archeologie zeer duidelijk te zien zijn, is Spring Bay. De Spring Bay-geulen hebben steil uitgesleten profielen en artefacten spoelen hierdoor uit hun oorspronkelijke context. De vorm van het eiland werkt bovendien kusterosie in de hand, waardoor het vallen van rotsen en instortende kliffen op Saba een veelvoorkomend verschijnsel zijn. In verschillende gebieden zijn prekoloniale vondsten aan de rand van afgronden

[Afb links] Uit-eroderende inheemse aardewerscherven, voedselresten en stenen werktuigen in een geul in Spring Bay. (foto: Maaïke de Waal)

aangetroffen, bijvoorbeeld bij Middle Island, Behind-the-Ridge, Crab Gut en Mary's Point. Waarschijnlijk zijn al veel vindplaatsen gedeeltelijk of volledig aan erosie ten prooi gevallen en in de dieptes verdwenen. Het is niet te verwachten dat deze natuurlijke erosieprocessen in de nabije toekomst zullen stoppen of vertragen. Het herstel van vegetatie door herbebossing en een voortdurend verbod op vrij rondlopende geiten helpt. Toch verslechtert de klimaatverandering de huidige situatie, doordat er meer en zwaardere tropische stormen en orkanen voorkomen, de vegetatie op heuveltoppen afneemt en humus in de bodem verdwijnt. Een combinatie van natuurlijke en culturele bedreigingen is bijzonder schadelijk voor vindplaatsen. The Bottom is bijvoorbeeld zeer kwetsbaar. Hier bevinden zich overal prekoloniale resten in de bodem en er is veel ruimtelijke ontwikkeling die het voortbestaan van deze archeologische lagen bedreigt. Tegelijkertijd vinden er naar verluidt aardverschuivingen plaats, die delen van The Bottom diep onder sediment bedekken.

[Afb rechts] Torrens Point, in het noordwesten van Saba. Deze landtong, die naar Mary's Point leidt, heeft instabiele randen en vertoont ernstige kusterosie. Diamond Rock (links), ooit met Saba verbonden, ligt nu op ongeveer 400 meter afstand van Torrens Point.

UITGELICHT Lokale organisaties, publieksbereik en publieksarcheologie

Lokale organisaties zetten zich in voor de inheemse archeologie op Saba. Allereerst is er de niet-gouvernementele organisatie SABARC, die ook het Saba Heritage Center in Windwardside beheert. Dit centrum organiseert tentoonstellingen, presentaties en bijeenkomsten over Sabaans erfgoed en beschikt over een archeologisch depot. Ook in Windwardside bevindt zich het Harry Luke Johnson Museum, waar eveneens inheemse artefacten worden bewaard. De kracht en effectiviteit van SABARC op het gebied van onderzoek en bescherming van het prekoloniale erfgoed, evenals publieksbereik en publieksarcheologie, wisselt met de achtergrond van het SABARC-personeel. SABARC heeft een sterke traditie in het organiseren van meegraafdagen, lezingen en publicaties, het verzorgen van (nieuws-) berichten op social media, en het betrekken van Sabaanse jongeren bij archeologisch onderzoek. De organisatie heeft bovendien sterk bijgedragen aan de ontwikkeling van erfgoedpaden, waaronder de Saba Heritage

[Afb] Informatiepaneel over de inheemse bevolking van Saba, langs de weg ten oosten van St. John's. Sea and Learn Adopt-A-Box Project. (foto: Maaïke de Waal)

Trail (Spring Bay, Kelbey's Ridge en Spring Bay Flat) en de Mary's Point Heritage Trail. Hoewel beide routes zich grotendeels richten op erfgoed uit de historische periode, is op de informatiepanelen ook wat informatie over de prekoloniale archeologie opgenomen. SABARC heeft ook meegewerkt aan de informatieborden over erfgoed, die overal langs de weg op het eiland te vinden zijn. Eén daarvan gaat over de oorspronkelijke bewoners van Saba.

Weinig mensen komen naar de bibliotheek en het toeristenbureau om informatie over het prekoloniale verleden van het eiland te verzamelen, maar het Heritage Center ziet een toename van docenten die langskomen om informatie te verzamelen. Dit is belangrijk, want het unieke erfgoed van Saba is kwetsbaar en verdient het om voor toekomstige generaties te worden veiliggesteld.

De toekomst van het inheemse verleden

Het Openbaar Lichaam Saba is verantwoordelijk voor het beheer van de archeologie, en om dat te kunnen doen moet men weten waar de vindplaatsen zich bevinden. Archeologische verwachtingskaarten zijn hiervoor praktische instrumenten. De bestaande verwachtingskaart voor archeologie op Saba is echter dringend aan actualisering toe.

Bij publicatie in 2015 deden de makers van de kaart al verschillende aanbevelingen. Zo benadrukten zij onder andere de noodzaak om de (beschermd) archeologische monumenten in kaart te brengen zodra deze door het Openbaar Lichaam zijn vastgesteld, en om lokale overheidsregelingen en archeologische adviezen op te stellen voor archeologische gebieden op Saba. Archeologen kunnen hierbij adviseren, maar alleen het Openbaar Lichaam kan besluiten nemen en regels vaststellen.

Sinds enkele jaren geeft het Openbaar Lichaam opdracht tot Archaeological Impact Assessments voor percelen die in eigen beheer ontwikkeld zullen worden. Voorbeelden zijn het archeologisch onderzoek van de Wathey Property in 2025 en de onderzoeken die in 2023, voorafgaand aan graafwerkzaamheden en bouw voor de Saba Comprehensive School in St. John's, werden uitgevoerd. Als gevolg van de schaarste aan geschikte bouwgrond zijn er vrijwel geen mogelijkheden voor in situ-bescherming van de archeologie. Bovendien is het grootste deel van het eiland privébezit, waardoor slechts weinig archeologische onderzoeken worden uitgevoerd. Ontwikkelaars die tijdens grondwerkzaamheden prekoloniale objecten vinden, brengen deze wel vaak naar SABARC. Buiten hun oorspronkelijke context leveren dergelijke vondsten echter

weinig informatie op, maar met aanvullende informatie over dergelijke vindplaatsen kunnen archeologen toch blijven werken aan het verder invullen van de puzzel die Saba's prekoloniale verleden vormt.

In 2024 ondertekende Nederland het Faro-verdrag dat zich richt op erfgoedparticipatie en gemeenschapserfgoed. Dit geldt ook voor Saba. In dit kader ontstaan er nieuwe mogelijkheden voor de betrokkenheid van de gemeenschap en een gedeelde verantwoordelijkheid voor Saba's kwetsbare prekoloniale erfgoed. Wat kunnen we doen om dit erfgoed te helpen behouden?

Beleidsmakers kunnen archeologische regelgeving en archeologiebeleid ontwikkelen. Zij kunnen Archaeological Impact Assessments laten uitvoeren en degelijk archeologisch advies inwinnen om beslissingen binnen de ruimtelijke ontwikkeling te nemen. Erfgoed specialisten of archeologen, lokaal of niet, kunnen bijdragen door vindplaatslocaties in kaart te brengen en te monitoren en een centrale database op te bouwen. Het zou bovendien goed zijn om prekoloniale archeologie in het landschap zichtbaar te maken. Aandacht vestigen op plekken die al honderden of duizenden jaren door mensen gebruikt worden, benadrukt de verbinding tussen vroegere en huidige samenlevingen. Het laat ook zien hoe kwetsbaar deze vindplaatsen

zijn, hoe weinig er nog over is, en hoeveel informatie zij toch nog kunnen bieden over vroegere levenswijzen en landgebruik.

Als je het geluk hebt prekoloniale artefacten in het landschap te vinden, laat ze dan liggen. Maak foto's van de vondsten op hun oorspronkelijke plek (je kunt een schaal toevoegen in de foto door je schoen, zonnebril of een muntje mee te fotograferen), noteer de coördinaten (bijvoorbeeld met een GPS-app of een markering in Google Maps) en stuur deze naar SABARC. Samen kunnen we helpen de prekoloniale sporen in het Sabaanse landschap te beschermen en de tastbare nalatenschap van de eerste mensen die hier leefden te bewaren!

UITGELICHT Onderzoeksgeschiedenis

Professioneel archeologisch onderzoek naar de oorspronkelijke bewoners van Saba werd in 1923 geïntroduceerd door de Leidse antropoloog Jan de Josselin de Jong. Hij voerde opgravingen uit in The Bottom, waar hij de resten van een inheems dorp ontdekte en documenteerde. Zestig jaar later onderzocht Jay Havisser, toen archeoloog bij het Archaeological-Anthropological Institute op Curaçao, gebieden die door de lokale gemeenschap onder zijn aandacht waren gebracht. Hij bracht daarbij negen inheemse vindplaatsen

[Afb] Opgravingen van SABARC bij Flat Point (2015), waarbij de jeugd van het eiland betrokken was. (foto: Ryan Espersen)

archeologen te verwelkomen, hen kennis te laten maken met het erfgoed dat in het Sabaanse landschap verborgen ligt en onderzoek op hun terreinen toe te staan. Deze tekst is gebaseerd op al hun hulp, inzet en publicaties.

in kaart. In 1987 begonnen de Leidse archeologen Corinne Hofman en Menno Hoogland met hun studenten onderzoek te doen naar prekoloniaal Saba, wat resulteerde in hun beider proefschriften, talrijke wetenschappelijke publicaties en het boekje 'Saba's First Inhabitants'.

In 2012 richtten Jay Haviser en archeoloog Ryan Espersen het Saba Archaeological Center (SABARC) op. Het doel van SABARC is het behoud en de promotie van Saba's archeologisch erfgoed door middel van onderzoek, publieksbereik en betrokkenheid

van de gemeenschap, waarbij het betrekken van jongeren een belangrijke pijler is. De directeuren van SABARC, ieder met hun eigen specialisatie, variërend van geschiedenis, beeldende kunst, creatieve communicatie en archeologie, hebben deze rol op een eigen, unieke manier ingevuld. Vandaag de dag worden SABARC, het Saba Heritage Center en het archeologisch depot geleid door Sharifa Balfour.

Het allerbelangrijkst is echter de Sabaanse gemeenschap zelf, die een cruciale rol heeft gespeeld door lokale en bezoekende

[Afb] Flat Point met daarop de ruïnes van de gelijknamige plantage.

[4] MICHIEL PURMER

HET VERANDERENDE CULTUURLANDSCHAP VANAF DE KOMST VAN DE EUROPEANEN

‘Unspoiled queen’ staat er te lezen op veel Sabaanse nummerborden. Voor menig toerist is dat ook de indruk die hij of zij van Saba krijgt: een paradijselijk eiland. Een plek waar de weelderige natuur wordt afgewisseld met lieflijke huisjes die tegen de slapende vulkaan lijken te zijn aangeplakt. Maar achter dit stereotype beeld gaat een complexe, lange geschiedenis schuil. Een geschiedenis die nogal afwijkt van die van de omliggende eilanden. Dit hoofdstuk beschrijft die geschiedenis van het landschap op Saba vanaf de komst van de Europeanen.

[Afb. 4.0] Terrassenlandbouw in Zion's Hill

[Afb] Oud nummerbord van Saba (1982) met de slogan 'Unspoiled Queen'. NA staat voor Nederlandse Antillen, waar Saba destijds nog deel van uitmaakte. (foto: Michiel Purmer)

[Afb] Wandelend op Saba vertoont het landschap zich nog altijd als de 'Unspoiled Queen'.

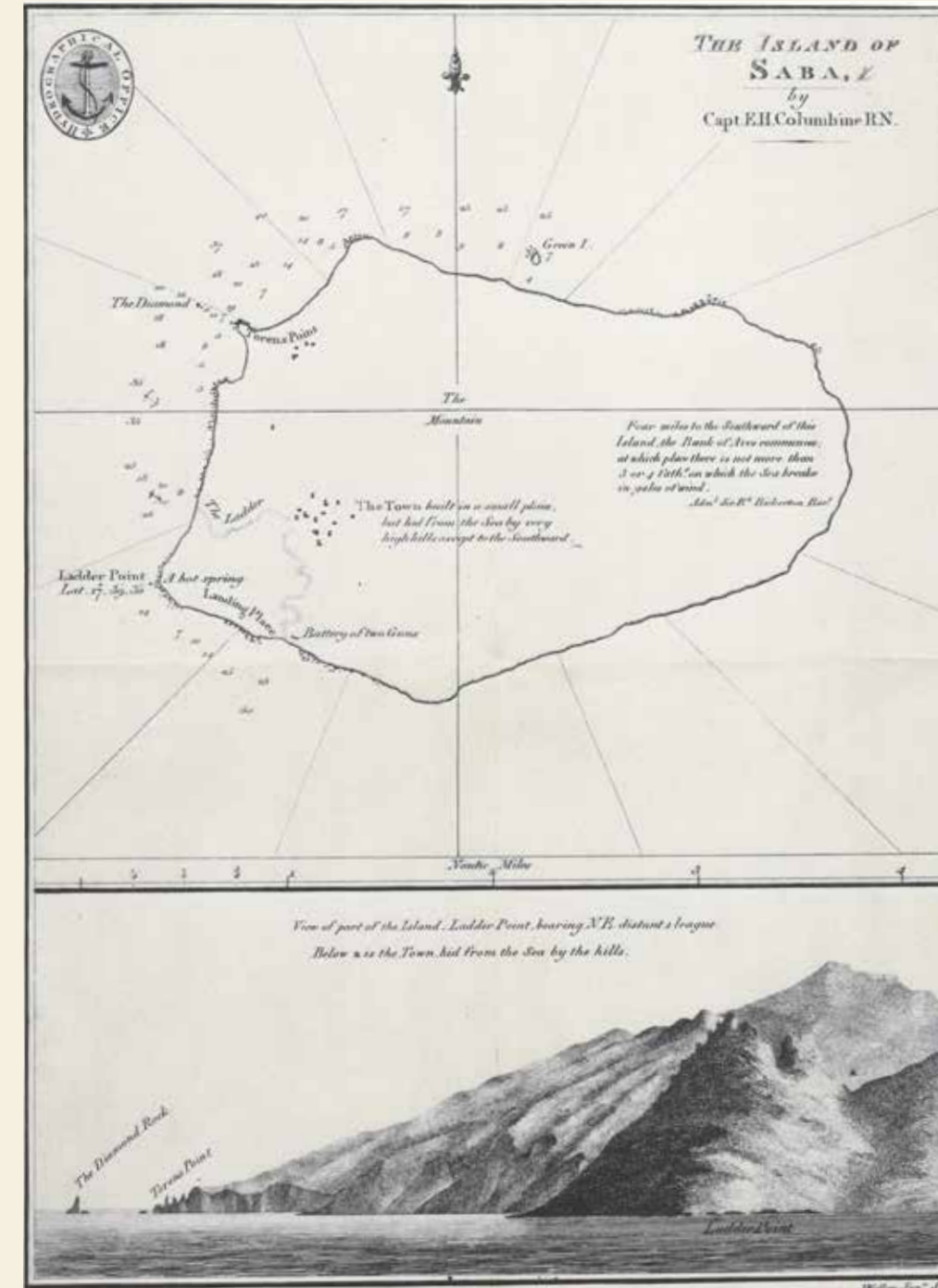
De eerste Europeanen

De afwezigheid van grote vlakke delen maakte grootschalige plantages zoals op veel buurlanden te vinden waren onmogelijk. Ook ontbrak een natuurlijke of goede havenplaats. Daardoor verliep de geschiedenis hier anders en ontbreken bijvoorbeeld betrouwbare kaarten tot (de nog steeds weinig gedetailleerde) kaart van 1816. Toch is de landschappelijke geschiedenis van Saba dynamischer dan je op het eerste gezicht zou verwachten.

Dit hoofdstuk begint in de tijd waarin de eerste Europeanen voet aan wal zetten op Saba in de 17e eeuw. Over wie, wanneer en

waar vandaan lopen de meningen uiteen. De traditie wil dat Saba vanuit Saint Kitts is gekoloniseerd. In 1629 bezette een Spaanse vloot van 32 schepen dat eiland, met aan boord veel Ieren. De Spanjaarden gaven de onbewoonde eilanden in de onmiddellijke omgeving aan de Ieren ter kolonisatie, waaronder Saba. Zij vestigden zich op Palmetto Point (later Mary's Point). De Ieren zouden zich ook op Middle Island gevestigd hebben.

Volgens de literatuur werd Saba rond of in 1640 gekoloniseerd door Zeeuwse kolonisten vanuit Sint Eustatius, aangetrokken door de rijke visgronden. Zij vestigden zich in Fort Bay. Deze nederzetting zou in 1651 verlaten zijn vanwege een aardverschuiving. Vanuit Fort Bay zou de vallei van The Bottom gekoloniseerd zijn. De vlakke en vruchtbare bodem hier was geschikt voor landbouwdoeleinden en kon Sint Eustatius van verse groenten voorzien. Of de Europeanen nog oorspronkelijke bewoners (hoofdstuk 3) ontmoetten bij hun komst is de vraag. Op Saba wordt nog altijd het verhaal van de strijd tussen Europeaan Johnny Frau en oorspronkelijke bewoner Great Injun verteld. Zij vochten om de bron van Spring Bay en beide kemphanen zouden daarbij zijn omgekomen. Dit verhaal is mogelijk een aanwijzing voor contact tussen Europeanen en oorspronkelijke bewoners.

[Afb] De kaart van de Britse Columbine uit 1816 is de oudst bekende afzonderlijke kaart van het eiland. Het geeft slechts rondom Fort Bay wat meer gedetailleerde informatie, alsook een aanzicht van het eiland.

Of er nu nog Amerindianen op Saba leefden of niet, sporen van hun cultuur zijn waarschijnlijk nog zichtbaar geweest in het landschap dat de eerste Europeanen aantreffen. Ze vestigden zich vaak ook op plekken die ook al door de oorspronkelijke bewoners werden bewoond. The Bottom bijvoorbeeld is ook een belangrijke prekoloniale site. Toch zullen de kolonisten vooral een begroeid eiland gezien hebben, omringd door visrijke wateren. Goede redenen om de mogelijkheden voor tuin- en landbouw te verkennen.

Ontwikkelingen tweede helft 17e eeuw

Was het de Zeeuwen aanvankelijk om vis en verse groenten te doen, al spoedig werden ook plantages geïntroduceerd op het eiland. In 1654 veroverden de Portugezen Nederlands Brazilië. Veel Nederlandse kolonisten weken uit naar het Caribisch gebied en ook naar Saba. Zo is wellicht ook de suikerindustrie naar Saba gekomen, met de stichting van enkele suikerplantages tot gevolg. In 1659 zouden er 57 Nederlandse en 54 Engelse, Ierse en Schotse kolonisten gewoond hebben op Saba.

[Afb] Spring Bay is genoemd naar de zoetwaterbron dicht bij de zee en de plaats van het legendarische gevecht tussen Johnny Feai en Great Injun.

Naast deze Europese kolonisten moeten er ook tot slaaf gemaakten geweest zijn, mogelijk deels meegekomen uit Brazilië. In 1656 wisten veertien tot slaaf gemaakten te ontkomen naar Puerto Rico. Dit duidt op een snelle ontwikkeling van een plantage-economie op Saba in die periode. De suikerplantages bij Spring Bay en Flat Point zullen uit deze periode dateren, net als de plantage in The Bottom. Naast dit vrij grootschalige plantagelandschap vond

op de overige delen van het eiland veelal kleinschalige land- en tuinbouw plaats. Samen met de visgronden ontwikkelde Saba zich zo tot strategisch verversingsstation voor de regio.

In 1665 werd Saba overvallen door Engelse boekaniers. Het leidde tot verwoesting van de plantages en gedwongen deportatie van de Nederlandse inwoners en tot slaaf gemaakten. Kort daarna heroverden de Nederlanders het eiland, maar vermoedelijk keerden niet alle Nederlandse kolonisten terug. Al in de 17e eeuw waren Britse kolonisten in de meerderheid op Saba. Na de overval van 1665 werden de plantages

opnieuw in gebruik genomen en moeten er ook opnieuw tot slaaf gemaakten op Saba te werk gesteld zijn. Rond 1680 droegen de Zeeuwen het bestuur van Saba over aan de West-Indische Compagnie. In 1688 waren er weer vijf suikermolens in gebruik.

Rond 1700 moet Saba een redelijk welvarend eiland zijn geweest. De combinatie van visserij, plantages en boerderijen zorgde voor economische activiteit en voor surplus voor de export. In 1699 telde het eiland 453 inwoners. Het eiland was toen al grotendeels in cultuur gebracht, inclusief de bergachtige delen. Mogelijk bouwden de kolonisten voort op eerdere prekoloniale nederzettingen. De kolonisten moeten zich daarbij al behoorlijk wat moeite getroost hebben om bijvoorbeeld de vallei van The Bottom vanuit Fort Bay toegankelijk te maken. De eerste paden en trappen dateren wellicht nog uit de vroegste periode van de kolonisatie van Saba, de tweede helft van de 17e eeuw. Dat zal ook voor andere paden gelden, die de oudste plantages, nederzettingen en boerderijen met elkaar verbonden.

Een landschap met plantages en boerderijen (1700-1815)

“In de 18e eeuw was Saba het meest welvarende eiland van de drie Bovenwindse eilanden”, aldus Johan Hartog in zijn werk

over de geschiedenis van Saba. Saba is immers een vruchtbaar eiland: *“...agréable, fertile [aangenaam, vruchtbaar]...”* beschrijft een geografisch handboek uit 1795 Saba kortweg. Als middel van bestaan wordt de katoenverbouw genoemd. Toch was die welvaart onevenredig verdeeld en zeker niet voor alle inwoners weggelegd.

In de loop van de 18e eeuw werd Saba steeds verder in cultuur gebracht. Nog altijd bestonden er twee landbouwsystemen naast elkaar op het eiland. Enerzijds was er een aantal relatief grootschalige plantages, die met name suiker produceerden. Deze plantages waren in eigendom van de koloniale elite op Sint Eustatius. Ze besloegen grote delen van de voor landbouw meest vlakke en dus geschikte delen van het eiland. Deze plantages waren ook profijtelijk voor de eigenaren. De schaal bleef door het bergachtige landschap zeer beperkt. Saba zou zich nooit tot een klassieke plantage-economie ontwikkelen.

De belangrijkste suikerplantages waren Spring Bay Plantation en Flat Bay Plantation. In The Bottom lag Paris Plantation, die later zou uitgroeien tot de Dinzley Plantation, genoemd naar Thomas Dinzey. Hij was sinds 1778 eigenaar en tevens vice-commandeur van het eiland. Bij Well’s Bay was tenslotte nog een indigoplantage te vinden. Doordat deze plantages soms tot ver in de 19e eeuw

grote delen van het bewerkbare grond van Saba omvatten, bleef er weinig ruimte voor de kleine, zelfvoorzienende boerderijen en tuinderijen. Volgens experts is dat een belangrijke oorzaak van de armoedige omstandigheden waarin de meeste Sabanen verkeerden. Het geldt dat op de plantages werd verdiend, vloeide immers af naar de eigenaren op Sint Eustatius.

De vele min of meer zelfvoorzienende boerderijen waren geconcentreerd rondom de nog altijd bestaande nederzettingen en in de twee vandaag de dag verdwenen dorpen Mary’s Point en Middle Island. Ook tussen de nederzettingen in, zodra de grond enigszins vlak genoeg gemaakt kon worden, waren boerderijen te vinden. Door aanleg van terrassen en weideplaatsen ontstonden zo gemengde bedrijven.

Eiland	Jaar	Vrijen	Tot slaaf gemaakten	Totaal	Verhouding vrijen tot slaaf gemaakten
Saba	1715	336	176	512	1: 0,52
Sint Eustatius	1715	524	750	1.274	1: 1,43
Jamaica	1734	7.644	86.546	94.190	1: 11,3

[Tabel] Verhouding vrijen en tot slaaf gemaakten aan het begin van de 18e eeuw (Bron: Knappert, 1932, 92-93).

Deze boerderijen bleven bestaan tot ver in de 20e eeuw.

Het beeld van plantages van enige omvang en kleine boerderijen is karakteristiek voor Saba. Dit betekende ook, dat op Saba relatief weinig tot slaaf gemaakten te werk waren gesteld. Een indicatie die in de literatuur gebruikt wordt om de intensiteit van de plantage-economie te duiden is de verhouding tussen vrijen en tot slaaf gemaakten. Het laat eens te meer zien dat Saba geen uitgesproken plantage-eiland was in deze periode (tabel 5.1).

UITGELICHT

De orkanen van 1772 en 1780

Een belangrijk keerpunt in de geschiedenis van Saba waren de verwoestende orkanen van 1772 en 1780. Zeker de eerste had grote gevolgen voor het eiland. Niet alleen werden honderd huizen en de Anglicaanse kerk zwaar beschadigd, maar ook de plantages werden verwoest. De koffie-, katoen- en suikerproductie op de plantages kwam bijna volledig stil te liggen. De bloeitijd van de plantages was daarmee voorbij.

De jaren na orkanen volgde herstel van de huizen. Ook de Anglicaanse kerk van The Bottom werd herbouwd. Bij de herbouw van de kerk zou een inzameling zijn gehouden op naburige eilanden, wat van belangrijke contacten met de regio getuigt.

De orkanen markeerden ook het begin van de Sabaanse diaspora. Steeds meer vrije Sabanen emigreerden naar andere eilanden voor werk of kwamen terecht in de zeevaart. Al eind 18e eeuw stond Saba bekend als *'island of women'*, omdat de mannen elders werkten.

Net als Sint Eustatius werd ook Saba in 1781 door de Engelsen veroverd, maar gevochten is er niet. Het luidde een periode in met diverse machtswisselingen tot het eiland in 1816 definitief bij Nederland kwam. De

plantage-economie zou niet meer herstellen op Saba en zeker onder de Fransen kreeg de Sabaanse economie een gevoelige klap. Toch lijkt van een dramatische neergang op Saba minder sprake, zeker in vergelijking tot Sint Eustatius. De kleinschalige, zelfvoorzienende landbouw bleef bestaan op het eiland, ook tijdens de vele machtswisselingen.

Landschappelijk was het eiland zo vlak voor de orkaan van 1772 grotendeels ontgonnen. De grootschaligere plantages namen grote stukken van de bewerkbare grond van het eiland in beslag. Elders bepaalden kleinschalige boerderijen met terrassen, veekralen en weidegronden het vrij open landschapsbeeld. De steilere en hoogste delen van de hellingen bleven bebost.

Een 'net en zindelijk' eiland (1815-1950)

In 1816 telde Saba 1.145 inwoners, een ruime verdubbeling ten opzichte van een eeuw eerder. Veertig procent hiervan (462 mensen) waren tot slaaf gemaakt. De bevolking groeide geleidelijk verder gedurende de 19e eeuw. De landbouw was met het wegvallen van de plantages nu vooral zelfvoorzienend, maar zal landschappelijk het beeld van het eiland bepaald hebben. Niet iedereen kon werken op de boerderijen. Niet verwonderlijk, want de mogelijkheden voor de landbouw zullen

[Afb rechts] Wells Bay was het decor van piraterij en smokkelhandel begin negentiende eeuw.

tegen de grenzen aangelopen hebben. Visserij, zeevaart en voor de achterblijvende vrouwen kleinschalige ambachtelijke bedrijvigheid namen in belang toe. In de 19e eeuw was dat bijvoorbeeld kleding, de strohoedenproductie en Saba lace. Het riet voor de strohoeden kwam van Cuba. Met de Spaans-Amerikaanse oorlog stakte die aanvoer en verdween de industrie. Het toont aan dat Saba ook hier zeer verbonden was met de regio, zowel voor invoer van riet als export van de hoeden. Daarnaast werden er schepen gebouwd. Veel van de genoemde activiteiten illustreren de belangrijke verbondenheid van Saba met de zee en de omringende regio.

Inwoners van Saba waren gedurende een zeer korte periode (ca. 1818-1830) actief in smokkelhandel en piraterij. De onafhankelijkheidsoorlogen van de Midden- en Zuid-Amerikaanse landen zorgden voor een korte roerige en wetteloze periode in het Caribisch gebied. Wells Bay diende in die tijd als overslagpunt van geroofde goederen. Timmerlieden uit Mary's Point speelden een rol bij het repareren van de illegaal leeggeroofde schepen. Dit gebeurde met medeweten van de Gezaghebber, die hierdoor uiteindelijk zijn baan verloor.

Europese bronnen uit deze tijd geven een geromantiseerd beeld van Saba als een arm, maar net en zindelijk eiland.

[Afb] Foto van circa 1910 met zeer bescheiden behuizing met op de achtergrond een woning met rieten dak, wellicht een strohut zoals beschreven door Teenstra bijna een eeuw eerder. (foto: Wereldmuseum)

Marten Douwes Teenstra (1795-1864) was landbouwadviseur in Suriname en schreef in 1837 een boek over de Antillen. Hij bezocht Saba in 1829 en zijn beschrijving geeft een mooi beeld van het eiland destijds: *“De huizen zijn over het algemeen niet groot, maar goed onderhouden en netjes, dit geldt ook voor de strohutten, met hun tuinen en voorgronden.*

[...] *Nergens ziet men puinhopen van verwoeste en niet herbouwde huizen, waardoor Paramaribo, St. Eustatius en St. Maarten zo zeer ontsierd zijn.*”

Interessant is de vergelijking met de vele ruïnes op de andere genoemde eilanden, voor Sint Eustatius een direct gevolg van instorten van de economie. Ook de genoemde strohutten zijn opvallend. Dit zijn de huizen van de armere klasse, die archeoloog Ryan Espersen ook identificeert en soms niet als volwaardig huis gezien werden.

Teenstra vervolgt over de landbouw: *“Ieder huis, men berekent dat naast enige strohutten er 150 zijn, heeft een eigen tuin met suiker, katoen en enige bananen (bacoves) beplant. In de bergkloven vindt men enige zeer weelderig groeiende koffieboomen, en aan de hellingen bij de bergen enig Mais en een grotere hoeveelheid Guinea-koorn. Ieder huis van eenig belang heeft een handsuikermolen. [...] De vrouwen, die de katoen planten, maken zelf spinnenwielen en breien zeer fraaie sokken en handschoenen, welke fijn en sterk zijn.*”

Ook de veeteelt en tuinbouw waren aanwezig: *“Men vindt hier zeer schone en vette runderbeesten, schapen, geiten en varkens omdat dat zij hier ruim en goed voedsel vinden. [...] Tuinvruchten zijn hier ook veel, zoals taijers (wortel), aardappelen en andere aardvruchten, alsmede kool en groenten.*”

De land- en tuinbouw was voornamelijk voor eigen gebruik. Teenstra beschrijft dat de mannen veelal vissers zijn, die schildpadden en vis aan naburige eilanden verkopen. Ook boten, kledingstukken, groenten en vee zouden geëxporteerd worden, vooral in de ruilhandel met nabijgelegen (destijds Deense) eiland Saint Thomas.

Espersen trof bij zijn opgravingen steeds veel Europees importaadewerk aan, vaak voorzien van drukmotieven. Ook Teenstra verbaasde zich erover bij zijn bezoek dat het huis van zijn gastheer, oud-vice-commandeur Edward Beaks, dat het interieur ‘zindelijk en kostbaar gemeubileerd was’. Doordat Sabanen ook in toenemende mate op zee of op andere eilanden werkten, kwam er vanzelf meer contact met geld en goederen van buiten het eiland. Espersen concludeert toch dat een groot deel van de Sabaanse bevolking leefde van zelfvoorzienende landbouw en een vrij armoedig bestaan leidde, alhoewel er met trots op het land gewerkt werd.

UITGELICHT

Tot slaaf gemaakt en de emancipatie in 1863

In de tuin- en landbouw en op zee waren tot slaaf gemaakt te werk gesteld. Bij de armere families leefden tot slaaf gemaakt en hun meesters samen onder hetzelfde dak. De complexe sociale verhoudingen die dit opleverde in de samenleving zijn vanuit een archeologisch perspectief grondig bestudeerd door Ryan Espersen in zijn boek. Vanuit Europees-koloniale blik noteerde Teenstra: *“De slaven worden hier met bijzondere menslievendheid behandeld, en voelen nauwelijks hun slavernij.*”

Toch moet er vooral geen te geromantiseerd beeld ontstaan over slavernij op Saba: het was ook hier een systeem van uitbuiting en onderdrukking. Espersen beschrijft de strenge regels waaraan tot slaaf gemaakt moesten voldoen en de straffen bij overtreding daarvan. Ook was er sprake van opstandig gedrag onder de tot slaaf gemaakt en zelfs rechtszaken, tot zorg van de koloniale overheersers. Incidenteel ontvluchtten tot slaaf gemaakt het eiland. Op 1 juli 1863 werden op Saba 730 tot slaaf gemaakt bevrijd. Een contemporaine bron meldt dat sommigen daarna elders een nieuw bestaan poogden op te bouwen, maar toch weer terugkeerden naar Saba. Het slavernijverleden heeft weinig sporen in het landschap nagelaten. Wel zouden bij sommige oude huizen nog de smalle paden langs het huis te vinden zijn, zodat tot slaaf gemaakt goederen konden afleveren aan de achterkant. In de archeologische context heeft Espersen in zijn onderzoek zowel woonplaatsen als een graf van een tot slaaf gemaakte vrouw aangetroffen. Saba kent nog altijd dorpen met overwegend nakomelingen van Europese kolonisten (Windwardside, Zion's Hill) en nakomelingen van tot slaaf gemaakt (The Bottom, St. John's). Huwelijken tussen deze bevolkingsgroepen kwamen tot kort geleden weinig voor.

alles is op kleiner schaal vervaardigd dan elders.” Hetzelfde rapport maakt melding van ‘vele onbebouwde berghellingen’, die geschikt zijn voor veeteelt of voor tuin- en landbouw, wanneer in de luwte gelegen. Dat past ook bij het beeld dat Johnson heeft van het landschap rond 1900. Hij schreef in zijn boek op basis van verhalen van oude inwoners van Saba “de meeste Sabanen bewerkten meerdere stukken land op de berghellingen, van de kust tot aan de top van de berg. [...] Door op verschillende hoogtes op de berghellingen te planten, konden het hele jaar door verschillende gewassen worden geoogst.”

Ondanks deze geschiktheid werd de Nederlandse Tweede Kamer in 1904 geadviseerd de Sabanen allemaal te verhuizen naar Sint Eustatius vanwege de armoede en uitputting van de grond. Daar is het niet van gekomen, maar dat het grotendeels zelfvoorzienende eiland een steeds groeiende bevolking niet kon onderhouden blijkt ook uit de emigratie. Rond 1870 en 1930 onderscheidt Hartog twee emigratiegolven. De eerste was vooral naar de Verenigde Staten, de tweede naar Curaçao en Aruba, om in de olie-industrie te gaan werken. Hartog schatte dat al in 1915 meer Sabanen in de Verenigde Staten woonden dan op het eiland zelf. In datzelfde jaar woonden al 300 Sabanen op Barbados, die actief waren in de zeevaart.

De tweede helft van de 19e eeuw was een periode van groei. In 1850 woonden er 1.663 mensen op Saba, flink meer dan in 1816. Dat zou groeien tot 2.177 in 1900 en zelfs 2.488 in 1915, waarmee de bevolking in een eeuw tijd meer dan verdubbelde. Visserij, nijverheid en zelfvoorzienende, gemengde landbouw voerden de boventoon. Dat beeld wordt bevestigd door gegevens uit het eind van de 19e eeuw. In 1899 bijvoorbeeld werd voor 1.760 gulden aan aardappelen en 2.036,25 gulden aan uien uitgevoerd, waarbij vooral de aardappelen als van zeer goede kwaliteit werden aangemerkt.

[Afb] Open landschap van St. Johns, circa 1910. Zowel de erven rond de huizen als de hellingen zijn kaal en zijn in agrarisch gebruik. (foto: Wereldmuseum)

J. Havelaar, waterstaatkundig ingenieur in Suriname, bezocht de Antillen om de waterstaatkundige werken te bekijken en de economische potentie te bestuderen. Voor Saba noteerde hij dat de levensstandaard laag was, maar *“toch hebben over het algemeen de dorpen van dit eiland een goed aanzien en zien de woningen er behoorlijk onderhouden uit, waaruit zou blijken dat de armoede hier niet zo groot is als op St. Eustatius. [...] De huizen zijn meest van hout, met singel daken; maar*

UITGELICHT

De zwavelmijn: industriële voetnoot in de Sabaanse geschiedenis

Zwavel werd al in de 18e eeuw gewonnen op Saba, voor eigen gebruik. Het zou een goede remedie zijn om schurft te voorkomen. Midden 19e eeuw werd duidelijk dat de beste voorraden zwavel langs de noordkust te vinden waren. Dit trok Noord-Amerikaanse bedrijven naar Saba. De McNick Sulphur Mining Company startte in 1875 commerciële exploitatie. Mijnwerkers uit Sicilië hielpen hierbij. De ontoegankelijke noordkust maakte een kabelbaan noodzakelijk, die de zwavel naar een nabijgelegen rotspunt in zee bracht. Daarvandaan kon het op schepen worden overgebracht. De exploitatie was geen succes en werd een jaar later al weer gestaakt. Volgens een andere bron zou de exploitatie pas in 1887 begonnen zijn en 100 Sabanen werk geboden hebben.

Bij zijn bezoek in 1899 bezocht Havelaar ook de zwavelmijn. Hij schreef hierover: *“Van eigenlijke mijnbouw is geen sprake, men beperkt zich tot het afgraven der berghelling. Slechts een gedeelte der groeven kon worden bezocht. [...] Er wordt sinds enkele jaren niet meer gewerkt; het was de enige gelegenheid voor de bevolking van Saba om buiten de bewerking van eigen grond op het eiland iets te verdienen.”*

Tussen 1903 en 1905 werd op aandrang van de regering nog een poging tot herstart ondernomen, maar ook dit keer was de exploitatie een kort leven beschoren. Toen Joshua Bolles in 1931 de mijn bezocht was alles al verlaten. De vleurmuizen hadden de plek van de mijnwerkers ingenomen.

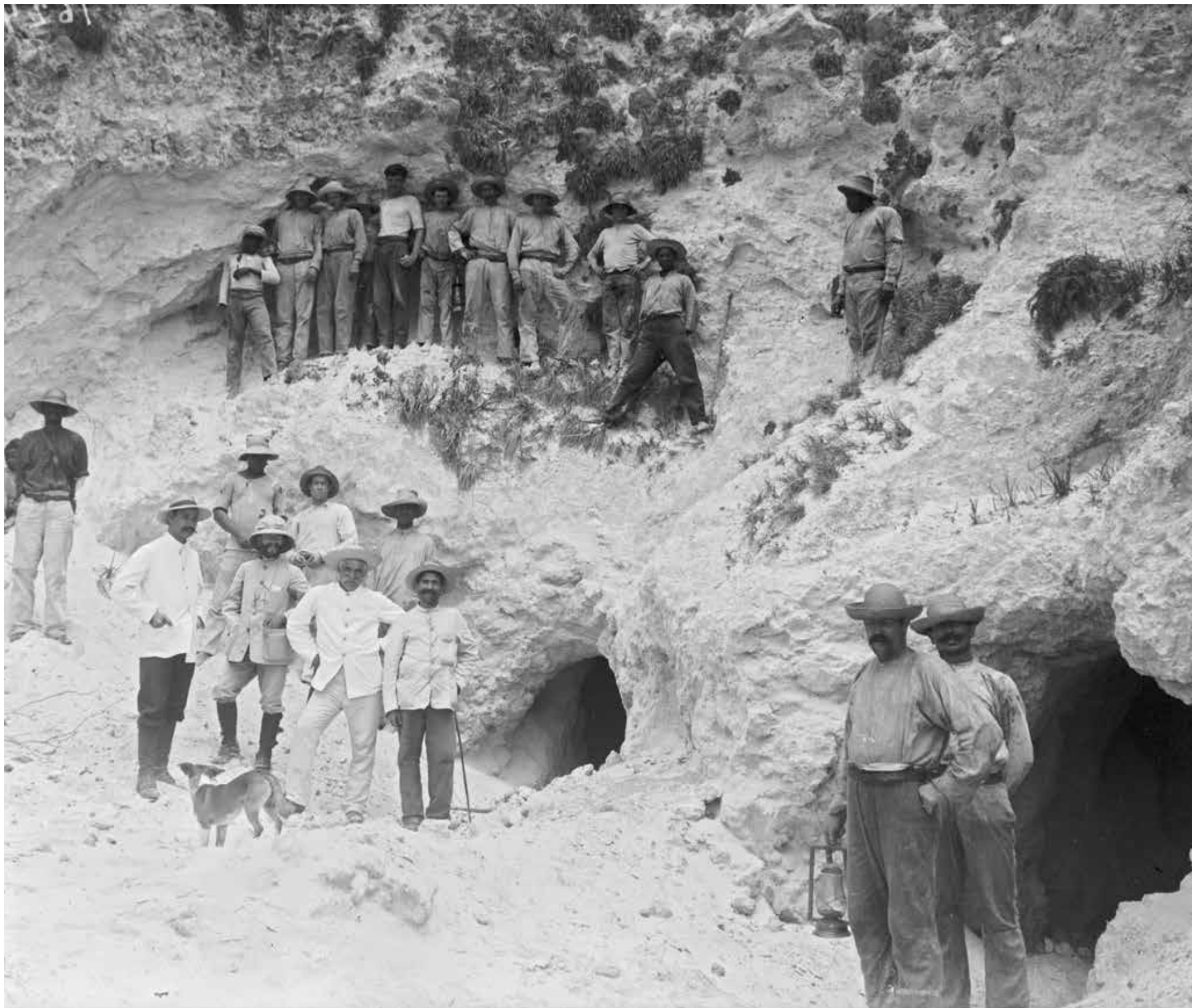
In het landschap zijn nog enkele sporen van deze kortstondige exploitatie overgebleven. Zo zijn de mijnschachten nog aanwezig, net als de ruïne van een oven. De vleermuissoorten die Bolles in 1931 aantrof, zijn ook gebleven.

De eerste helft van de 20e eeuw is voor Saba een periode van bevolkingsafname enerzijds, maar langzame ontsluiting en verbetering van de infrastructuur en voorzieningen anderzijds. In 1909 opende in The Bottom de Navigation School, om Sabanen nog beter voor te bereiden op een bestaan op zee. Tot 1922 zou deze school bestaan. In 1931 kwam de eerste telegraafverbinding met het eiland, de telefoon volgde in 1935. In 1932 werd een begaanbaar pad aangelegd tussen Zion's Hill en Windwardside, terwijl in 1934 de kleinste nederzettingen van het eiland, Mary's Point en Middle Island, ontruimd werden. De Tweede Wereldoorlog ging op Saba relatief ongemerkt voorbij. Op het oorlogsmonument in The Bottom worden de 129 personen uit de Nederlandse

Antillen herdacht die omkwamen tijdens de oorlog. Onder hen waren elf Sabanen. In 2021 is bij dit monument een plaquette geplaatst ter nagedachtenis aan Thelma Esther Polak (1920-1943). De op Saba geboren Joodse verpleegster is het enige Sjoa-slachtoffer die op het eiland is geboren. Aan het eiland zelf ging de oorlog letterlijk voorbij. Toen prinses Juliana de Nederlandse Antillen bezocht in 1944 zette ze geen voet aan wal op Sint Eustatius en Saba. Haar vliegtuig cirkelde wel boven de eilanden. Leerlingen van de scholen vormden een grote V van Victorie en O van Oranje, zichtbaar vanuit het toestel. Vanuit het vliegtuig werden pamfletten uitgeworpen met daarop de hartelijke groeten van de Prinses.

Ontsluiting en moderne ontwikkelingen (1950-heden)

“Saba is een paradijs, aan welks rand de engel staat met het vlammende zwaard van het gebrek. En toch ziet men nergens in de West zulke keurig verzorgde huisjes liggen in een bed van bloeiende flamboyanten.” Zo beschrijft Piet Bakker Saba in 1950. Alsof het nooit anders geweest was en nooit anders zou worden. Toch was Saba wel degelijk een eiland in verandering en ook het landschap veranderde ingrijpend. In 1938 was een begin gemaakt met de aanleg van de eerste betonweg op het eiland, van Fort Bay naar The Bottom. Na aanleg was een oude

[Afb links] Mijnwerkers bij de schachten van de zwavelmijn. Alhoewel deze historische foto gedateerd is 1909-1910, lijkt het waarschijnlijker dat deze gemaakt is tijdens de korte herleving van de mijn 1903-1905. (foto: Wereldmuseum)

[Afb boven] Een mijnschacht van de zwavelmijn.

[Afb onder] De restanten van de oven bij de zwavelmijn.

[Afb] De sterk slingerende weg vanaf Fort Bay met de jeep, 1949-1950. De weg zou het bestaande pad met trappen vervangen. (foto: Wereldmuseum)

Amerikaanse jeep in 1947 het eerste en tijd lang enige voertuig op het eiland. De jeep stond prominente ingezetenen en gasten ter beschikking, maar gelijktijdig werd de bagage in 1950 nog tegen vergoeding op het hoofd naar boven gedragen. Het tekent de late ontsluiting van het eiland. Johnson schrijft daarover dat Saba: “...only started to make its entry into the twentieth century in the nineteen sixties”.

De ontsluiting van Saba waar Johnson over schrijft, kreeg een impuls door het rapport van de Technisch Economische Raad voor de Nederlandse Antillen (TERNA)

uit 1956. De conclusie voor Saba was dat landbouw, industrie en visserij geen ontwikkelingskansen boden. Het toerisme daarentegen werd als potentie gezien voor de Sabaanse economie. Maar om toerisme een kans te geven was ontsluiting van het eiland noodzakelijk. Een luchthaven, een nieuwe pier maar ook elektriciteit en watervoorziening waren nodig en Nederlandse fondsen voorzagen in de aanleg daarvan.

In 1959 werden struiken en andere opslag op Flat Point verwijderd en kon hier voor het eerst een eenmotorig vliegtuig landen. De jaren daarna werd hier het vliegveld aangelegd. In 1963 startte een reguliere vliegverbinding met Sint Maarten en Sint Eustatius. Hetzelfde jaar werd het vliegveld officieel geopend. Ondertussen was er sinds 1938 gestaag gewerkt aan een weg tussen de Fort Bay en het vliegveld. Op 23 maart 1964 werd deze weg in gebruik genomen. In 1972 kwam de pier in Fort Bay gereed. Niet langer was het nodig om met bootjes tussen schip en wal te pendelen. In de jaren 1960 vond ook aansluiting op een elektriciteitsnetwerk plaats. In 1970 was elektriciteit op het eiland 24 uur per dag beschikbaar.

De toeristische ontwikkeling die het TERNA-rapport al in 1956 voorzag voor de economie van Saba is uitgekomen. Het

eerste hotel en het eerste guest house openden in 1965. In de jaren 1960 en -70 wisten Amerikanen en Canadezen al de weg naar Saba te vinden. Velen kochten er een huisje als tweede huis, voor na hun pensioen. Inmiddels is toerisme, na de overheid, een belangrijke werkgever op het eiland. Gelokt door de schoonheid van het eiland weten steeds meer toeristen de weg naar Saba te vinden.

Natuurbescherming kwam ook op aan het eind van de vorige eeuw. Het beheer is sinds 1987 in handen van de *Saba Conservation Foundation (SCF)*. In dat jaar werd ook het eerste beschermde natuurgebied aangewezen, het *Saba National Marine Park*. Dit park omvat alle wateren rondom Saba tot een diepte van 60 meter. De SCF, een NGO, onderhoudt het padenpatroon, beheert het *Saba National Marine Park* en bemenst het *Saba Trail and Information Centre*. Ook adviseert de SCF de overheid en voert beheertaken uit voor beschermde delen van het eiland.

Naast het Saba National Marine Park ligt ruim vier kilometer ten zuidwesten van het eiland het Saba Bank National Park: een 2.600 km² groot gedeelte van de Atlantische Oceaan, sinds 2012 erkend als nationaal park binnen het Koninkrijk der Nederlanden. Een kwart van het landoppervlak van het eiland is beschermd in het Mount Scenery

National Park sinds 2018, met het hoogste punt van het Koninkrijk der Nederlanden (870 meter) als voornaamste attractie.

Inmiddels is ook de bevolkingssamenstelling van Saba sterk veranderd. De komst van de Saba University School of Medicine naar St. John's nu ruim dertig jaar geleden bracht vele Noord-Amerikaanse studenten naar het eiland. De laatste 10 jaar kwamen er vele arbeidsmigranten naar het eiland, vooral vanuit Colombia, de Dominicaanse Republiek en de Filipijnen. Velen van hen werken in de toeristische sector. Er leven

[Afb] Vanzelfsprekend gaat een van de paden naar het hoogste punt van het Koninkrijk der Nederlanden, dat na recente meting toch zeven meter lager blijkt te liggen dan het bordje ter plekke aangeeft.

[Afb links] The Bottom was rond 1910 een ruim opgezet, open dorp met verspreid liggende boerderijen. De regelmatig ogende plattegrond gaat wellicht terug op de oude plantagevelden. (foto: Wereldmuseum)

[Afb rechts] Anno 2025 is de bebouwing niet alleen uitgebreid maar ook behoorlijk verdicht. De omringende heuvels zijn inmiddels meer begroeid geraakt. (foto: Michiel Purmer)

wel zo'n veertig nationaliteiten op het eiland. Autochtone Sabanen zijn, voor het eerst, in de minderheid.

Door al deze ontwikkelingen is het landschap van Saba veranderd. De dorpen zijn dichter bebouwd geraakt, het autoverkeer is toegenomen en er zijn vergevorderde plannen voor een tweede haven. Hotels breiden uit en er zijn plannen de toeristische sector verder te laten groeien.

[Afb] Boerderijtjes in The Gap, circa 1910. The Gap is dichtbij Ladder Bay en bood wat vlakke grond om landbouw te bedrijven. De ommuurde erven zijn op de foto zichtbaar. (foto: Wereldmuseum)

Historische lagen in het landschap van vandaag

Het Sabaanse landschap lijkt op het eerste gezicht weinig te veranderen: een paradijsje met witte huisjes met groene luiken en rode daken tegen het decor van weelderig regenwoud. Onder dit stereotype beeld gaat een boeiende en dynamische landschapsgeschiedenis schuil. Sinds Europeanen en tot slaaf gemaakten zich op Saba vestigden in het midden van de 17e eeuw veranderde het landschap ingrijpend. Het eiland werd vooral ten dienste gesteld van visserij, plantages en landbouw. Zeker de vlakke en beter toegankelijke delen van het eiland werden al snel in cultuur gebracht.

Pas laat in de 20e eeuw verdween de landbouw uit het landschap en werden natuur en toerisme meer beeldbepalend. De laatste jaren ontwikkelt het eiland zich gestaag verder, maar dringt zich de vraag op hoeveel Saba kan meebewegen met nieuwe ontwikkelingen zonder haar bijzondere karakter te verliezen. Een landschap is altijd dynamisch en dat is op Saba niet anders. Bijna 400 jaar Nederlandse aanwezigheid hebben zo hun sporen nagelaten. Van deze sporen kan je op Saba lagen in het landschap terugvinden. Om het verhaal van Saba te kunnen blijven vertellen, zouden deze lagen zichtbaar moeten blijven.

[Afb] Overwoekerde vroegere landbouwterrassen bij The Gap.

Saba als agrarisch cultuurlandschap

Het is vandaag de dag nauwelijks voor te stellen, maar nog geen halve eeuw geleden was Saba voornamelijk een agrarisch cultuurlandschap. Rond de dorpen, maar eerder ook op meer afgelegen plaatsen, waren kleine boerderijen en tuinderijen te vinden. De sporen van deze vroegere, kleinschalige en zelfvoorzienende landbouw zijn nog overal op het eiland zichtbaar voor wie goed kijkt.

De boerderijgebouwen zelf bestaan soms nog altijd, in andere gevallen duiden funderingsruïnes en cisternen op de

plek van oude boerderijen. Rondom de boerderijen was het land geschikt gemaakt voor de landbouw door aanleg van terrassen, door muurtjes gescheiden percelen en veekralen. Oude paden verbonden de boerderijen.

Het waren gemengde bedrijven, zowel kippen, koeien, varkens als geiten waren op de boerderijen te vinden. Het landeigendom bleef vaak lang in de familie en was gebaseerd op traditie en overlevering. Karakteristieke bomen, bijzondere rotsen en andere opvallende elementen in het landschap vormden grensmarkeringen. Omdat veel landeigendom niet officieel geregistreerd was, is het nu soms lastig te achterhalen van wie welk land is. Zeker omdat veel van de oorspronkelijke grensmarkeringen er niet meer zijn.

De kleinschalige landbouw was wijdverspreid en had dus een enorme invloed op het Sabaanse landschap. Dat was rondom de boerderijen en nederzettingen, tot hoog in de heuvels, veel opener in het (nog recente) verleden. Raymond Dowling vertelde dat hij als kind op weg naar school de koe molk en de varkens te eten gaf.

Er werd ook van alles verbouwd: yams, tanyas, zoete aardappelen en gewone aardappelen. Hendrik Croockewit beschrijft in zijn dagboekje de gewassen die hij in

1953 aantrof op de flanken van Mount Scenery, komend vanaf Windwardside: *“De eerste honderd meter bouwland, knol en aardappelen.”* Een dag eerder had hij op 400 meter hoogte nog diverse mangobomen en cacaostruiken aangetroffen. Zelfs op de hoogste gedeelten werd nog fruit geteeld: *“Op de top is nog een kraterkom, die gebruikt wordt voor het kweken van bananen.”* Ook elders op het eiland kwamen fruitbomen voor, zowel langs de wegen en paden als in de dorpen.

Dit landbouwsysteem beheerste het Sabaanse landschap tot ver in de tweede helft van de 20e eeuw. Door de ontsluiting van het eiland nam de import van goedkoop voedsel van buiten Saba toe. Het kleinschalige systeem met moestuinen op eigen erf nam hierdoor snel af. De meer afgelegen boerderijen verdwenen soms helemaal. Gevolg was dat de velden en akkers verlaten werden en overgroeid raakten. Geiten en kippen kregen vrij spel en liepen vrij rond over het eiland. Recent zijn de geiten een halt toegeroepen door systematische jacht – een omstreden besluit en niet tot ieders genoegen op het eiland.

Het Openbaar Lichaam stimuleert het herstel van de agrarische productie op het eiland. Momenteel exploiteert de overheid twee boerderijen, een modern tuinbouwbedrijf op de helling van Mount

[Afb] De open bouwlanden op Mount Scenery op 500 meter hoogte, maart 1953. Let op de muurtjes die de percelen scheiden en vaak nog in het landschap van nu herkenbaar zijn. (foto: RCE, collectie Croockewit)

[Afb rechts] Protest tegen het systematisch bejagen van de geit in The Bottom.

[Afb] Op de flanken van Mount Scenery is de vroegere structuur van terrassen en veekralen nog goed herkenbaar, alhoewel het open landschap thans bebost is geraakt.

[Afb rechts] Ommuurde veekraal op Saba met koe en kippen in 1951. Op de achtergrond is een boerderij zichtbaar. (foto: Wereldmuseum)

Scenery en een meer traditioneel bedrijf op historische terrassen in Zion's Hill. Laatstgenoemde geeft een mooie indruk van hoe grote delen van het eiland eruit gezien zullen hebben.

De restanten van de plantages

Onderzoek van archeoloog Ryan Espersen bracht de restanten van Spring Bay Plantation en Flat Point Plantation in kaart. Zo zijn er op beide voormalige plantages nog ruïnes van kookhuizen voor suiker te vinden. Daarnaast ontdekte Espersen ook sporen van huizen, molens en veekralen (afb. 5.5). Voor Spring Bay wist Espersen ook het woongebied van de tot slaaf gemaakten te bepalen. Veel bovengrondse sporen van de plantages zijn er niet meer, alleen van de meer afgelegen complexen van de kookhuizen bestaan nog ruïnes. De bereikbare gebouwen werden afgebroken, zodat het materiaal opnieuw gebruikt kon worden.

Het verhaal gaat dat tot slaaf gemaakten midden 19e eeuw stenen moesten sjouwen van de ruïnes van het huis van de Spring Bay Plantation. De stenen werden gebruikt bij de bouw van de katholieke kerk in Windwardside. Gids James Johnson wees op Spring Bay Plantation kleine grotten aan, waarin de tot slaaf gemaakten gehuisvest zouden zijn geweest (afb. 5.6). De stenen muren die het complex ontsloten, zijn nog altijd zichtbaar in het landschap (afb. 5.7). Van de plantage in The Bottom resteert niets meer, omdat deze later overbouwd

[Afb links] Terrassenlandbouw in Zion's Hill op initiatief van het Openbaar Lichaam.

is. Mogelijk is de vrij regelmatig aandoende plattegrond van de hoofdplaats nog een restant van de plantagestructuur.

[Afb rechts] Overhangende rots op het grondgebied van Spring Bay Plantation, mogelijk gebruikt als verblijfplaats van tot slaaf gemaakten.

[Afb onder] In het landschap van Spring Bay Plantation zijn nog vele muurtjes te vinden uit de plantage-tijd.

Wegen- en padenstructuur als dragers van het landschap

Het landschap van Saba is doorsneden door wegen en paden. Bijzonder is dat vrijwel alle paden die thans voor wandelen ontsloten zijn een historische oorsprong hebben. Voor de komst van de autoweg die Fort Bay verbindt met de luchthaven waren paden, veelal met trappen en veel hoogteverschillen de verbindingswegen tussen de diverse boerderijen, dorpen en de landingsplekken voor schepen. De oude paden zijn nog altijd goed herkenbaar in het landschap; ze zijn vaak voorzien van met stenen gestapelde muurtjes en verbinden oude bewoningslocaties met elkaar.

Deze paden moeten tot het oudst zichtbare erfgoed in het Sabaanse landschap behoren. Volgens inwoners van Saba waren er vroeger nog meer paden en paadjes, veelal naar de afzonderlijke boerderijen en bouwland. Met het verdwijnen van de kleinschalige landbouw verdween de bijhorende infrastructuur ook.

[Afb boven] De weg van Fort Bay naar The Bottom, vermoedelijk de oudste weg van het eiland, voor de aanleg van de autoweg, rond 1910. (foto: Wereldmuseum)

[Afb onder] Een van de oude paden op Saba, nu in gebruik als wandelpad: de Crispeen Track. (foto: Michiel Purmer)

Toch zijn veel oude paden bewaard gebleven en dat is deels te danken aan het toerisme. Saba heeft een uitgebreid netwerk van wandelpaden en *hiken* is een populaire bezigheid voor toeristen. Daarbij is grotendeels gebruik gemaakt van historische paden, die nu onderhouden worden door de Saba Conservation Foundation. Hierdoor zijn deze vaak eeuwenoude paden nog altijd in gebruik en functioneel. Langs deze paden verraden restanten van oude bebouwing, zoals cisternen en terrassen, vaak nog de locatie van vroegere boerderijen. Het bekende pad naar de top van Mount Scenery is relatief modern en werd in 1967 in gebruik genomen, maar er waren ook voor die tijd al paden richting de top. De aanleg in 1967 is tekenend voor het toen ontwikkelende toerisme. Hier stonden vroeger ook fruitbomen langs het pad.

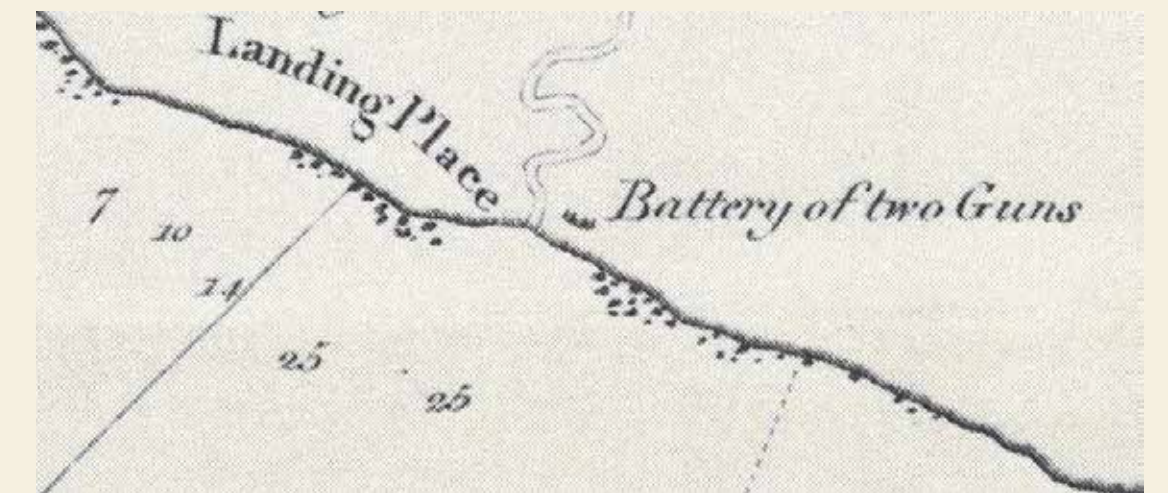
Het pad naar de top van Mount Scenery is een geliefd doel van veel wandelaars. Het hoogste punt van het Koninkrijk is hier te vinden en dat wordt met borden ook duidelijk aangegeven. Als toeristen slechts één wandeling maken tijdens hun verblijf is het vaak deze *hike*.

UITGELICHT

Fort Bay en de defensiesystemen van Saba

De naam van de huidige voornaamste landingsplek, Fort Bay, doet de aanwezigheid van een fort vermoeden. Over een fort op deze plek is alleen weinig tot niets bekend. Bekend is wel dat de Sabanen langs de steile toegangsweg van Fort Bay naar The Bottom hun eigen verdedigingssysteem hadden ingericht. Boven op de hellingen verzamelden zij rotsblokken op stellages. Bij een aanval konden die naar beneden, naar het pad gegooid worden. Dat bleek een zeer effectief systeem. In 1689 sloegen Sabanen zo de aanval van een kaperkapitein af.

[Afb] Detail van de kaart van Columbine van Saba uit 1816, met daarop een batterij met twee stuks geschut ingetekend bij Fort Bay.

Vermoedelijk is het fort van Saba een eenvoudige borstwering met kanonnen geweest, zoals we er ook diverse van Sint Eustatius kennen. Op een Engelse kaart van Saba uit 1816 is weinig detail aangegeven, maar bij Fort Bay is een 'Battery of two guns' ingetekend.

[Afb] Het gedeelte van The Ladder uit 1934.

The Ladder

Een goede indruk van de vroege situatie is het steile pad bij Ladder Bay. Dit was een van de ankerplaatsen van het eiland en lange tijd de voornaamste landingsplaats voor goederen en mensen. Vanaf zee lijken de vele trap treden van het pad wel een ladder, vandaar de naam. Deze ervaring was voor veel bezoekers de eerste indruk van Saba.

De precieze ouderdom van het pad is niet bekend, maar zal teruggaan op de vroegste

periode van kolonisatie van Saba. De beschrijving van Teenstra geeft een indruk van de moeilijke toegankelijkheid van het eiland in 1829: *“De wegen of liever paden, welke van de landingsplaatsen [Fort Bay en Ladder Bay] naar de vallei [The Bottom] leiden, zijn ongemeen steil. Elk duurt nagenoeg een uur lopen en voert over een zo smal en nauw pad tussen de opgaande schrikbarende kloven, dat geen twee personen naast elkaar kunnen lopen.”*

Goederen moesten vanaf het strand langs een lang, steil pad met trap treden omhoog

[Afb] Voormalige douanehuisje langs The Ladder. (foto: Michiel Purmer)

gedragen worden. Halverwege de klim was een kleine douanepost. Vervolgens moesten nog heel wat hoogtemeters overwonnen worden voordat The Bottom bereikt werd.

In 1932 raakte het onderste deel, vanaf de douanepost, zwaar beschadigd door hevige regens. Complete delen van het pad spoelden weg. In 1934 liet de gezaghebber dit gedeelte van de Ladder met cement herstellen. De cementen trap treden en muren van dit gedeelte zijn nog altijd goed herkenbaar. Het hogere stuk van de Ladder, met stenen muurtjes en trap treden, zal dus nog van voor die tijd dateren. Met de

aanleg van de weg naar Fort Bay en de infrastructuur van de haven aldaar verviel het belang van de Ladder als voornaamste landingsplek.

‘De Ladder’ is nu een bekende toeristische bestemming. Het verlaten douanehuisje wordt waarschijnlijk een rangerpost. Sabanen noemen de Ladder vaak als een van de iconische plekken op het eiland. Het is ook een plek waar de moeilijke begaanbaarheid van het eiland voor de komst van asfaltweg en auto nog altijd beleefbaar is.

[Afb] De ruïnes van Mary's Point na de opgraving en restauratie 2016-2108: een huisplattegrond, een cisterne (foto: Michiel Purmer) en een terrasmuur van het verlaten dorp.

UITGELICHT Verdwenen dorpen

Verdwenen dorpen spreken tot de verbeelding. Dat geldt zeker ook voor de twee op Saba verdwenen dorpen: Middle Island inclusief het gehucht Cow Pasture en met name Mary's Point. De eilandregering liet in 1934 beide kleine dorpen ontruimen. Mary's Point, eerder bekend onder de naam Palmetto Point, telde in 1865 zestien huizen met 75 inwoners. De huizen waren gelegen op zeer heuvelachtig terrein boven Wells Bay. Rondom de huizen lagen de velden en terrassen van de boerderijen. In 1934 verhuisden de bewoners gedwongen naar The Bottom, naar een wijk die 'The Promised Land' werd genoemd. Erosie, gebrek aan water, slechte toegang tot medische zorg en inteelt zouden de redenen voor de evacuatie zijn geweest.

Middle Island bestond in 1865 uit negentien huizen met 70 inwoners. Het kleine dorp lag op een helling tussen The Bottom en Mary's Point. Ook dit dorp werd in 1934 ontruimd, maar is minder bekend dan Mary's Point. Tussen Middle Island en The Ladder lag tenslotte nog het gehucht Cow Pasture, met mogelijk vier huizen, daterend uit de 19e en 20e eeuw.

Bij de evacuatie in 1934 namen de inwoners niet alleen hun huisraad, maar ook bruikbare onderdelen van de huizen

zelf mee naar de nieuwe locatie. Wat achterbleef raakte al snel overwoekerd door de weelderige tropische vegetatie. Bij een bezoek in 1999 waren de ruïnes nog moeilijk te onderscheiden in het oerwoud.

Mary's Point is in de periode 2008-2014 archeologisch onderzocht. De ruïnes werden vervolgens in 2016-2018 gerestaureerd. Funderingen van enkele huizen, cisternen en terrassen werden goed zichtbaar gemaakt. Panelen op de plek vertellen het verhaal van de dorpen en ook de paden erheen zijn beter toegankelijk gemaakt.

Het is de vraag hoe lang de ruïnes van Mary's Point toegankelijk zullen blijven. De erosie die in 1934 één van de redenen was om het dorp te evacueren, zet nog altijd door. Delen van de nederzetting zijn al van de rots geschoven. Onder Sabanen leven de herinneringen aan beide dorpen en dan vooral Mary's Point echter onverminderd voort. Vooralsnog blijven Mary's Point en Middle Island bijzondere plekken op Saba, waar de geschiedenis van de kleinschalige, agrarische nederzettingen van voor 1934 nog zichtbaar is in het landschap.

[5] LEON DERKSEN & MARTIJN MANDERS

MARITIEME SPOREN IN HET LANDSCHAP VAN SABA

Leven op Saba is haast als leven op zee. Door de eeuwen heen was de mens op Saba letterlijk, maar ook figuurlijk, steeds verbonden met het water. De eerste mensen bereikten het eiland met kano's. Hun schelp- en visresten vinden we nu nog terug als afvalhopen langs de kust. Later gingen Europese zeilschepen bij Saba voor anker. Het eiland veranderde zelfs tijdelijk in een toevluchtsoord voor piraten en boekaniers. Via de zee bereikte een constante stroom van goederen en mensen – waaronder tot slaaf gemaakten – het eiland. Zelfs was ze, gelet op de schelpen bewerkt met decoraties, een bron van inspiratie voor diverse culturele uitingen.

En nog altijd wordt Saba via de moderne scheepvaart in haar levensvoorzieningen en andere voorraad voorzien. Ook plezierjachten dobberen inmiddels in de kleine Sabaanse haven en ankerplaatsen voor de kust. Veel van deze maritieme activiteiten hebben een afdruk achtergelaten in het landschap. In dit hoofdstuk bekijken we Saba daarom door de ogen van een zeeman; vanaf het water dus. In dit hoofdstuk ontvouwt zich het maritieme cultuurlandschap van Saba.

[Afb] Wells Bay in 2019

Een moeilijk bereikbare kust

De kustlijn van Saba is grillig en onregelmatig, met diepe inhammen en steile kliffen die het aanlanden bemoeilijkten. De bodem rondom Saba loopt op plaatsen vrijwel net zo rotsachtig en net zo stijl de diepte in als het eiland de hoogte in schiet. Welke waaghals zou hier nou willen varen, laat staan ankeren? Je moest, zeker met een diepstekend schip, een behoorlijke kennis hebben van de dieptes en ondieptes om veilig aan land te komen.

Nu was dat voor de oorspronkelijke bewoners, die met platte kano's hun weg naar Saba vonden, relatief eenvoudig. Waar ze precies aan land gingen, is niet zomaar te bewijzen. Wel zijn er in de nabijheid van de ankerplaatsen waar ook de Europeanen aan land gingen uit verschillende perioden archeologische sporen teruggevonden. Het betreft onder andere afvalhopen van vis en schelp, maar ook aardewerk. Ook weten we uit mondelinge overlevering dat ze elkaar mogelijk onder andere bij *Spring Bay* hebben ontmoet.

Voor de Europese zeilschepen bleek Saba een grotere uitdaging. Als het even kon, voer men Saba dan ook voorbij. Het had weliswaar zoetwaterbronnen in Well's Bay en Spring Bay had behoorlijk wat voorraad aan verse groenten en fruit,

wat broodnodig was na zo'n barre tocht over de Atlantische Oceaan. Ook voor de vis en het vee kon men er goed terecht. Maar die verraderlijke ankergronden... Menig schipper die het waagde bij Saba te ankeren, was al gauw een anker lichter als er weer eens een kabel afbrak aan de scherpe rotsachtige bodem. Nog altijd vind je verloren ankers verspreid over de bodem van de historische ankerplaatsen. Een lokale duikveteraan, 'Big Mike', zou maar liefst 120 stuks hebben geteld! De rotsbodem heeft zich hier zo scherp kunnen vormen door de overheersende oostelijke passaatwinden die nog altijd sterke stromingen teweeg brengen.

Voor wie toch naar Saba wilde gaan, waren er gedetailleerde zeilinstructies. Om Well's Bay binnen te kunnen varen, moest men vanaf het noorden deze baai benaderen, en dan wel om Diamond Rock heen varende. Landschappelijke oriëntatiepunten, zoals Diamond Rock, vormen ook deel van het maritiem cultuurlandschap. Waren zeilinstructies niet voorhanden, of leek het toch te gewaagd, dan waren er op Saba zeker nog loodsen te vinden die tegen betaling de schepen veilig binnen konden laten lopen.

Uit de geschreven bronnen weten we dat de Europese schepen door de eeuwen heen, naast Well's Bay, ook ankerden bij

[Afb] Toeschouwers zien toe hoe de bemanning van kruiser Hr.Ms. De Ruyter bij Fort Bay landt oktober 1955. Op de voorgrond verscheidene Sabaanse boten. De aanlegsteiger is inmiddels vervangen door een haven. (foto: Nationaal Archief)

The Ladder en Fort Bay. In de 17e en 18e eeuw werd ook nog in Spring Bay geankerd vanwege de indigoproductieplaatsen en de suikerplantages.

Steeds is er een direct verband te leggen met menselijke activiteiten en de

nabijheid van ankerplaatsen, want het is in de buurt van de ankerplaatsen dat de eerste suikerplantages werden opgericht. Men moest er immers voor zorgen dat de producten die werden geproduceerd zo eenvoudig mogelijk konden worden vervoerd naar de afzetmarkten. Die lagen niet op Saba, maar vele zeemijlen daar vandaan.

Ondanks alle moeilijkheden met het ankeren, maakte Saba sinds de eerste Europeanen in 1640 blijvend deel uit van het maritieme Europees-Caribische netwerk.

Maritieme overslagplaatsen en bevoorrading

Omdat de schepen vanwege hun diepgang niet dicht op de kust konden ankeren, moest men mens en waar, inclusief tot slaaf gemaakten, overbrengen op roeiboten, die vervolgens aanlandden op de kust. Het landschap van ankerplaats en kustlijn was daarmee, zeker tot de komst van de haven in 20e eeuw, een tweetraps knooppunt/overslagplaats in het maritieme cultuurlandschap.

Om de schepen in de baaien te kunnen blijven bedienen met roeiboten, was het van belang dat de Sabanen uit de voeten konden met een bescheiden maar zekere vorm van bootbouw. Well's

[Afb boven] Een nieuw gebouwde boot in Fort Bay circa 1900. (foto: collectie Will Johnson)

[Afb onder] Een grote vissersboot in aanbouw in Windwardside in de jaren 1960. (foto: collectie Will Johnson)

Bay, als enige baai met strand, bleek daar meest voor geschikt. Daarnaast is op basis van ooggetuigenverslagen en historische foto's uit de 19e en 20e eeuw bekend dat onder andere ook in Fort Bay vaartuigen werden gebouwd. Er zouden zelfs kleine schoeners zijn gebouwd en helemaal naar het water zijn gebracht. In 1852 noteren we de lancering van een 38-tons boot. De vaartuigen bouwde men van het lokale zogenaamde witte ceder (*Tabebuia heterophylla*). Hiermee is het productiegebied van het hout ook onderdeel geworden van een groter maritiem landschap.

Eenmaal op het land aangekomen – in later tijden kon dat via trappen – stond een klim te wachten. Soms zelfs van wel vijfhonderd meter, zoals bij The Ladder Bay, waar de gelijknamige The Ladder, een trap van wel 800 treden. Die was in de jaren 1930 in de rotsen aangebracht en verving een oud pad, en wordt tot de dag van vandaag gebruikt.

De toegangswegen van en naar de ankerplaatsen moesten natuurlijk wel goed verdedigd worden. Zo weten we door onderzoek van Ryan Espersen dat in 1689 een parapet (een soort balustrade als verdedigingswerk) langs de Fort Bay Gut werd aangelegd. De weg door de Gut was zo smal en stijl dat men achter elkaar moest lopen om het te beklimmen. Langs

de randen van de Gut waren plateaus aangebracht waar vallende rotsen werden opgevangen zodat de weg niet versperd werd en niemand gewond zou raken. Men besloot echter de rotsen netjes op te stapelen zodat deze met een systeem van touwen losgetrokken konden worden. Zo konden ze ook worden losgelaten op vijandelijke klimmers. Zo bliezen schijnbaar een Fransman, ene Pinel, en zijn boekaniers in 1689 tijdens een invasiepoging de aftocht toen de Sabanen al enkele van zijn troepen op deze wijze de dood in hadden gejaagd.

In voorbereiding op of na aankomst van een lange trans-Atlantische reis – dat vele weken tot wel maanden kon duren – kon op Saba ook de scheepsprovisie worden aangevuld. Het ging daarbij onder andere om water, gedroogd en gezouten vis en vlees, brood, groenten en fruit. Saba stond voor de koloniale zeevaarder welbekend als een soort 'maritieme voorraadkast'. Er waren twee natuurlijke bronnen in Spring en Well's Bay, de schaarse maar wel behoorlijk vruchtbare gronden waar volgens de Engelsen al sinds 1665 onder andere kool goed op gedijde, en het sinds de komst van de kolonisten gehouden vee van onder andere rund en geit. Ook kende men Saba vanwege de rijke visgronden, bijvoorbeeld bij de rotsen bij Torrens Point, maar ook op de Saba Bank. Daarnaast leverde Saba maritieme experts zoals kapiteins, matrozen

en de eerder genoemde loodsen. Ook deden volgens Espersen oorspronkelijk lokale bewoners en zelfs 'Sabaanse' tot slaaf gemaakten dienst op schepen.

Piraterij, kaapvaart en maritieme witwaspraktijken

Niet alle maritieme activiteiten op Saba konden het daglicht verdragen. Well's Bay kreeg namelijk in 1817 tot in ieder geval 1829 tijdelijk een wel heel duistere maritieme functie. De Sabanen die woonden bij Palmetto Point wisten dat Well's Bay in het noordwesten van het eiland mooi beschut lag, weg van de nieuwsgierige ogen van de wet. De baai was een perfecte uitvalsbasis naar nabijgelegen eilanden waar sluikhandel welig kon tieren. En terwijl indertijd de Europese maritieme mogendheden hun handen vol hadden aan zaken zoals de Latijns-Amerikaanse onafhankelijkheidsoorlogen, ontstond vanuit Well's Bay een cultuur van illegale handel, piraterij en kaapvaart.

Er was volgens Espersen zelfs een heus proces ontwikkeld voor het witwassen van buitgemaakte schepen. Reeds ontdaan van alle lading, bracht men deze eerst naar Well's Bay. Daar gingen Sabaanse sloopstimmerlieden aan boord om de schepen zeewaardig te maken en over te verven. Vervolgens zou een koopman op Sint Eustatius, waar vanuit Saba destijds

werd bestuurd, aangeven bij de lokale Gouverneur dat het zijn schip was dat leeg voor anker lag bij Saba, maar dat piraten hem van zijn schip hadden beroofd. Vervolgens vroeg de koopman bij dezelfde Gouverneur nieuwe scheepspapieren aan – immers, deze waren tijdens de kaping verloren gegaan – en werd het schip zonder lading overgevoerd naar Sint Eustatius. Vandaar werd het uiteindelijk geveild op St. Barthélemy of St. Thomas. In 1828 werd een onderzoek ingesteld en bleek uit het verslag van een Deense kapitein bij Wells Bay, dat de kust daar was bezaaid met sporen van deze clandestiene activiteiten. Half afgezonken schoeners met overgeverfde scheepsnamen en tal van scheepsonderdelen zoals masten, spanen, spanten, boegsprietten, boten en andere scheepsfragmenten sprongen in het oog. Vandaag de dag zijn Sabanen nog altijd trots op dit rebelse verleden.

Ondanks al die maritieme bedrijvigheid is bij Saba formeel gezien nog geen scheepswraklocatie vastgesteld. Volgens twee verschillende duikschoolhouders zou echter op 100 meter diepte nabij Diamond Rock – waar men vroeger dus op navigeerde – een wrak op haar zij liggen. Rijen van kanonnen zouden bij het wrak te vinden zijn. Zouden dit dan de tastbare herinneringen van het Sabaanse kaapvaartlandschap kunnen zijn?

UITGELICHT

Vliegen boven varen?

Tot de komst van het vliegveld in 1963 konden men Saba alleen via het water bereiken. Tot de dag van vandaag blijft de scheepvaart echter nog van cruciaal belang in de bevoorrading van het eiland. Sinds 1972 kunnen schepen netjes afmeren in de kleine haven van Fort Bay. Deze is inmiddels een haven voor de pleziervaart en transport. Een nieuwe haven wordt binnenkort gebouwd bij Black Rocks. Daarvoor moeten dan wel twee ogenschijnlijk losse ijzeren kanonnen (afb. 10.3) en een groot anker die precies daar op drie meter diepte liggen, worden verplaatst.

Op het land werden onder andere allerlei werktuigen gevonden van de oorspronkelijke bewoners die hier rond 400 à 600 na Chr. hun kano's aan land brachten. Hier kon goed sisaltouw uit agaveplanten gemaakt worden voor hun visnetten. Onbedoeld verbinden deze nu het maritieme verleden van Saba met de huidige tijd, waarin het water nog net zo belangrijk is als destijds.

[Afb] Twee overgroeide ijzeren kanonnen. (foto: Ryan Espersen)

[6] MICHAEL A. NEWTON

HISTORISCHE NEDER- ZETTINGEN EN EEN EILAND-EIGEN ARCHITECTUUR

Ieder dorp op Saba heeft een eigen identiteit en bijzondere architectuur. Daarnaast zijn er ook overeenkomsten in architectuur en bouwkunst. Daar gaat dit hoofdstuk nader op in. Om deze verschillen en overeenkomsten te illustreren, staan er bij ieder dorp foto's en afbeeldingen van de meest karakteristieke bouwwerken.

[Afb] Het Harry L. Johnson Museum

[Afb] De culturele rijkdom van Saba is vooral de historische bebouwing met steile (trap)wegen, historische paden, en de inheemse huizen – Saban Cottages - met hun Sabaanse architectuur, waterreservoirs en familiebegraafplaatsen.

De nederzettingen en het landschap

De bewonersgeschiedenis van Saba gaat terug tot de prekoloniale periode. Zoals beschreven in hoofdstuk vier, kwamen de eerste Europese kolonisten omstreeks 1640 naar Saba. Er is weinig bekend over de woningen van de eerste kolonisten op Saba. Het waren hoogstwaarschijnlijk zeer eenvoudige constructies van hout of andere materialen die destijds op Sint Eustatius en Sint-Maarten beschikbaar waren, met rieten daken.

De oudste uitvoerige beschrijving van Saba dateert uit 1701 waarin een bezoekende Franse priester, Père Labat, onder meer de Sabaanse huizen omschreef als *“klein maar schoon en goed onderhouden.”* Hij vond de huizen verder *“vrolijk, ruim, goed geschilderd en goed gemeubileerd.”*

De locaties van de nederzettingen zijn een direct gevolg van de natuurlijke omstandigheden en fysieke beperkingen van het eiland door met name het bergachtige terrein en de relatieve isolatie, welke tot ver in de 20e eeuw voortduurde. Bijzonder voor een Caribisch eiland is ook dat er geen dorpen aan de kust liggen vanwege de steile wanden van het eiland die uit zee oprijzen.

Daar waar het landschap enigszins vlak is en het mogelijk was om land te bebouwen

werden nederzettingen gesticht. De oorspronkelijke dorpen van Saba zijn een lappendeken van privépercelen, ruim van opzet, bezaaid met huisjes en verbonden door smalle, met stenen geplaveide wegen omsloten door stenen muurtjes. Naast en rondom de woningen liggen erven voor aanplant van gewassen.

Saba heeft verspreid over het eiland vier dorpen: The Bottom, St. John's, Windwardside en Zion's Hill. Deze laatste heette aanvankelijk Hell's Gate maar na bezwaren van de kerk werd de naam officieel gewijzigd. Zuidoostelijk van Windwardside ligt de wijk Booby Hill, momenteel vooral een woongebied voor de beter gesitueerden. The Bottom, Windwardside en St. John's liggen op relatief vlak terrein. Uitzondering is Zion's Hill, gelegen op een steile helling aan de noordkant van het eiland.

Het stratenpatroon van de dorpen werd aangepast aan het geaccidenteerde terrein, waardoor, afgezien van The Bottom, het duidelijk is dat er geen stedenbouwkundige planning aan ten grondslag heeft gelegen. Ook heeft geen van de dorpen een duidelijk kerngebied. De meeste dorpen hebben een organisch gegroeide structuur en bestaan uit smalle straten met lage stenen muren waaraan erven met huisjes gelegen zijn.

The Bottom

The Bottom (225 m) is de hoofdplaats van het eiland en zetel van het eilandsbestuur. Het is tevens het oudste dorp van het eiland. Het werd al in het midden van de 17e eeuw gesticht. Het dorp ligt op vlak en licht glooiend land, omringd door The Mountain in het noordoosten en vier bergtoppen in het westen en zuiden: Great Hill (422 m), Parish Hill (352 m), Bunker Hill (378 m) en Thais Hill (389 m).

Van alle dorpen heeft The Bottom het meest regelmatige stratenpatroon; redelijk parallelle, verharde, rechte wegen in noordwest-zuidoostelijke richting. Het is ruim aangelegd. De Gezaghebber Moses Leverock heeft tijdens zijn ambtsperiode (1863-1875) zorggedragen voor veel verbeteringen in het dorp, zoals straatverharding. Ook liet hij muurtjes en hekken langs de erfgrenzen plaatsen voor zover die er nog niet waren. The Bottom heeft ruime straatblokken die deels alleen aan de randen zijn bebouwd.

[Afb] The Bottom vóór 1941. (foto: Wereldmuseum)

Het hedendaagse The Bottom. Compacter dan voorheen, ondermeer door de bouw van overheidsgebouwen. Noordoostelijk van het dorp, op de voorgrond, de Saba University School of Medicine.

[Afb] Het Bestuurskantoor gebouwd in 1982-1983 in de traditionele Sabaanse architectuur.

In de binnengebieden van de kavels vindt men begroeiing, funderingen van verlaten huisjes, waterreservoirs en/of familiebegraafplaatsen. Voorheen werden op de omsloten erven ook gewassen verbouwd. Aangezien het bestuur hier zit, bevinden veel van de overheidskantoren zich ook in The Bottom. De meeste hiervan zijn in de laatste decennia van de 20e eeuw gebouwd. Hierdoor heeft het dorp ook een compacter aanzicht gekregen dan voorheen. Op een van oorsprong groot, open terrein, noordoostelijk in The Bottom, ligt de Administration Building (het Bestuurskantoor) van het eiland. Dit is in 1982-1983 gebouwd naar een ontwerp van de architect Cornelius Wilson uit Sint

Maarten. Het bestaat uit een middenblok van twee bouwlagen met een statige vooruitspringende pronas voorzien van een fronton. Aan beide zijden van het middenblok bevinden zich eenlaagse vleugels. Door de witte schildering en schilddaken vertoont het gebouw duidelijk de kenmerken van de traditionele Sabaanse architectuur.

Naast de traditionele woningen – *Saban Cottages* – bevinden zich in The Bottom een aantal bijzondere historische bouwwerken, waaronder drie kerken. De Anglicaanse kerk, daterend uit 1777, is daarmee het oudste gebouw op Saba. De Wesleyan Holiness Church uit 1919 en de Rooms Katholieke kerk ‘Sacred Heart’ uit 1935 liggen hier ook. Alle zijn opgetrokken uit lokale natuursteen. Bijzonder zijn het 19e-eeuwse Gouvernement Guesthouse (zie kader) en de Gezaghebbersresidentie. Beide tellen twee bouwlagen, uitzonderlijk voor het Saba van voorheen.

In The Bottom worden nog steeds nieuwe voorzieningen gebouwd. Enkele van een grotere schaal dan de historische bebouwing, met een aanzienlijke schaalvergroting tot gevolg. Deze moderne toevoegingen zullen – naar verwachting – toenemen in de komende decennia. Dit kan de uitstraling en identiteit van The Bottom doen veranderen.

Government Guesthouse (RCN gebouw)

Het Government Guesthouse is nu het kantoor van de Rijksvertegenwoordiger voor Saba. Het werd rond 1890 gebouwd door Captain Richard Wright Horton. Het betreft een traditioneel houten rechthoekig blok van twee bouwlagen met zadeldak. Het is ook in gebruik geweest als Gezaghebberswoning. Op de begane grond bevonden zich de overheidskantoren; op de verdieping woonde de gezaghebber.

[Afb] Voormalig ‘Government Guesthouse’, gebouwd rond 1890. Nu het kantoor van de Rijksvertegenwoordiger.

In de jaren 1920 werd het ingericht als Government Guesthouse. Omdat Saba voorheen nauwelijks bezoekers van buiten het eiland ontving, waren er geen hotels of pensions. In verschillende Nederlandse afgelegen locaties, zowel in de Oost als in de West, zorgde de overheid voor een gemeubileerde logeerlocatie. Die waren

vaak voor overheidsdienaren gebouwd, die voor korte tijd op bezoek waren, maar ook voor de sporadische andere bezoeker.

Saba had ook zo’n Government Guesthouse, dan wel een Pasanggrahan, een benaming voor een gasthuis uit het voormalige Nederlandse Oost-Indië. In The Bottom betaalden de gasten alleen voor hun wasgoed, eten en de huur van een kok wat 50 cent per persoon per dag kostte.

In 1964, met de opkomst van het toerisme na de aanleg van het vliegveld, ging het gebouw over in particuliere handen en werd het ingericht als het Cranston’s Antique Inn.

Gezaghebbersresidentie

Een markant gebouw in The Bottom is de (voormalige) Gezaghebbersresidentie. Het werd in 1900 gebouwd als woonhuis van Captain Thomas Charles Vanterpool, één van de meest welgestelde inwoners van Saba in die tijd. Hij stamde af van een familie van Nederlandse origine, genaamd Van der Poel.

In de jaren 1920 werd het gekocht door de eilandsoverheid en in gebruik genomen als woning van de Administrateur (later Gezaghebber). In de jaren 1960 kwam het houten pand leeg te staan daar het sterk was aangetast door termieten en verwaarloosd. Het raakte zelfs deels overwoekerd.

[Afb] De voormalige gezaghebbers-residentie in The Bottom, gebouwd in 1900. (foto: Michael A. Newton)

In 1972 werd het gebouw geheel afgebroken en herbouwd met gepleisterde betonblokken. De architectuur werd in die zin aangetast omdat de symmetrie in de oorspronkelijke voorgevel werd gewijzigd en een asymmetrisch aanzicht ontstond door een andere indeling van ramen en deuren. Ook werd later een deel van de voorgalerij dichtgezet.

De oorspronkelijke shingeldaken zijn inmiddels ingewisseld door gegolfde staalplaten. Het ruime voorbalkon is ook in beton uitgevoerd. De balustrade is opgetrokken met betonnen ventilatieblokken. Ondanks deze wijzigingen heeft het pand nog steeds een traditionele uitstraling door onder meer de rode daken, de witgeschilderde wanden, groene kleur in de vensters, en de lage, natuurstenen muren langs de straatzijde.

Momenteel is het gebouw in gebruik als kinderdagverblijf, maar het is de bedoeling dat het weer zijn oorspronkelijke functie als residentie terugkrijgt.

Anglicaanse kerken

Het oudste gebouw op Saba is de Anglicaanse kerk in The Bottom. Bijzonder voor Saba is dat deze *Church of England* de 'inheemse' kerk is op een eiland gekoloniseerd door de Nederlanders. Aanvankelijk introduceerden de kolonisten de Nederlands Gereformeerde Kerk, maar deze floreerde nooit, voornamelijk daar er geen voorgangers actief waren. Omdat er Engels gesproken werd op Saba en het eiland omringd werd door Engelstalige eilanden, verzocht voorganger Kirkpatrick aan het Nederlandse gezag om een Anglicaanse kerkgemeenschap te mogen opzetten. In 1777 kreeg hij daar toestemming voor en werd er een Anglicaanse parochie gestart.

Waarschijnlijk was er al eerder een Anglicaanse parochie. De huidige Anglican Christ Church werd namelijk bij een grote orkaan in 1772 ernstig beschadigd en hersteld in 1777. Het huidige stenen gebouw is waarschijnlijk grotendeels identiek aan de kerk zoals gebouwd in de 18e eeuw. Het betreft een eenvoudig, rechthoekig blok met de ingang aan de straatzijde, voorzien van een zadeldak,

[Afb] De Anglican Christ Church uit 1777. Het oudste gebouw op Saba.

voorheen bedekt met shingles, nu met stalen golfplaten. Aan de voorzijde op het dak staat een klein, vierkant torentje met een eenvoudige spits.

Een eeuw later is de tweede Anglicaanse kerk op Saba gebouwd. In Windwardside werd in 1878 de Holy Trinity Anglican Episcopal Church gebouwd die nog steeds in gebruik is, met ernaast de begraafplaats. Ook in dit geval is het een eenvoudig, rechthoekig blok met aan de voorzijde gepleisterde steen. De rest van de buitenmuren is opgetrokken uit lokale natuursteen en heeft een zadeldak met aan de zijde van de hoofdingang een houten, deels opengewerkte, steile spits. Ter hoogte van het dak zijn de voor- en achtermuren van hout. Het raam en de deuropeningen hebben spitsbogen met houten luiken.

Saba University School of Medicine

De Saba University School of Medicine is een universiteit, gespecialiseerd in geneeskunde. De eerste klas startte in 1993. Momenteel zijn er circa 500 studenten en ongeveer 30 personeelsleden. Er zijn meer dan 60 medische scholen in het Caribisch gebied, maar de top wordt de 'Big Four' genoemd: St. George's University (Grenada), American University of the Caribbean School of Medicine (Sint Maarten), Ross University (Barbados) en Saba University School of Medicine. Omdat de laatste op een Nederlands eiland ligt, kan ze bogen op hoge Europese normen voor medische excellentie.

De universiteitsgebouwen werden buiten het historische deel van The Bottom gebouwd. De universiteit beschikt over een eigen campus. Deze faciliteiten omvatten ultramoderne klaslokalen, laboratoria, medische bibliotheken, administratiekantoren, faculteitskantoren, fitnesscentra en studentondersteunende diensten. Ze zijn geconcentreerd in het noordoostelijk deel van The Bottom. Nabij de campus bevinden zich ook woonaccommodaties voor de studenten, de zogenaamde The Hillside Dorm.

De diverse onderdelen van de universiteit zijn verspreid in verschillende gebouwen,

[Afb] Het universiteitscomplex van Saba University School of Medicine in The Bottom.

waar zoveel mogelijk het Sabaanse karakter in de architectuur is toegepast. Met dit gebouwencomplex is een aanzienlijke schaalvergroting ingezet in de kleinschalige stedenbouwkundige structuur van The Bottom.

[Afb] Zicht op Windwardside in de vroege 20e eeuw. (foto: Wereldmuseum)

Windwardside

Het dorp Windwardside (400 m) wordt omsloten door drie bergtoppen: *Maskerhorne Hill* (547 m), *Booby Hill* (447 m) en *The Level* (514 m). In tegenstelling tot The Bottom, dat een uitgestrekte structuur heeft, is Windwardside met zijn dichte bebouwing relatief compact.

De bergen vormen een indrukwekkend decor waardoor Windwardside ook het meest pittoreske is van de vier nederzettingen op Saba. De ligging van het gebied draagt hieraan bij. Het terrein is vlak in het centrum, met een geleidelijke helling aan de oost- en westzijde en een geleidelijk omhoog golvend landschap aan de noord- en zuidkant. Hierdoor zijn de wijken vanuit diverse richtingen zichtbaar.

De eerste ontwikkelingen vonden plaats langs de hoofdweg en in het zacht glooiende westelijke deel van het huidige dorp ten zuiden van de hoofdweg. Hier zijn huisjes te vinden die dateren uit de periode tussen 1850 en circa 1900. Blijkbaar werd het vlakke stuk land, dat nu het centrale deel van Windwardside vormt, aanvankelijk gebruikt voor landbouwdoeleinden. Het oostelijke deel heeft de afgelopen decennia een uitgebreide ontwikkeling ondergaan waardoor Windwardside The Bottom als grootste dorp van het eiland is gepasseerd.

In Windwardside zijn geen gebouwen van voor 1800 bekend. Er zijn echter veel 19e-eeuwse gebouwen, waaronder twee kerken: de katholieke Saint Paul's Conversion Church uit 1859, gelegen

langs de hoofdweg met daar tegenover de begraafplaats, en de Holy Trinity Anglican Church uit 1878 eveneens met een naastgelegen begraafplaats.

Windwardside, voorheen een nederzetting met zelfvoorzienende landbouw als economische basis, herbergt nu de belangrijkste toeristische voorzieningen. Het Saba Tourism Bureau, populaire hotels zoals The Scenery Hotel (voorheen Scout's Place), Juliana's Hotel en The Cottage Club Hotel, restaurants, winkels en de Trail Shop van de Saba Conservation Foundation; alle voornamelijk gericht op de duik- en wandelliefhebber en de eco-toerist.

Hoewel er de afgelopen decennia ingrijpende veranderingen hebben plaatsgevonden, voornamelijk bestaande uit dorpsuitbreidingen aan de oostkant van het dorp, heeft Windwardside zijn positie als historisch dorp van uitzonderlijk belang behouden. Dit is met name te danken aan de grote concentratie van ensembles van historische huisjes en boerderijen aan de west- en noordkant en het bijzondere historische dorpsgezicht van Windwardside. Dit is uniek in het Caribisch gebied.

Katholieke kerk

Saba heeft drie katholieke kerken. De St. Paul's Conversion Church in Windwardside, de Sacred Heart Church in The Bottom en

[Afb] St. Paul's Conversion Church in Windwardside gebouwd in 1860. (foto: Wereldmuseum)

de Holy Rosary Church in Zion's Hill. De St. Paul's Conversion Church in Windwardside

is de eerste katholieke kerk gebouwd op het eiland, voltooid in 1860. Zuidelijk van de kerk, aan de overkant van de weg ligt de begraafplaats. Op het stuk land waar de kerk gebouwd werd, stond eerst een quarantainestation voor opvang van nieuwe bezoekers aan het eiland. Dit was particulier eigendom. De stenen voor de bouw van de kerk werden door tot slaaf gemaakten vanuit Spring Bay aangevoerd, waar ze onderdeel waren geweest van een suikerplantage.

De kerk heeft een zadeldak met een eenvoudige overspanning en een

[Afb] Sacred Heart Church

dwarsvleugel van dezelfde hoogte aan de voorkant. Hoewel beperkt van afmetingen heeft de kerk diverse decoratieve elementen aan de buitenzijde. Een open toren met een steile spits tussen de pinakels is schuin op de top geplaatst, boven de kruising van de twee nokken. Het dak is bedekt geweest met shingles maar heeft nu een afwerking van golfplaten. De gevel heeft halfronde boogvensters, die net als de toegangsdeur in een rechthoekige, gekanteelde omlijsting zijn geplaatst. Alle venster- en deuropeningen zijn tevens voorzien van luiken, zelfs de ronde vensterlichten in de top.

Harry L. Johnson Museum

In een voormalig woonhuis is het bekendste museum van Saba gevestigd: het Harry L. Johnson Museum. Het huis is omstreeks 1840 gebouwd door Captain Josiah Peterson. Dit is een originele Sabaanse Cottage gelegen in een ruime omgeving, nu een openbaar park. Het museum is een schatkamer vol Sabaanse geschiedenis, antiek meubilair, nautische artefacten en maritieme verhalen, 19e- en 20e-eeuwse gebruiksvoorwerpen en meer.

Harry L. Johnson werd in 1913 geboren op Saba. Hij ging op 13-jarige leeftijd naar zee. Eind jaren 1930 vertrok hij naar Aruba om te werken op de Lago Oil Refinery als brandweerman. Na zijn terugkeer op Saba werd hij op 31-jarige leeftijd politieagent, wat hij bleef tot aan zijn pensioen in 1964. Na zijn pensionering wijdde hij zich aan de schilderkunst, zijn passie sinds jonge leeftijd. Ook begon hij toen met de inrichting van een klein museum in zijn tuin en het verder verzamelen van artefacten. Voor zijn overlijden in 1972 had hij de wens uitgesproken dat er op Saba daadwerkelijk een museum zou worden opgericht.

Zijn wens werd vervuld met de opening van het Harry L. Johnson Memorial Museum op 5 maart 1978. Het is gevestigd in het huis en de omliggende 5550 vierkante meter grond dat toebehoord had aan de Peterson

[Afb] Het Harry L. Johnson Museum in een oorspronkelijk woonhuis van omstreeks 1840.

familie. De familie had het in 1969 verkocht aan twee Amerikanen. De stichting Harry L. Johnson Memorial Foundation slaagde erin het geheel in juli 1977 aan te kopen middels een particuliere donatie en een bijdrage van de Nederlandse overheid.

Het museum is een fraai voorbeeld van de Sabaanse Cottage, bestaande uit twee gebouwen op een natuurstenen fundering. In het grootste gebouwtje liggen de slaap- en woonkamer, in het kleinere onder meer de keuken met een kookplaats en oven. Boven de kookplaats bevindt zich een bijzondere gewelfde schoorsteen van baksteen. Het dak is bekleed met stalen, roodgeverfde golfplaten, oorspronkelijk had de cottage een dak en buitenmuren van shingles. De wanden zijn traditioneel witgeverfde shingles.

Captain's Quarter

In het midden van de 19e eeuw werd ter plaatse van het huidige Captain's Quarter een gelijkvloers pand gebouwd. Het werd het woonhuis van Captain Henry Johnson Hassell (1844 - 1904). In zijn huidige vorm dateert het waarschijnlijk van rond 1910. Een foto uit 1914 toont het huis zoals het er nu uitziet met het unieke 'torentje' boven het dak uitstekend. Het kreeg de naam Captain's Quarter. Tot 1965 was het een woning. Na de aanleg van het vliegveld in 1963 ontwikkelde het toerisme zich en werd Captain's Quarter onderdeel van een vooraanstaand hotel.

[Afb] Captain's Quarter in Windwardside uit het midden van de 19e eeuw.

Het huis is praktisch vierkant. De centrale structuur bestaat uit een volledig wit vakwerkhuis met twee verdiepingen en een paviljoendak. Het is geplaatst op een

zwaar natuurstenen fundering. De gevel aan de straatzijde is voorzien van shingles met een visgraatmotief. Het dak is bedekt met shingles. Kenmerkend voor dit gebouw is het middenblok dat enigszins boven het dak uitsteekt en voorzien is van kleine ramen voor licht en ventilatie in de bovenste kamer. Aan drie zijden bevinden zich balkons.

Orkaan George bracht in 1998 een zware klap toe en beschadigde het historische gebouw aanzienlijk. Na jaren van juridische procedures werd in 2023 begonnen met de volledige reconstructie van het gebouw,

uitgaande van zoveel mogelijk historische informatie. De houten constructie van het gebouw werd in de VS geprefabriceerd en deels samengesteld, waarna het naar Saba werd verscheept. Sinds 2025 staat de Captain's Quarter er weer gerestaureerd bij.

Zion's Hill

Dorpen op Saba werden gebouwd op een relatief vlak land met toegankelijkheid naar het omliggende gebied voor kleinschalige landbouw. Anders van opzet was Zion's Hill, vooral bekend onder de voormalige naam Hell's Gate. Na bezwaren van de kerk werd de naam door de overheid gewijzigd. Verdeeld in Upper en Lower Hell's Gate werden de huizen tegen de noordoostelijke hellingen gebouwd. Ze zijn nog steeds slechts verbonden door trappaden, steile en kronkelende wegen en voetpaden. Upper Hell's gate is het hoogste dorp in het Koninkrijk op een hoogte van 450 m boven zeeniveau. De verspreide woningen liggen op kleine percelen. Het terrasvormige of deels vlakke land werd gebruikt voor de teelt van landbouwgewassen.

Hell's Gate was vroeger – tot de komst van het vliegveld in 1963 - het meest geïsoleerde dorp van Saba, het verst verwijderd van de westelijke Fortbaai, de toegang tot het eiland. Deze isolatie zal bijgedragen hebben aan de naam. De huisjes hier dateren bijna allemaal uit de late 19e eeuw en daarna, en zijn van recentere datum dan die in The Bottom en Windwardside.

RK Heilige Rozenkranskerk

Deze kerk is een prominente bezienswaardigheid langs de hoofdweg in

het landschap van Hell's Gate. De rechte kerktoeren markeert het dorp al van grote afstand, zowel vanuit English Quarter als vanuit de nieuwe luchthaven. Oorspronkelijk was de in 1911 gebouwde kerk van hout, maar is in 1962 op dezelfde locatie in steen herbouwd.

De kerk heeft een eenvoudige, rechthoekige plattegrond met een zadeldak en is gebouwd van lokale natuursteen. Het meest bijzondere is de forse, rechthoekige toren naast de kerk. Iedere bouwlaag is gemarkeerd met witte, horizontale lijsten. De oorspronkelijk in hout gebouwde kerk had eveneens een rechthoekige plattegrond met een zadeldak en op de nok een

[Afb] De Rooms-katholieke Heilige Rozenkranskerk in Zion's Hill uit 1962 had een houten voorganger.

opengewerkte spits. Opmerkelijk is dat de oorspronkelijke, eenvoudige, houten voorgevel van shingles op een bepaald moment decoratiever werd uitgevoerd met raam- en deuropeningen met spitsbogen.

St. John's

Het dorp St. John's strekt zich uit over St. John's Hill (421 m) met daarop Upper St. John's en St. John's Flat (329 m) waarop Lower St. John's is aangelegd. Het dorp bestaat uit verspreide gebouwen. Historisch gezien is alleen Upper St. John's van enig

belang, oorspronkelijk laat-18e-eeuws. In St. John's zijn nog enkele bijzonder gave traditionele Sabaanse cottages te vinden uit de late 19e en vroege 20e eeuw. In St. John's zijn de scholen van Saba geconcentreerd. Het dorp herbergt de enige lagere school van het eiland, de katholieke Heilig Hartschool (Sacred Heart Primary School). Hier ligt ook de enige middelbare school, de in 1976 opgerichte Scholengemeenschap Saba (Saba Comprehensive School), die onderwijs op VMBO-niveau aanbiedt. Er wordt tevens een Technische school gebouwd.

[Afb] Het dorp St. John's circa 1910.

De 'Saban Cottages'

De architectuur op Saba is in essentie onderdeel van de West-Indische bouwstijl in hout. Een vergelijkbare stijl kom ook voor op Sint Maarten en Sint Eustatius. De *Saban Cottages*, de karakteristieke woonhuisjes op Saba, zijn echter een typisch voorbeeld van de inheemse architectuur van het eiland en bepalen voor een groot deel het beeld van de Sabaanse dorpen.

Bovendien bieden deze Sabaanse woningen meer dan alleen onderdak. Het zijn omsloten woonerven, uitgerust met een huisje, een (moes)tuin, een eigen

waterreservoir voor regenwateropslag en een familiebegraafplaats. Een compleet systeem voor levensonderhoud binnen de Sabaanse omgeving. In de loop der tijd werden de huisjes vaak uitgebreid door er een tweede bouwblok achter of naast te plaatsen.

De traditionele Sabaanse cottage is een eenlaags houten constructie op een stenen fundering, soms voorzien van een kelder voor opslag. De plattegrond van de basiseenheid is rechthoekig en bestaat uit een woonkamer in het middengedeelte, geflankeerd door een slaapkamer en een gecombineerde keuken en eetkamer aan beide uiteinden. De afmetingen waren altijd beperkt. Dit weerspiegelt het feit dat de houten onderdelen geïmporteerd en over land naar de bouwplaats vervoerd moesten worden; een moeizame route over het algemeen. Het bouwen van een huis was duur. De meeste cottages waren daarom klein.

Het hout werd geïmporteerd; meestal 'pitch pine' uit de Verenigde Staten dat deels via St. Kitts werd aangeleverd. Sint Maarten als handelscentrum was nog nauwelijks van belang. De buitenwanden zijn gedekt met wit geschilderde, rechthoekige houten 'shingles'. Shingles zijn dunne houten plankjes, tegenwoordig meestal van cederhout. De lengte is circa 45 cm, met

[Afb links] Traditioneel Sabaanse cottage met rode daken en witgeschilderde muren bekleed met houten shingles.

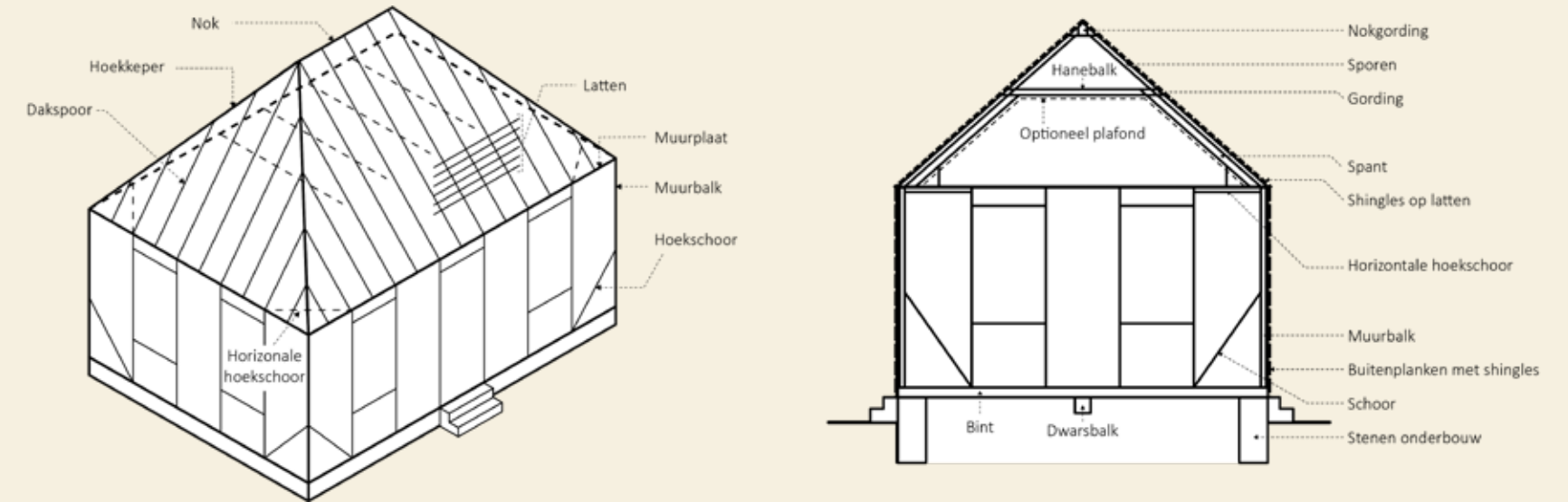
[Afb rechts] Een Saban Cottage in Windwardside met voorportaal en gingerbread decoratie langs de dakranden.

een sterk variërende breedte van 6 tot 25 cm. De shingles variëren ook van dikte daar ze taps toelopen; beneden max 1 cm dik tot boven 0,3 cm. Ze worden, met een verticale overlap van ongeveer twee derde, aangebracht op een ondergrond van brede, horizontale, houten delen.

De schuiframen zijn drie ruiten breed en twee keer twee ruiten hoog met aan de buitenzijde, evenals de deuren, houten stormluiken. De luiken zijn meestal groen en wit geschilderd. De daken waren oorspronkelijk, evenals de wanden, gedekt met shingles. De afgelopen decennia zijn deze vervangen door stalen golfplaten die duurzamer zijn en beter bestand tegen stormen. Zowel de dakshingles als de golfplaten zijn altijd rood geschilderd. De oudste woonhuizen zijn voorzien

van een schilddak, hoewel het zadeldak vaker voorkomt. In situaties waarin de oorspronkelijke keukens nog aanwezig zijn, betreft het doorgaans een combinatie van een schild- en zadeldak. Aan de zijde van de kookplaats bevindt zich een topgevel met daarboven een traditionele stenen schoorsteen. Slechts een beperkt aantal van deze oorspronkelijke schoorstenen is bewaard gebleven. Het gedeelte waar gekookt werd, de vuurplaats, bestond uit natuursteen.

De meer 'luke' cottages zijn voorzien van de decoratieve 'gingerbread', open gewerkte, houten versiering tegen de boeiboorden en balustrades. In dit deel van het Caribisch gebied is dit een veel voorkomende decoratie.

De Sabaanse cottages zijn opgebouwd uit een houten draagconstructie, bestaande uit verticale stijlen (kolommen), horizontale balken en daksporen, die samen een sterk en stijf frame vormen. Dit geheel is verankerd aan de fundering van lokale natuursteen. Van belang was uiteraard dat de huizen goed bestand waren tegen de jaarlijkse orkanen.

De horizontale en verticale balken van het geraamte zijn middels pen- en gatverbindingen met elkaar verbonden. De verbindingen werden niet verlijmd, maar vastgezet met houten deuvels. Daarbij was de bedoeling dat het frame altijd weer uit elkaar gehaald kon worden; ofwel om het huis te verplaatsten dan wel om rotte houten delen makkelijker te vervangen. In de hoeken werden de balken in zowel

verticale als horizontale richting voorzien van extra verbindingen onder een hoek van 45 graden. Op deze wijze waren de huizen goed bestand tegen de horizontale orkaanwinden. Om die reden hadden de huizen ook daken onder een helling van circa 35 graden en geen overstek, waardoor de wind het minste vat had op het huis. Op het geraamte werden aan de buitenzijde de brede, horizontale, houten delen aangebracht, waar de shingles op genageld werden.

[Afb] Schematische weergave van de opbouw van een traditionele Sabaanse cottage naar voorbeeld van schetsen door Temminck Groll.

[Afb] Traditionele houten shingles op een vervallen gebouw.

UITGELICHT

Hutten van tot slaaf gemaakten

Op diverse oude foto's zijn ook armoedige houten hutten te zien, afgedekt met een dak van riet. Dit waren waarschijnlijk de onderkomens van de voormalige tot slaaf gemaakten.

De basisconstructie is overeenkomstig de cottages, een draagconstructie van verticale en horizontale balken. De wanden werden enkelvoudig voorzien van horizontale, houten delen, zonder de afwerking van shingles. De dakbedekking bestond uit opgebonden rietstengels die horizontaal met takken werden vastgebonden.

Waardering en bescherming

In tegenstelling tot Nederland (en andere landen van Europa) ontwikkelt de interesse voor gebouwde en archeologische monumenten op de zes eilanden van de voormalige Nederlandse Antillen zich pas in de loop van de 20e eeuw. Een eerste aanzet daartoe vond plaats in 1913. In dat jaar richt Gouverneur Nuijens (1909-1919) een monumentencommissie op die alle monumenten van Curaçao moet beschrijven en tevens advies moet uitbrengen over de wijze waarop monumenten behouden dienen te worden. Ook de andere eilanden werden gevraagd om gegevens te verzamelen. Alleen Sint Eustatius reageerde positief op deze opdracht, de andere

eilanden lieten weten geen monumenten te bezitten.

In 1967 is er voor het eerst een globale inventarisatie gedaan door dr. ir. C.L. Temminck Groll. Negen jaar later, hij is inmiddels hoogleraar Restauratie aan de Technische Hogeschool Delft, vraagt de regering van de Nederlandse Antillen hem advies over het beschermen van erfgoed op Saba en de andere eilanden van de Nederlandse Antillen. Het totaal aantal huizen dat uit traditioneel-historisch oogpunt van waarde is, schat hij tussen de 250-300. Tevens stelt hij voor om alle vier de dorpen (The Bottom, Windwardside, St. John's en Hell's Gate) aan te wijzen tot beschermde dorpsgezichten.

Deze eerste stappen krijgen in 1986 een vervolg. In samenwerking met Temminck Groll werd door een docent en studenten van de Universiteit van de Nederlandse Antillen een uitgebreide inventarisatie opgesteld en gepubliceerd in september 1988. Dit onderzoek naar de mogelijkheden tot bescherming van het Sabaanse erfgoed wordt verder uitgewerkt in een eerste boek over de architectuur van Saba, genaamd 'The Monuments of Saba' door dr. ir. F. Brugman.

Al deze aandacht heeft effect. Op 21 juli 1986 publiceert de gezaghebber van Saba

een formele Open Brief gericht aan alle gebouweigenaren op Saba. Hierin roept hij hen op om voor alle bouwwerken op het eiland bij het schilderen de traditionele kleuren te hanteren: rood voor de daken, wit voor de wanden en wit-groen of bruin voor de ramen en luiken. Ook roept hij op om de panden goed te onderhouden, niet alleen ten behoeve van het behoud van een aantrekkelijk beeld van het eiland, maar ook ten behoeve van het toerisme. Dit is de eerste vorm van overheidsbeleid ten behoeve van het behoud van het historisch dorpsgezicht. Nog steeds wordt op Saba deze 'richtlijn van Smith' genoemd als formeel voorschrift.

In 2001 ontstond het idee om heel Saba als UNESCO Werelderfgoed te nomineren. Ondanks het instellen van een Saba World Heritage Committee en het opstellen van een grondig rapport, is het niet tot realisatie gekomen.

Formele bescherming is er nog altijd niet. In 2010 – bijna 100 jaar na de eerste aanzet voor bescherming – is in opdracht van het Ministerie van OCW echter begonnen met een inventarisatie van gebouwen die in aanmerking komen voor de monumentenlijst. Ook is de Monumenteneilands-verordening Saba van kracht geworden.

Een belangrijk punt van aandacht, mogelijk meer dan de bescherming van individuele monumenten, is het behoud van het historisch karakter van de dorpen in relatie tot het landschap. Er is een aanzienlijke schaalvergroting gaande. Ook verschijnen er de laatste jaren op Saba steeds meer betonnen woningen en andere gebouwen. Om het karakter van de dorpen in relatie tot het landschap te behouden, is het van belang om rekening te houden met de cultuurhistorische waarden. Alleen dan kan de identiteit van dit unieke Caribische eiland met haar eigen architectuur behouden blijven.

[Afb] Bouwwerken in Windwardside zonder een relatie met de omliggende historische Sabaanse architectuur; The Scenery Hotel (links) en Unique Supermarket (rechts).

[7] STACEY MAC DONALD

NATUUR ALS ERFGOED EN ERFGOED ALS NATUUR

Saba, vaak 'The Unspoiled Queen' genoemd, heeft steile, beboste hellingen die dramatisch uit de zee oprijzen en samenkomen op Mount Scenery op 870 meter hoogte. Dit is tevens het hoogste punt van het Koninkrijk der Nederlanden. Ondanks haar kleine omvang heeft Saba een rijk en divers natuurlijk erfgoed, van met mos begroeide nevelwouden en diepe ravijnen tot koraalriffen, zwavelmijnen en getijdpoelen. Deze hebben niet alleen de unieke biodiversiteit van het eiland gevormd, maar ook het leven, het levensonderhoud en de identiteit van de mensen. Dit hoofdstuk licht de intieme relatie toe tussen Saba's natuur en haar bewoners.

[Afb] Zicht op Saba vanuit het noordoosten gezien. (foto: John Hancock/Shutterstock.com)

[Afb] Sabanen actief op het water bij het schip de 'Blue Peter' in Fort Bay. (foto: RCE, collectie Croockewit)

Sabanen en hun natuurlijke omgeving

Generatieslang hebben Sabanen met de hand aangelegde terrassen op heuvelhellingen bewerkt, gevist in de omringende wateren, 'bush medicine' verzameld, gereedschap én verhalen gemaakt met wat het land hen bood. Al deze praktijken getuigen van de manieren waarop Sabanen zich hebben aangepast aan hun omgeving en erdoor zijn gevormd. De mensen en het landschap hebben elkaar wederzijds gevormd en zo een gedeelde veerkracht ontwikkeld voor steil terrein, orkanen en de geïsoleerde ligging.

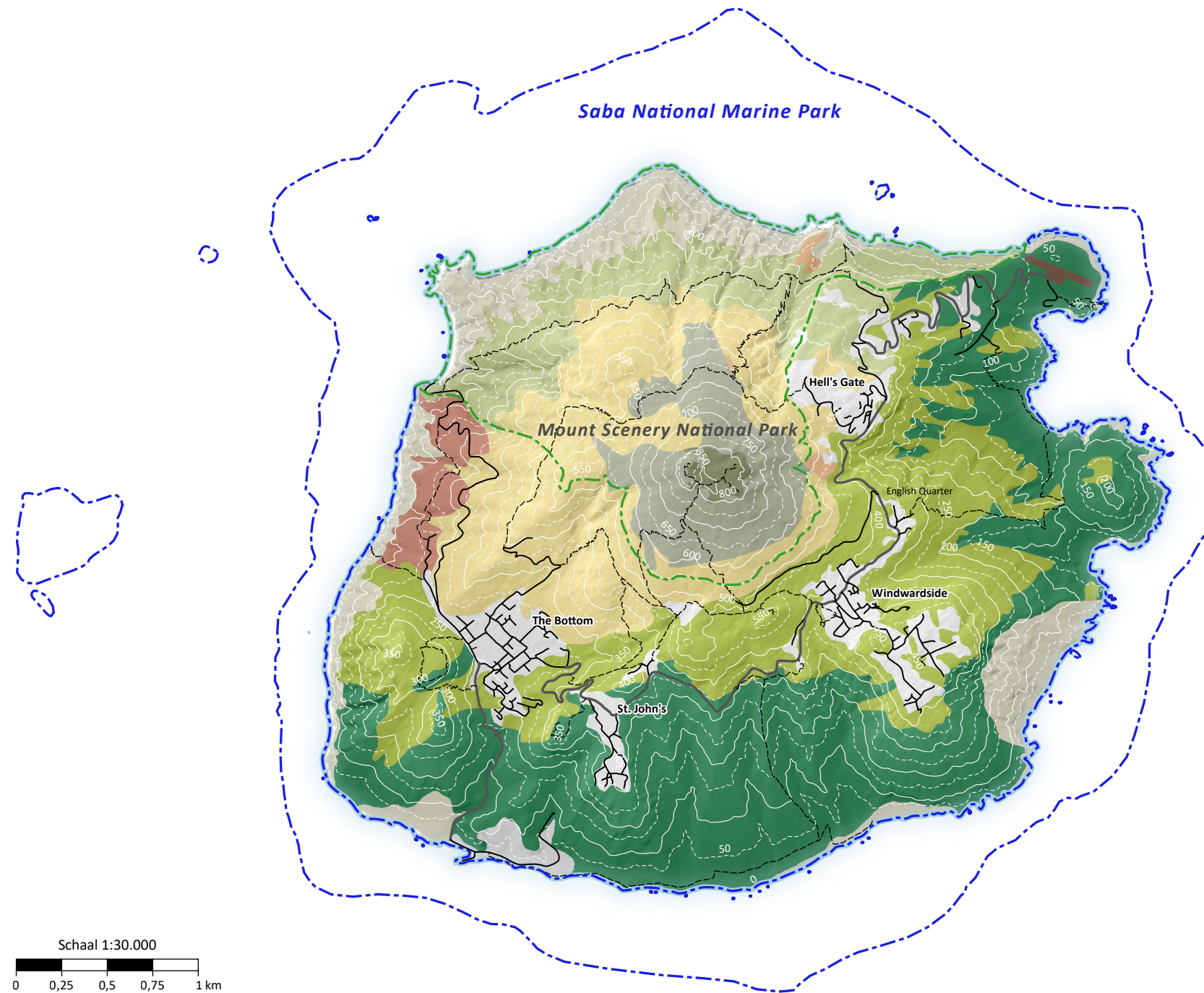
Veel Sabanen spreken over hun natuurlijke omgeving als over erfgoed: niet enkel als mooi decor, maar als iets dat fundamenteel is voor wie zij zijn als volk. Dit begrip van natuur als culturele erfenis bepaalt hoe veel eilandbewoners tegenwoordig over natuurbehoud en ontwikkeling nadenken. Dit hoofdstuk verkent drie kernthema's. Eerst bekijken we Saba's opmerkelijke natuurlijke diversiteit, van nevelwoud tot koraalrif. Daarna gaan we in op de manier waarop dit dramatische landschap de Sabaanse samenleving en cultuur eeuwenlang heeft gevormd, en hoe het unieke tradities en levenswijzen heeft doen ontstaan. Ten slotte staan we stil bij de vraag hoe menselijke activiteiten de ecosystemen van het eiland hebben

veranderd en wat er vandaag gebeurt om zowel het natuurlijke erfgoed als de culturele tradities te beschermen.

Saba's natuurlijke schatten

Saba's landschappen zijn in de loop van millennia gevormd door vulkanische activiteit, waarbij Mount Scenery en de omringende bergkammen uit de zee zijn gerezen en de steile hellingen, rotsige heuvels en smalle kustzone van het eiland hebben gevormd. Deze gevarieerde topografie, in combinatie met de kleine omvang van het eiland en de relatieve isolatie in het noordoostelijke Caribisch gebied, heeft een reeks onderscheidende ecologische zones gecreëerd, elk met een eigen microklimaat, vegetatie en dierenleven.

De ligging van het eiland in de gordel van de passaatwinden en hoogteverschillen van zeeniveau tot 870 meter bij de top van Mount Scenery, scheppen omstandigheden die een opmerkelijke natuurlijke diversiteit ondersteunen. Op het land gaan Saba's ecosystemen over van het koele, vochtige nevelwoud op de toppen naar drogere bossen, struikvegetaties en grasrijke hellingen lager op de flanken. De omringende zee voegt daar nog een extra dimensie aan toe, met koraalriffen en zeegrasvelden die een grote variatie aan zeeleven mogelijk maken.

[Afb] Kaart van de vegetatiezones.

Beschermde gebieden

- Nationale Parken
- Nationaal Park (land)
- Nationaal Park (marien)

Contour lijnen

- 50m lijn
- 100m lijn

Topografie

- Wegen
- Voetpad of wandelpad
- Openbare hoofdweg
- Openbare weg

Vegetatie

Nederlands-Caribische Biodiversiteit Database

Vegetatie - 2011 Freitas et al.

- A Vliegveld
- C Aristida klif
- M1 Cyathea-Charianthus gebergte
- M2 Philodendron-Marcgravia gebergte
- M3 Philodendron-Inga gebergte
- M4 Swietenia gebergte
- M5 Cocoloba-Wedelia gebergte
- M6 Cocoloba-Inga gebergte
- M7 Aristida-Bothriochloa gebergte
- M8 Bothriochloa gebergte
- U Bebouwd gebied

Zelfs binnen het kleine landoppervlak van Saba herbergt het eiland een aantal unieke en bedreigde soorten, die zowel de geïsoleerde ligging als de verbindingen met grotere Caribische ecosystemen laten zien. De kleine Antilliaanse leguaan, die nog steeds op de heuvels voorkomt, is een van de meest bedreigde reptielen van het Caribisch gebied. Endemische planten en ongewervelden die alleen in zeer specifieke niches voorkomen, laten zien dat het eiland fungeert als een evolutionair laboratorium waar soorten zich hebben aangepast aan zeer specifieke omstandigheden.

Op de hoogste delen van Mount Scenery zorgt frequente bewolking en een hoge luchtvochtigheid voor een dicht, met mos begroeid bos waarin epifyten, varens en orchideeën floreren. De aanhoudende vochtigheid die ontstaat doordat mist in het bos blijft hangen, schept omstandigheden die eigenlijk kenmerkend zijn voor veel grotere tropische bergmassieven, met bomen die behangen zijn met mossen en bromelia's die hun water rechtstreeks uit nevel halen.

Wat dit ecosysteem uniek maakt in de regio, is de aanwezigheid van bergmahonie, een houtsoort die doorgaans ontbreekt in nevelwouden en zeldzaam is op de Kleine Antillen. Daarnaast groeien de bomen hier

[Afb] Een vergelijking tussen een Antilliaanse leguaan (boven, foto: Tommy Andriollo / CC-BY-SA 4.0), een Sabaanse zwarte leguaan (midden, foto: Michel Breuil / CC-BY 4.0) en een Groene leguaan (onder, foto: Aatu Dorochenko / CC-BY-SA 4.0).

[Afb] Bomen in de kroon van het nevelwoud.

opvallend hoog, in tegenstelling tot veel typische nevelwouden waar constante blootstelling aan wind vaak tot geknotte groei leidt.

Dit ecosysteem fungeert als cruciale waterreserve voor het eiland. Het bladerdak van het bos vangt de mist op, terwijl de bodem regenwater opneemt. Zo ontstaat een natuurlijke spons die de waterafvoer tijdens hevige regenval naar lagergelegen delen van het eiland reguleert. Dit proces maakt het mogelijk dat water door de bodem sijpelt en naar ondergrondse cisternen en bronnen wordt geleid die de gemeenschap lager op de hellingen van

[Afb] Bergregenwoud met olifantsoor.

water voorzien.

Direct onder de top, in deze zone op middelhoge hoogte, groeien hoge bomen en lianen en komt een uiteenlopende ondergroei voor. Tot deze planten behoren verschillende medicinale soorten die nog steeds door bewoners worden gebruikt, zoals wilde gember, wilde frambozen en 'culantro' (een soort koriander). Het bos is hier structureel complexer dan het nevelwoud erboven, met meerdere bladerdaklagen die uiteenlopende microhabitats creëren waar olifantsoor, palmen en boomvarens goed gedijen.

[Afb] Roodbuikgrasslang.
(foto: Dan Schofield / CC-BY 4.0)

Vogels en insecten gedijen eveneens in deze zone, terwijl het bos helpt om bodem vast te houden evenals water op de steile hellingen. De zone vormt een cruciaal leefgebied voor tal van soorten, waaronder de roodbuikgrasslang, een slang die op St. Kitts en Nevis is uitgestorven en nu alleen nog op Saba en Sint Eustatius voorkomt.

Veel bomen in deze zone dragen cultureel belangrijke vruchten. Het bos dient ook als bron van fruitbomen en traditionele bouwmaterialen. Veelvoorkomende soorten zijn vijgen, rode ceder (of West-Indische ceder), zuurzak en mahonie. Saba's nationale bloem, Suzanne-met-de-mooie-ogen of Black-Eyed Susan, komt hier eveneens veel voor.

Op de lagere hellingen en in ravijnen zorgen drogere omstandigheden voor een meer

[Afb onder] Suzanne-met-de-mooie-ogen.

[Afb rechts] Tropisch droogbos.

open bos van bomen, struiken en lianen die hun bladeren laten vallen wanneer ze water moeten besparen. Dit leefgebied, dat vroeger een groter deel van het eiland bedekte, is in sommige gebieden teruggedrongen door begrazing en orkanen, waardoor op deze plekken secundaire struikvegetatie is ontstaan. De bomen zijn er aangepast aan seizoensgebonden droogte. Ze verliezen vaak hun bladeren tijdens droge perioden, wat een duidelijk ander landschap oplevert dan de permanent groene bossen hogerop. Dit ecosysteem leverde in het verleden veel van het hout dat door eilandbewoners werd gebruikt en blijft, net als het tropisch bos, een verscheidenheid aan dierenleven herbergen.

[Afb] Droog struikgewas en grasland.

De niet beboste, aan de zon blootgestelde hellingen zijn bedekt met een mengsel van doornige struiken, grassen en cactussen die zijn aangepast aan intense zon en beperkte beschikbaarheid van water. Op sommige plekken weerspiegelt deze vegetatie een natuurlijke aanpassing aan arme bodems en blootstelling aan de elementen. Elders laat zij de degradatie zien van voormalige bossen door overbegrazing en herhaalde andere verstoringen. Deze gebieden worden gedomineerd door droogteresistente soorten, waaronder verschillende cactussen die water in hun weefsels opslaan en diverse grassoorten. Ondanks hun ruigere aanblik herbergen deze habitats

gespecialiseerde fauna, zoals hagedissen, op de grond broedende vogels zoals sterns, en allerlei insecten die zijn aangepast aan de droge omstandigheden.

Omdat er geen permanent zandstrand is, bestaat Saba's kustlijn voornamelijk uit steile kliffen en rotsige inhammen die in de loop van duizenden jaren door golfslag zijn uitgesleten. GetijddepoeLEN en kustplateaus bieden leefgebied aan krabben, weekdieren en broedende zeevogels. De kliffen zelf blijven relatief vrij van menselijke activiteit. Deze verticale habitats ondersteunen gespecialiseerde plantengemeenschappen die zijn aangepast aan zoutnevel en extreme blootstelling. De klifwanden vormen belangrijke nestplaatsen voor roodsnavelkeerkringvogels en andere zeevogels, terwijl de intergetijdenzones een grote diversiteit aan mariene ongewervelden herbergen.

De wateren rond Saba bevatten koraalriffen, zeegrasvelden en onderwatersteilranden die onder water de topografie van het eiland weerspiegelen. Deze habitats staan bekend om hun biodiversiteit en bieden leefgebieden aan kleurrijke rifvissen, sponzen, roggen, zeeschildpadden en haaien. De koraalriffen dienen als kraamkamer voor veel commercieel belangrijke vissoorten, zoals de rode tandbaars. Zeegrasvelden in enkele

[Afb boven] Roodsnavelkeerkringvogel. (foto: Dominic Sherony / CC-BY-SA 2.0)

[Afb onder] Kustkliffen, Well's Bay.

ondiepe zones vormen voedselgebieden voor zeeschildpadden en vissen, terwijl de diepe wateren vlak voor de kust pelagische soorten herbergen, waaronder walvissen, dolfinen en grote roofvissen.

Hoe Saba's landschap haar bewoners vormde

Op Saba was natuur altijd meer dan een decor. De natuur heeft het dagelijks leven, de tradities en ook het zelfbeeld van mensen en hun begrip van het eiland gevormd. De ruigheid van het landschap, de geïsoleerde ligging van het eiland en de schaarste aan vlak akkerland bepaalden niet alleen hoe Sabanen leefden, maar ook wat het betekende om dit eiland je thuis te noemen.

Het steile terrein liet weinig ruimte over voor bewoning of landbouw, en toch vonden Sabanen manieren om het land te bewerken. Ze hakten terrassen in de heuvelhellingen, waardoor onmisbare horizontale percelen ontstonden waar yams, cassave, bonen, zoete aardappelen en kool konden worden verbouwd.

LANDSCHAPSBIOGRAFIE SABA

Voor veel Sabanen hebben de terrassen een diepere betekenis die verder reikt dan hun praktische functie alleen. Ze zijn vaak verbonden met herinneringen aan een grootvader of oom die ze eigenhandig aanlegde. Bewoners herinneren zich hoe deze stenen muren niet alleen de bodem op zijn plek hielden, maar ook families bijeenhielden door voedsel te leveren en een diep gevoel van trots opriepen.

Toch werd landbouwkennis niet automatisch doorgegeven. Ouders moedigden hun kinderen aan een hogere opleiding te volgen en minder lichamelijk zware beroepen te ambiëren, omdat zij zich beseften hoe moeilijk het was om van het land te leven. *“Nu boert er niemand meer,”* merkte een bewoner op. *“Het is makkelijker om een zak rijst te kopen dan yams en zoete aardappelen te verbouwen.”*

Omdat Saba geen rivieren of echte zoetwaterbronnen heeft, vormde waterschaarste een van de grootste en voortdurende uitdagingen van het leven op het eiland. Putten en cisternen werden zorgvuldig geplaatst en onderhouden om regenwater op te vangen, en gezinnen leerden hoe zij zuinig konden doen met hun water in het droge seizoen en de voorraden zo konden oprekken. In vroegere tijden hielden bewoners bij de situering van begraafplaatsen en huizen altijd rekening

met de toegang tot water en de helling van het land. De natuur bepaalde dergelijke beslissingen en doordrong elk aspect van het dagelijks leven, waardoor een cultuur ontstond van zorgvuldig beheer van hulpbronnen.

Net als het land speelde ook de zee een centrale rol in het leven. Vissen was nooit eenvoudig langs de onbeschutte kustlijn van Saba, maar kreeft, conchschelpen en rifvis waren cruciale bronnen van voedsel en inkomen. De uitdagende omstandigheden maakten dat visserij zowel vaardigheid als moed vereiste en creëerden een cultuur van expertise die tot op de dag van vandaag van generatie op generatie wordt doorgegeven. Kennis van getijden, weerspatronen en visgronden werd onderdeel van de collectieve kennis op het eiland. Met de opkomst van het toerisme in de jaren 1980 werd voornamelijk de kreeftvisserij een pijler van de Sabaanse economie en identiteit, mede toen de exportmarkt naar Sint-Maarten ontstond.

[Afb boven] Historisch beeld landbouwterrassen. (foto: RCE, collectie Croockewit).

[Afb onder] Actueel beeld landbouwterrassen.

[Afb] Saba kent een uitzonderlijk rijk marien ecosysteem. (foto: Ruud Stelten)

Deze terrassen waren meer dan alleen plekken om voedsel te verbouwen. Het waren staaltjes van vindingrijkheid die de berghellingen beschermden tegen erosie en stille monumenten van Sabaanse volharding vormden. Zelfs nu, hoewel veel terrassen niet langer in gebruik zijn en door struikgewas overwoekerd zijn geraakt, blijven ze in de heuvels aanwezig; zichtbare herinneringen aan de generaties die hier werkten.

[Afb] Overzicht van de haven in Fort Bay.

Deze praktijken brachten een diepe vertrouwdheid voort met zowel het land als de zee. Bewoners wisten waar zij 'bush medicine'-planten konden vinden, hoe zij de tekenen van het weer moesten lezen en hoe zij gewassen konden verbouwen op de rotsgronden. Zoals een bewoner het uitdrukte: *"We aten wat we verbouwden en wat we vingen. Het land was onze winkel en de zee was onze markt."*

Erfgronden werden vaak beplant met fruitbomen, zoals mango, guave, acerola en zure sinaasappel, die zowel voedsel als

schaduw boden, terwijl sommige van deze bomen ook perceelgrenzen markeerden.

Families en burens deelden 'bush medicine'-middelen gemaakt van lokale kruiden en planten en creëerden zo netwerken van kennis en steun. De ritmes van zaaien, oogsten en vissen bepaalden muziek, verhalen en feestdagen. Het jaarlijkse Wahoo-toernooi is een moment waarop de gemeenschap samenkomt om de visserijcultuur van het eiland te vieren. Dit houdt de band met maritieme tradities in stand, zelfs nu de economie zich heeft verbreed.

De natuur bood, en biedt nog steeds, een zeldzame toevlucht van rust op dit kleine eiland, waar privacy vaak schaars is. Bewoners trekken de heuvels in, volgen de wandelpaden of gaan naar de getijdpoelen op zoek naar stilte en bezinning. Velen beschrijven Mount Scenery als een plek om *"je hoofd leeg te maken"* en opnieuw verbinding te voelen met iets dat groter is dan jezelf. Andere plekken dragen evenzeer diepere betekenissen, zoals de getijdpoelen bij Flat Point waar kinderen leerden zwemmen, of Wells Bay en Cove Bay wanneer de omstandigheden het toelieten. Dit soort momenten wekten zowel ontzag als respect op voor de kracht en schoonheid van de zee, terwijl zij tegelijk vaardigheden leerden waar de eilanders hun leven lang profijt van zouden hebben.

[Afb] Cashewboom, papaya en mango (boven). Ananas en banaan (onder).

De impact van menselijke activiteit op Saba's natuurlijke omgeving

Hoezeer de natuur de samenleving ook vormde, menselijke activiteiten hebben op hun beurt ook de ecosystemen van het eiland heringericht, vaak met onbedoelde gevolgen. Het kappen van bossen voor landbouw, de introductie van geiten en schapen en het verwaarlozen van terrassen hebben hun sporen in het land achtergelaten. Wat begon als noodzakelijke aanpassingen om te overleven op dit uitdagende eiland, heeft in de loop van de tijd nieuwe druk gecreëerd die het ecosysteem bedreigt dat het Sabaanse leven ooit juist ondersteunde.

De meest ingrijpende transformatie van Saba's ecosystemen begon met de Europese kolonisatie in de 17e eeuw. Archeologisch bewijs laat de intensiteit van deze vroege landbouwperiode zien. Opgravingen tonen een duidelijke breuk aan, waar lagen van inheemse bewoning abrupt worden afgedekt door opvulling uit de koloniale tijd met daarin door elkaar liggende artefacten uit de 18e eeuw, wat wijst op abrupte landschapsaanpassing en verstoring van ecosystemen.

De inrichting van plantages in het begin van de 18e eeuw bracht systematische kap van inheemse vegetatie met zich mee. Rond 1780 was de bevolking van Saba

uitgegroeid tot ongeveer 1500 mensen, wat de druk op natuurlijke systemen nog verder opvoerde. Witte-cederbossen, die ooit de hellingen bedekten tot aan het gebied van de huidige luchthaven, werden op grote schaal gekapt voor de scheepsbouw. Dit veranderde de vegetatiepatronen op het eiland fundamenteel en liet complete boscystemen verdwijnen. Koffieplantages kwamen naast suikercultuur op de berghellingen te liggen, waarmee de aantasting van leefgebieden tot grote hoogten reikte.

Bij het vrijmaken van het land kwamen grote hoeveelheden stenen vrij, die werden hergebruikt in de droge steenwallen die vandaag de dag nog overal in het landschap zichtbaar zijn. De oudere muren worden 'slavenmuren' genoemd. Hoewel deze muren onlosmakelijk deel gingen uitmaken van de Sabaanse landbouw en cultuur, zorgden ze ook voor aanzienlijke versnippering van leefgebieden. De systematische indeling van het landschap in landbouwpercelen verstoorde de bewegingspatronen van wilde dieren en creëerde randzones die bepaalde soorten bevoordeelden ten koste van andere, waardoor de ecologische samenstelling van het eiland veranderde.

Toch creëerden de veranderingen en verschuivingen in bevolkingssamenstelling

en -omvang ook kansen voor het milieu om zich te herstellen. Een belangrijke omslag kwam met de oprichting van de olieraffinaderij op Curaçao, waardoor veel Sabanen van het eiland wegtrrokken om hier te werken. De bevolking daalde van 1500 mensen in 1916 tot slechts 960 in de jaren 1950. Deze massale emigratie bracht een sterke ecologische herstelperiode op gang toen verlaten landbouwgronden weer in bos veranderden. Dit stelde inheemse soorten in staat opnieuw gebieden te koloniseren en legde de basis voor de secundaire boscystemen die nu een groot deel van Saba's reliëf bedekken.

Hoewel dit ecologisch herstel gunstig was voor de biodiversiteit, droeg het ook bij aan de erosie van traditionele landbouwkennis en het verlaten van landbouwterrassen. De migratie van families betekende dat generaties aan opgebouwde kennis over leven en werken met het land verdwenen. Dit creëerde een breuk met landbouwpraktijken die tot op heden voortduurt. Veel terrassen raakten in verval en de vaardigheden die nodig waren om ze te onderhouden gingen verloren, terwijl families elders naar nieuwe kansen zochten.

[Afb links en rechts] Geiten

UITGELICHT

Uitdagingen voor zee en kust

Ook mariene ecosystemen hebben te lijden gehad onder zowel menselijke activiteiten als natuurlijke krachten. Orkanen en klimaatverandering veroorzaakten koraalziektes en hebben riffen verzwakt, waardoor hun vermogen is afgenomen om vispopulaties te ondersteunen en kusten te beschermen. Ankers van bezoekende tankers hebben stukken zee gras en koraal vernield en afgestorven delen gecreëerd in voorheen gezonde mariene habitats. Wereldwijde overbevissing zet lokale visbestanden onder druk, terwijl kustbebouwing de broedplaatsen van zeevogels bedreigt en natuurlijke buffers tegen stormen doet eroderen.

Een ontwikkeling die een ernstige impact had op het landecosysteem van het eiland was de introductie van loslopende dieren. Geiten werden waarschijnlijk in de 16e eeuw door Spaanse ontdekkingsreizigers ingevoerd als voedselbron. Deze ontwikkeling illustreert de complexe relatie tussen cultuur en natuur op Saba. Ooit werden ze beheerd als essentiële voedselbronnen en symbolen van zelfredzaamheid, maar nu zwerven ze ongecontroleerd over de hellingen, grazen jonge bomen weg en hinderen bosherstel. Hun voortdurende vraat heeft de samenstelling van inheemse plantengemeenschappen veranderd, waarbij harde grassoorten de overhand krijgen ten koste van de diverse struiken

[Afb] Coralita, een invasieve sierplant.

en bomen die de hellingen ooit bedekten. Bodemerosie is toegenomen doordat wortelstelsels die de bergflanken bijeenhielden zijn verzwakt of zelfs vernietigd. In de open plekken die zijn ontstaan door overbegrazing hebben invasieve planten zoals coralita (Mexicaanse klimwinde) zich gevestigd. Ze verspreiden zich snel over verstoorde gebieden en verdringen inheemse soorten verder.

Toch zien veel Sabanen de geiten nog steeds als onderdeel van hun cultuur: gehard, zelfstandig en verbonden met hun geschiedenis van zelfredzaamheid in een uitdagende omgeving.

De dieren belichamen veerkracht en aanpassingsvermogen, eigenschappen die Sabanen altijd al in zichzelf hebben gewaardeerd.

De toename van vrij rondlopende dieren heeft een nieuwe eilandtraditie doen ontstaan: geitenjacht. Sommige Sabanen beschouwen zichzelf nu als traditionele jagers en zien de rondzwervende geiten als onderdeel van Saba's natuurlijke ecosysteem. Ze trekken het ruige bos in om deze ooit gedomesticeerde dieren te volgen, die in feite naar een wild bestaan zijn teruggekeerd. Voor deze jagers vertegenwoordigen de geiten niet alleen cultureel erfgoed, maar ook een actieve verbinding met het land die hun identiteit als Sabanen mede definieert.

Deze overlappende perspectieven (culturele gehechtheid, opkomende jachttradities en de wens van jagers om hun nieuwgedefinieerde praktijk te behouden) hebben geleid tot weerstand en gemengde gevoelens ten opzichte van natuurbeschermingsmaatregelen om vrij rondlopende geiten te doden om op die manier erosie tegen te gaan. Jagers in het bijzonder willen dat de geiten wild blijven zodat zij hun traditie kunnen voortzetten, en zien gerichte afschotmaatregelen als een bedreiging voor dit nieuwe aspect van de Sabaanse cultuur.

Dit benadrukt een cruciale verschuiving in de rol van geiten binnen de Sabaanse samenleving. In het verleden werden geiten zorgvuldig beheerd en binnen hekken gehouden; eigenaren kenden hun dieren en controleerden hun bewegingen. Tot voor kort zwierven veel geiten vrij rond zonder toezicht, en hun gedrag werd niet langer gereguleerd door de traditionele systemen die hun impact op het landschap ook in toom hielden. Als reactie op deze ontwikkeling werd een geitenverwijderingsproject opgezet dat het grootste deel van de vrij rondlopende geiten op het eiland heeft verwijderd. Hoewel dit succesvol was, leidde het ook tot weerstand binnen de gemeenschap en laaiden discussies weer op dat geiten (inclusief vrij rondlopende geiten) deel uitmaken van de Sabaanse cultuur en dat *“goat lives matter too”*.

Het probleem is niet per se de aanwezigheid van geiten, maar het ontbreken van de culturele praktijken die hen vroeger in balans hielden met hun omgeving. Zoals een boer opmerkte: *“Ze zeggen dat de geiten alles opeten. Ja, dat doen ze. Zo hebben wij overleefd. Maar nu kijkt niemand meer naar ze om. Het is niet de schuld van de geiten, maar van ons.”*

Meer hedendaagse bedreigingen zijn onder meer erosie op locaties zoals Mary's

Point, waar archeologisch bewijs van zowel prekoloniale als 17e-eeuwse bewoning verloren is gegaan door instortende kliffen. Dit leidde tot het verdwijnen van belangrijke habitatgebieden en van historische gegevens over veranderingen in het ecosysteem. Moderne ontwikkelingsdruk, met name woningbouw en uitbreiding van infrastructuur, blijft ecosystemen veranderen, al gebeurt dit op een veel kleinere schaal dan de historische landbouwontginning.

Balans zoeken tussen erfgoed en natuur

Deze menselijke impact op het milieu en de daaruit voortvloeiende spanningen weerspiegelen een bredere uitdaging waar Saba voor staat: hoe kunnen we culturele praktijken in evenwicht brengen met ecologische behoeften, terwijl we erkennen dat zowel cultuur als natuur dynamische systemen zijn die zich moeten aanpassen aan veranderende omstandigheden.

Een ommekeer in de relatie met de natuur begon al toen economie en samenleving veranderden met de komst van het toerisme in de late jaren 1980. Landbouw werd economisch minder rendabel dan loonarbeid en toerisme, die een betrouwbaarder inkomen boden. Betaalbare ingevoerde goederen maakten het niet langer noodzakelijk om voor voedsel of overleving te boeren of te vissen. Zoals

een oudere bewoner uitlegde: *“We leefden vroeger van wat het eiland ons gaf. Nu leven we van wat er per boot binnenkomt.”*

Het verdwijnen van traditionele kennis manifesteert zich op verschillende vlakken. Veel terrassen zijn nu verlaten, waardoor generaties aan kennis over zaaien, planten en bodemzorg dreigt te verdwijnen. Minder mensen onderhouden fruitbomen, en jongere generaties zijn het contact kwijtgeraakt met plantseizoenen en de traditionele 'bush medicine'. Culturele gerechten zoals mami fruitcakes en verse viscakes zijn zeldzamer geworden nu diëten verschuiven naar meer westerse voorkeuren. Dit betekent niet alleen het verlies van voedseltradities, maar ook het verdwijnen van de sociale praktijken rond voedselbereiding, delen en seizoensgebonden vieringen die de gemeenschap ooit bijeenhielden. Paradoxaal genoeg introduceerde het toerisme ook Westerse natuurbeschermingswaarden die de nadruk legden op bescherming van de natuur. Dit leidde in 1987 tot de oprichting van de Saba Conservation Foundation (SCF). Anders dan veel natuurbeschermingsorganisaties die ontstaan als reactie op ecologische crisissituaties, werd SCF opgericht om de uitzonderlijke omgeving te behouden die generaties Sabanen zorgvuldig hadden beheerd. Het doel was deze kwaliteit

[Afb] Erosie, Mary's Point

te waarborgen ten bate en vreugde van iedereen.

De komst van het toerisme creëerde ook nieuwe economische prikkels voor het behoud van ecosystemen. Wandelpaden en natuurbeleving werden waardevolle bronnen.

Initiatieven zoals afrasteringsprojecten, herbebossingsprogramma's en handhaving van het mariene park boekten meetbaar succes. Ze leidden tot de bescherming van bedreigde habitats en gaven gedegradeerde gebieden de kans zich te herstellen. Het

langetermijnsucces van deze inspanningen hangt echter af van voortdurende lokale betrokkenheid en de ontwikkeling van benaderingen die zowel ecologische als culturele waarden recht doen.

Toch blijven er ook spanningen. Ontwikkelingsprojecten – wegen, huizen, havens – worden door sommigen verwelkomd vanwege de banen en de inkomsten die zij opleveren. Anderen vrezen zulke ontwikkelingen vanwege de risico's voor de kwetsbare ecosystemen. Sommige bewoners ervaren dat milieuregels hun toegang tot land en visgronden beperken zonder duidelijke alternatieven te bieden. Zoals een gemeenschapslid het verwoordde: *“We willen banen, maar niet als dat betekent dat we moeten slopen wat we nog hebben. Je kunt geen uitzicht eten, maar je kunt het ook niet terugbrengen als het eenmaal weg is.”*

Velen beschrijven een vervagen van traditionele ecologische kennis: hoe orkanen te voorspellen aan de hand van vogelmigratiepatronen, wanneer te planten aan de hand van het bloeien van bepaalde bomen, of hoe natuurlijke signalen ooit het dagelijks handelen bepaalden. Dit betekent een aanzienlijk cultureel verlies, omdat generaties aan opgebouwde kennis over leven in harmonie met Saba's natuurlijke omgeving geleidelijk aan verdwijnt.

Tegelijkertijd blijft de natuur Sabanen inspireren en hun identiteit mede bepalen. Velen beschrijven het eiland als 'natuur op steroïden'. De heuvels, kliffen en de zee zijn nadrukkelijk aanwezig en dwingen respect en verwondering af. Zoals een bewoner terugblikte: *“De natuur was onze leraar en ons podium. Alles wat we deden, deden we met de berg die toekeek.”* Wells Bay belichaamt deze dubbelheid. Het is een plek voor barbecues en zwemmen, maar ook een broedplaats voor keurkringvogels en een zone waar kliffen eroderen. Zoals een bewoner verklaarde: *“We moeten voor allebei zorgen.”*

Klimaatverandering voegt inmiddels ongekende druk toe. Stijgende temperaturen, langere perioden van droogte en steeds krachtigere orkanen bedreigen het nevelwoud op de top, beschadigen koraalriffen en eroderen kustkliffen. Deze ecologische verschuivingen verstoren ook de culturele praktijken die steunen op voorspelbare seizoenen en stabiele ecosystemen. Traditionele seizoensgebonden activiteiten, van plantcycli tot visseizoenen, worden onbetrouwbaar nu natuurlijke ritmes steeds onvoorspelbaarder worden. Zoals een boer opmerkte: *“We wisten vroeger wanneer we moesten planten, wanneer de regen zou komen. Nu kun je het niet meer voorspellen.”*

Tegelijkertijd zijn er ook tekenen van herstel. Zomerkampen en onderwijsprogramma's leren kinderen over inheemse planten en wandelpaden. Jonge vrijwilligers helpen paden onderhouden en inheemse bomen herplanten. Inspanningen door de gemeenschap om de geiten onder controle te krijgen en invasieve soorten te verwijderen, verbeteren langzamerhand gedegradeerde gebieden.

Verschillende initiatieven zijn ontstaan om de kloof tussen natuurbescherming en culturele behoeften te overbruggen. Hiertoe behoren de oprichting van de Saba Conservation Foundation en het Sea & Learn-initiatief, organisaties die projecten uitvoeren die erop gericht zijn traditionele kennis aan de volgende generatie door te geven en het milieubewustzijn te versterken. Daarnaast herstellen herbebossingscampagnes inheemse bomen op beschadigde hellingen. Programma's voor het beheer van invasieve soorten richten zich op problematische planten zoals coralita, houden geitenpopulaties in toom en monitoren potentiële bedreigingen zoals groene leguanen die lokale ecosystemen zouden kunnen verstoren.

Het Sea & Learn-programma brengt elk jaar wetenschappers en schoolkinderen samen om de ecosystemen van het eiland te verkennen, van getijdpoelen tot

nevelwouden. Leerlingen maken kennis met inheemse planten, invasieve soorten, zeeleven en natuurbeschermingstechnieken, vaak samen met internationale onderzoekers die wereldwijde perspectieven op lokale uitdagingen bieden. Deze educatieve aanpak helpt de perceptie te doorbreken dat natuurbescherming van buitenaf wordt opgelegd, en laat in plaats daarvan zien hoe milieubescherming verbonden is met het Sabaanse erfgoed en identiteit.

Deze inspanningen laten zien dat natuurbescherming en cultuur niet met elkaar in conflict hoeven te zijn. Programma's die traditionele kennis combineren met wetenschappelijke monitoring en planning kunnen Saba veerkrachtiger maken. Ze creëren adaptieve strategieën die voortbouwen op zowel lokale kennis als wereldwijd onderzoek. Zoals een gids het uitlegde: *“Het land en de zee gaven ons alles: eten, onderdak, verhalen. Als we dat vergeten, vergeten we onszelf.”*

Bewoners putten hoop uit het combineren van voorouderlijke wijsheid met hedendaagse vernieuwing. Oudere inwoners vertellen over waterbesparingstechnieken – regenwater opvangen, cisternen gebruiken, droogteresistente gewassen aanplanten – die kunnen helpen om de uitdagingen

van vandaag aan te gaan. Deze door de tijd beproefde praktijken, ontwikkeld gedurende verschillende generaties van leven met schaarste en onzekerheid, bieden bewezen strategieën voor veerkracht die in een veranderend klimaat nog altijd relevant zijn. Sommige gemeenschapsleden zien ook waarde in het nieuw leven inblazen van kleinschalige landbouw. Niet alleen voor voedselzekerheid, maar ook om jonge Sabanen opnieuw met hun erfgoed te verbinden en de biodiversiteit te vergroten. Pilotprojecten die schooltuinen stimuleren, fruitbomen aanplanten en terrassen herstellen, zijn kleine stappen in deze richting. Deze initiatieven zijn meer dan landbouwprojecten alleen: het zijn pogingen om de relatie tussen mens en plek, die het Sabaanse leven ooit definieerde, opnieuw op te bouwen. Ze slaan bruggen tussen traditionele kennis en hedendaagse behoeften, en zorgen ervoor dat toekomstige generaties verbonden blijven met het land dat hun cultuur heeft gevormd.

Bewaren wat het meest telt

Saba's verhaal is er een van mensen en natuur die zich door de tijd heen aan elkaar hebben aangepast en zo een unieke synthese van menselijke cultuur en natuurlijke systemen creëerden. De steile heuvels, bossen, riffen en getijdepoelen blijven de bevolking voeden en dragen, zelfs

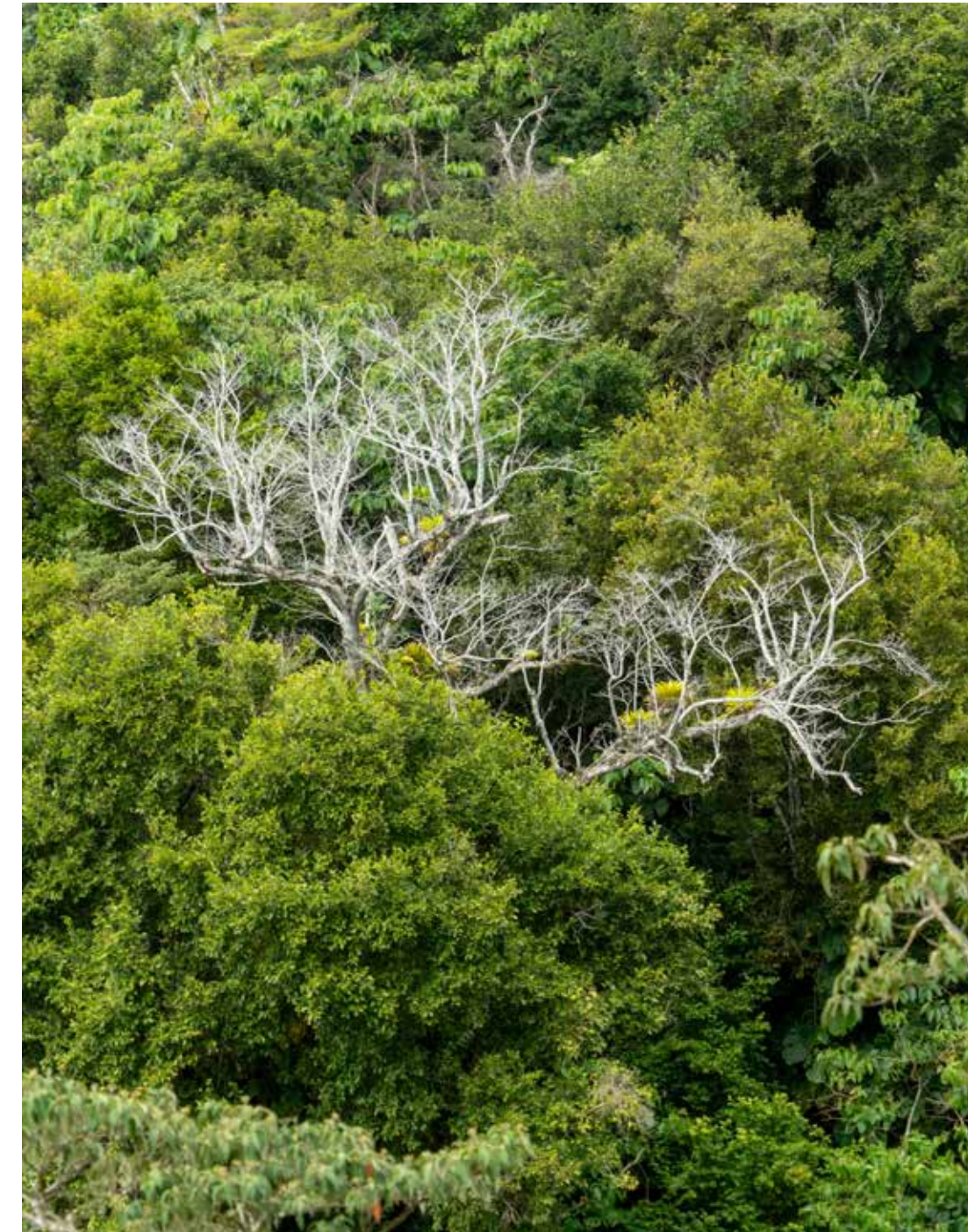
nu zij voor uitdagingen staan die de grenzen van traditionele aanpassingsstrategieën op de proef stellen.

De weg vooruit ligt niet alleen in een keuze tussen natuurbescherming en cultuur, maar in het erkennen dat zij partners waren en zijn. Door traditionele kennis, wetenschappelijk onderzoek en inclusieve besluitvorming met elkaar te verweven, kan het eiland zowel zijn biodiversiteit als zijn culturele ziel beschermen. Dit betekent dat de wijsheid van ouderen wordt gerespecteerd, terwijl ook nieuwe middelen en benaderingen worden omarmd, en dat er ruimte wordt gemaakt voor zowel beproefde praktijken als innovatieve oplossingen.

De band tussen Sabanen en hun omgeving blijft, ondanks deze uitdagingen, sterk aanwezig. Dit gevoel van verantwoordelijkheid strekt zich uit over generaties en verbindt de wijsheid van ouderen met de energie en vernieuwing van jongeren in de gezamenlijke inzet om te beschermen wat het meest telt.

Het behoud van Saba's erfgoed gaat dus verder dan het beschermen van de natuur alleen: het gaat om het levend houden van de tradities, kennis en identiteit die het leven hier al eeuwenlang vormgeven. Elke geredde endemische soort, elke in stand gehouden traditie en elke jongere die wordt

onderwezen over zijn of haar erfgoed, is een investering in een toekomst waarin Saba trouw blijft aan zijn eigen karakter, terwijl het zich ook aan een nieuwe realiteit aanpast.

[Afb] Een kale boom vol epifyten.

[8] SUZANNE LOEN

LEVEN MET EN ZONDER ZOET WATER DOOR DE EEUWEN HEEN

De Carib, vroege prekoloniale bewoners van Saba, zouden Saba Amon-Hana hebben genoemd. Mogelijk betekende dit 'toen water halen'. Dit zou verwijzen naar de zoetwaterbronnen op het eiland en geeft al aan hoe belangrijk de aanwezigheid van zoet water was voor de Carib. Saba is een eiland met een beperkte landmassa van 13 km². Kleine eilanden zoals Saba kennen bijzondere uitdagingen, vooral wat betreft de beperkte beschikbaarheid en kwetsbaarheid van natuurlijke bronnen zoals zoet water. Dit hoofdstuk gaat over het watermanagement door de eeuwen heen.

[Afb] Een huiscisterne in Windwardside.

[Afb] Een foto van Fort Bay in 1947. Op de achtergrond de watervergaarbak die in 1944 is aangelegd vanwege de grote droogte die dat jaar heerste. De watervergaarbak vangt water op uit de natuurlijke Fort Bay bron aan de voet van de klif. (Nationaal Archief, collectie Van de Poll)

Het natuurlijke wateraanbod

Op Saba zijn geen poelen, beken, meren en rivieren te vinden. Voor de vorming van dat soort wateren is de landmassa simpelweg te klein en de bodemgesteldheid ongeschikt. Wel heeft Saba guts; ravijnen en geulen waar alleen water door stroomt bij voldoende regen. De beboste hellingen nemen goed water op en zorgen ervoor dat het water niet te snel naar beneden stroomt. Kale hellingen houden het regenwater maar moeilijk vast. Vooral bij zware neerslag, tijdens stormen en orkanen, is het risico op erosie en landverschuivingen groot.

Van oudsher waren Sabanen voor goed drinkwater bijna volledig afhankelijk van het opvangen van regenwater in cisternen. De bronnen aan de kust lagen ver van de dorpen en het water was minder geschikt als drinkwater. Putwater werd vooral gebruikt in het huishouden en bij extreme droogte. Naast regenwater speelt op Saba het atmosferische vocht – de nevel die rond de top van Mount Scenery hang – een heel belangrijke rol in het watersysteem.

De wisselwerking tussen mens en omgeving vormde de ‘watercultuur’ van Saba. De beschikbaarheid van zoet water veranderde door de eeuwen heen, onder invloed van klimaat, geologische processen en menselijk handelen. Op kleine eilanden zijn de

effecten van landgebruik extra groot: jacht, landbouw, houtkap en bewoning hebben de bodem, ecologie en het watersysteem sterk beïnvloed. Door de beperkte beschikbaarheid van drinkwater ontstonden karakteristieke systemen en tradities, zoals terraslandbouw en het opvangen van regenwater in cisternen.

Tegenwoordig komt het drinkwater van Saba uit ontzilt zeewater. Dit is kostbaar en kwetsbaar voor stormen en orkanen, die door klimaatverandering onvoorspelbaarder worden. Tegelijkertijd groeit de vraag naar water door bevolkingstoename en toerisme. De traditionele waterkennis en -kunde voor het benutten van schaars regenwater wordt daardoor steeds actueler.

De Sabaanse traditie om zelf regenwater op te vangen is gelukkig nog steeds springlevend. Het stimuleren en levend houden van lokale kennis vergroot de veerkracht van het eiland en helpt bij het omgaan met droogte, waterschaarste en overstromingen.

Over het weer van vroeger wordt op Saba al eeuwen gepraat. Veel oudere bewoners herinneren zich dat het vroeger vaker regende, terwijl anderen zeggen dat het weer vroeger ook al onvoorspelbaar was. Feit is dat Saba verschillende klimaten kent en een zeer grillig weerspatroon. Dat de

zoetwateruitdaging van alle tijden was, blijkt uit kranten en verslagen. Zo staat in het Curaçaos Verslag over het jaar 1944: *“Op Saba heerste in het begin des jaars groote droogte, waardoor te The Bottom en Windwardside gebrek aan drinkwater ontstond; de inwoners dezer dorpen zagen zich gedwongen dit te halen aan de bron bij Fortbaai, alwaar in verband daarmee een vergaarbak werd gebouwd.”*

Op de kalere en lagere hellingen heerst een droog savanneklimaat met veel verdamping door de passaatwind. Hoger op Mount Scenery is het klimaat vochtiger: vanaf 400 meter heerst een moessonklimaat en rond de top zelfs een regenwoudklimaat. Gemiddeld valt jaarlijks 1000 mm regen, maar langdurige droogteperiodes komen ook voor. Tropische stormen en orkanen, vooral tussen augustus en oktober, brengen soms in korte tijd extreme regenval – tot wel 200 mm – wat tot plotselinge afstroming en erosie leidt. Saba balanceert zo voortdurend tussen overvloed en schaarste aan water. In het reisverslag van een ooggetuige van orkaan in september 1889 lezen we: *“Met hevig geweld stortte de regen neder en vloog bruischend en woedend door de vallei: zijn natuurlijke weg was gedeeltelijk over den Ladder naar beneden in zee; deels naar de Fort-bay, waar insgelijks een waterval de diepte inging, om eindelijk op het strand terecht te komen.”*

Waarschijnlijk was Saba ooit volledig bedekt met tropisch regenwoud. Door ontbossing voor landbouw, vee en houtwinning kromp het bosareaal sterk. Alleen op de steile hellingen boven 600 meter bleef nog wat oorspronkelijk bos over. De ontbossing had grote invloed op natuur, bodem en watersysteem. De vulkanische bodem maakt het eiland extra kwetsbaar. Zonder de wortels en het bladerdek van bomen verdwijnt de vruchtbare top laag. Het droogt uit, waait weg of spoelt met regen naar zee. Daardoor verliest de bodem zijn sponswerking. Regenwater kan minder goed worden vastgehouden of verdwijnt te snel naar diepere lagen in de bodem waar plantenwortels niet bij kunnen. Zo wordt op de kale hellingen ook het herstel van bosgroei belemmerd.

De aanleg van landbouwterrassen hielp bewoners om bodem en water beter vast te houden en erosie te beperken. Vanaf de tweede helft van de 20e eeuw nam landbouw en houtgebruik af, waardoor de bebossing weer toenam. Deze nieuwe begroeiing bestaat echter uit secundair bos. Ook geitenhouderij, en vooral wilde geiten, hebben het landschap en de waterhuishouding beïnvloed.

[Afb] Berichtgeving over de verwoestingen door de ‘ongebruikelijke winterorkaan’ Alice die op 2 januari 1955 over Saba trok. “Saba, het eiland dat het zwaarst door de orkaan ‘Alice’ getroffen werd. The Bottom werd geheel van de buitenwereld is afgesloten, doordat zowel de weg naar de Fortbaai als die naar Windwardside weggespoeld en totaal onbegaanbaar geworden zijn.”

[Afb boven] Water werd vroeger ook wel in oude kerosineblikken vervoerd, zoals op deze foto uit 1947 in Windwardside. Volgens krantenberichten in 1910 kostte een blik water van Taylor’s Well tussen de 1 en 10 Hollandse cent. Om de druk van het zware blik op het hoofd te verzachten legden mensen bananenbladeren of doeken op hun hoofd. De vrouw op deze foto werd tijdens de Townhall meeting geïdentificeerd als mevrouw Granger. (Nationaal Archief, collectie Van de Poll)

[Afb] Regenbakken bij St. Johns. (foto: Wereldmuseum)

UITGELICHT Het Nevelbos van Mount Scenery

Mount Scenery is voor Saba van onschatbare waarde, dankzij haar unieke flora, fauna en markante verschijning. De berg is ook onmisbaar voor het watersysteem. Het nevelbos op de top van Mount Scenery, op circa 825 meter hoogte, is vrijwel voortdurend door wolkenmist omgeven. Dit atmosferische water is voor Saba net zo belangrijk als regenwater. De beboste, vaak in mist gehulde vulkaantoppen in het Caribisch gebied worden daarom ook wel beschouwd als ‘natuurlijke watertorens’. Vocht in de lucht wordt als het ware aangetrokken door de koele beboste bergtoppen.

[Afb] De bebossing zorgt ervoor dat de bodem vocht beter opneemt en vasthoudt en het grondwater wordt aangevuld.

Rond de top condenseert het vocht op bladeren, bloemen, stelen en stammen. Dit interceptiewater dringt langzaam de

bodem in en houdt ook lagere delen van het eiland vochtig. Het bladerdek kan tot acht millimeter water vasthouden – een natuurlijke buffer in droge tijden. Deze continue watertoevoer beschermt planten, dieren én het bos zelf. Ook dieren leven van het water dat zich verzamelt in de kelken van planten als de Sabaanse kreeftenklauw.

[Afb] Bladeren, takken, mossen en stammen vangen vocht op uit de lucht. Ook als het niet regent wordt zo via de plantdelen water opgevangen en langzaam afgegeven aan de bodem.

Water en bewoners door de tijd
Het leven op een eiland als Saba kan en kon soms erg geïsoleerd zijn. Tegelijkertijd maakt Saba ook onderdeel uit van een grote Caribische eilandengroep waartussen, door de eeuwen heen, continu uitwisseling van mensen, kennis, voedsel en materialen plaatsvond.

De oorspronkelijke bewoners trokken in groepjes met kano’s tussen eilanden en vestigden zich tijdelijk op plekken waar voedsel, materialen en vooral zoet water beschikbaar waren. De Europeanen en tot slaaf gemaakten waren vervolgens net zo afhankelijk van de bronnen aan de kust. De nieuwe bewoners brachten echter ook nieuwe vormen van zoetwaterbeheer mee. Vanwege gebrek aan drinkwater en de afstand tot de bronnen, bouwden zij afgedekte reservoirs, cisternen genaamd, om regenwater in op te vangen. De aanleg van een cisterne was duur. Veel inwoners bleven daarom aangewezen op water uit de putten.

[Afb] Varenstammen op ontbost bouwland vóór 1910. (foto: Wereldmuseum)

De vroege ontbossing voor landbouw en brandhout maakte de bodem kwetsbaar. Het droeg mogelijk bij aan een grote landverschuiving in 1651 die de eerste

[Afb] Tot op zeer grote hoogte wordt op de zeer steile hellingen landbouw bedreven. Circa 1910. (foto: Wereldmuseum)

Europese nederzetting verwoestte. Om erosie te beperken werden terrassen met stenen muurtjes aangelegd, die regenwater vertraagden en landbouwgrond beschermden.

De meeste landbouw was kleinschalig en gericht op de eigen voedselvoorziening. Tot zeer hoog op de vulkaan werden op koelere en vochtigere hellingen terrassen aangelegd met cisternen voor vee en gewassen. In goede natte jaren werden oogsten voor de export geproduceerd. In droge jaren heerste daarentegen schaarste en honger. Zo lezen we in een verslag uit 1912: "Onze bevolking

heeft zeer veel van de droogte te lijden. [...] De aardappel-, tania- en casaveplant staat te kwijnen [...] Aan de bananen alleen die in den eeuwig vochtigen top welig tieren, nog geen gebrek."

De kwaliteit van het water uit de putten was niet altijd geschikt als drinkwater. De eerste publieke cisterne werd pas na een zeer droog jaar, in 1912 gebouwd, naast de kerk in The Bottom. Door de grillige neerslag en ongelijke verdeling van regen over het eiland bleef droogte een probleem. In de jaren 1920 werden in verband met ernstig watergebrek meer openbare regenbakken aangelegd bij scholen en publieke gebouwen, maar het watertekort bleef terugkeren.

Dat de regenval per jaar extreem kan verschillen blijkt wel in de jaren 1912 en 1914. Over 1912 schrijft een journalist: *"Ook de watersnood is groot. Het volk dient naar de wellen aan den zeekant te gaan om water te halen, hetgeen voor de bewoners van The Bottom een klim betekent van 800 voet (243 m.) en voor de English Quarter en Hell's Gate bewoners van 1800 voet (548 m.) - en dat met zware bakken water op het hoofd. Daarom is het een groote verdienste van onzen gezaghebber een grootschen regenbak te hebben gebouwd in de Bottom, die in latere watersnoden veel leniging brengen zal."*

Twee jaar later was er juist sprake van overvloed, getuigt een koloniaal verslag uit 1914: *"Door den grooteren regenval hebben de regenbakken in de behoefte aan water verschaffing op Saba kunnen voorzien, zoodat de bevolking geen gebruik behoefde te maken van de bronnen aan het strand."* Tijdens extreem droge jaren, zoals in 1944, raakten de huiscisternen en openbare regenbakken leeg. In dat jaar werd een 'watervergaarbak' gebouwd bij de bron van Fort Bay. In de jaren 1950 kwamen grotere publieke regenbakken in The Bottom en Windwardside met aftapkranen. Ook bij de kerk van Hell's Gate werden regenbakken aangelegd. Bij de aanleg van nieuwe wegen werden goten en waterreservoirs aangelegd om regenwater op te vangen voor landbouwers en wateroverlast te voorkomen.

Tegenwoordig wordt regenwater nog steeds opgevangen in huiscisternen. Dat dit voldoende zoet water op kán leveren, blijkt wel uit ervaringen zoals bewoner Glenn Holm heeft: *"Mijn moeder woonde 50 jaar in haar huis. Ze heeft haar cisterne maar twee keer laten bijvullen – alleen bij erge droogte."* Maar vaak is dit toch niet meer voldoende voor de toenemende vraag. Daarom wordt dit historische cisternesysteem aangevuld met ontzilt zeewater dat per vrachtwagen wordt geleverd.

[Afb] Links van de weg bevindt zich een reservoir voor regenwater. Bij de aanleg van nieuwe wegen werden langs de wegen regenwaterreservoirs aangelegd waarbij de weg fungeert als regengoot. De functie hiervan is tweeledig. Tijdens zware regenval wordt het water van weg opgevangen en worden woeste waterstromen over de weg voorkomen. Het opgevangen water in de reservoirs was bestemd voor de landbouwers. Omdat er steeds minder landbouwactiviteiten zijn, wordt het water hiervoor nog maar weinig gebruikt.

[Afb] Bij Zion's Hill bevindt zich de het tuinbouwproject The Farm. Hun gebouw is bovenop het regenwaterreservoir gebouwd. Het reservoir moet in de droge perioden aangevuld worden door het waterbedrijf.

[Afb boven] Oude cisterne in Windwardside.

[Afb onder] De chauffeur van het waterbedrijf vult zijn watertruck met reverse osmose water in The Bottom. Veel Sabanen vangen ook nu nog regenwater op, maar er ook wordt steeds meer gebruik gemaakt van ontzilt zeewater. Mensen bellen dan de watertruc om de cisterne te vullen. De chauffeur vertelt dat hij op alle adressen van Saba komt, volgens hem kan bijna niemand alleen nog maar van regenwater leven.

UITGELICHT Wat kost water?

Water uit de regenbakken van het Gouvernement was niet altijd gratis. In 1939 wordt water uit de gouvernementsregenbakken ‘tegen een geringe prijs’ aan de bevolking verkocht. In datzelfde jaar wordt op Sint Eustatius het water wél ‘kosteloos verschaft’. Bij droogte wordt het water gedistribueerd en mag het ‘uitsluitend voor drinkwater’ worden gebruikt. Voor ander watergebruik moet de bevolking naar de bron in Fort Bay. Het water uit de bronnen was altijd gratis.

Uit gesprekken met oudere Sabanen komt een beeld naar voren dat het water uit de huiscisternen altijd met elkaar werd gedeeld. Uit onderzoek van archeoloog Ryan Espersen blijkt dat in de dorpen Palmetto Point en Middle Island cisternen soms meerdere eigenaren of gebruikers hadden. Dit blijkt bijvoorbeeld uit een verkoopacte waarin twee eigenaren een cisterne verkopen onder voorwaarde dat de cisterne nog door derden, een echtpaar, gebruikt mag worden.

Uit een brief van Pater J.C. Gast aan de Gouverneur van Sint Eustatius blijkt echter dat sommige Sabanen hun water bij droogte soms verkochten tegen ‘enorme prijzen’, zoals in 1857: *“Door het gebrek aan goede*

waterreservoirs is er bij een niet al te lange droogte direct een tekort aan goed drinkwater. Degenen met waterreservoirs in goede staat, verkopen die soms voor enorme prijzen. Degenen die hier geen middelen voor hebben, moeten het van de kust halen, wat slechts met grote moeite gebeurt. Daarbij komt nog dat iedereen zijn kleren wast in de drie waterputten aan de kust, iets wat, zoals bekend, nog onhygiënischer is, en de reden is waarom de meeste gezinnen aan elephantiasis lijden.” Waarschijnlijk bestonden vrijgevigheid en koopmansgeest naast elkaar.

De actuele prijs van drinkwater in Caribisch Nederland is, afgezet tegen lokale inkomens, zeer hoog. In 2025 kost een kuub reverse osmose water op Saba \$15,85,- tegen \$2,- op Texel in Europees Nederland. Gebotteld drinkwater is nog duurder.

Van guts tot cisternen: de waterbouwstenen van Saba

In plaats van meren, beken en rivieren heeft Saba guts (ook wel gullies genaamd). Dit zijn scherp ingesneden, met puin gevulde geulen of ravijnen die door de invloed van regen, wind en erosie zijn uitgesleten. Op de hogere delen van Mount Scenery zijn de guts door de dichte tropische beplanting soms nauwelijks zichtbaar. Langs de kalere hellingen tekenen de guts zich juist indrukwekkend af. De wanden van deze ravijnen kunnen zeer stijl zijn en soms wel tientallen meters hoog.

Er wordt niet vaak stromend water in de guts aangetroffen. Toch spelen ze een belangrijke rol in het watersysteem. Bij zware regenbuien spoelt het regenwater via de steile ravijnen in grote hoeveelheden en met flinke snelheid via de guts naar zee. Bosbeplanting en een goed doorwortelde, humeuze toplaag zorgen ervoor dat regenwater minder snel afstroomt, wordt vastgehouden en infiltreert in de bodem. De ondergrondse zoetwatervoorraad wordt gevoed door dit regenwater.

Guts spelen een grote rol in het gebruik en de inrichting van het Sabaanse landschap. Nederzettingen, infrastructuur, akkers en waterwerken zijn daarom vaak te vinden in het stroomgebied van de guts. Net als beken en rivieren zijn guts belangrijke markeer-

[Afb] Een gut in Spring Bay loopt langs Kelbey's Ridge.

en oriëntatiepunten. Vóór de aanleg van straten en wegen fungeerden (delen van) guts in de droge tijden als padennetwerk tussen de woonplaatsen en akkers en de kust waar zich de waterbronnen en landingsplaatsen voor boten bevonden.

Op de volgende pagina zijn op de kaart de guts en de ligging van woonplaatsen te zien.

Historische kaarten

Kadastrale kaart 1963 & Veenbos 1951/52

- Cisterne
- Bron (warmwater bron) deels afgedekt door landverschuivingen
- Muurtje
- - - Hekwerk
- Geul (gut)

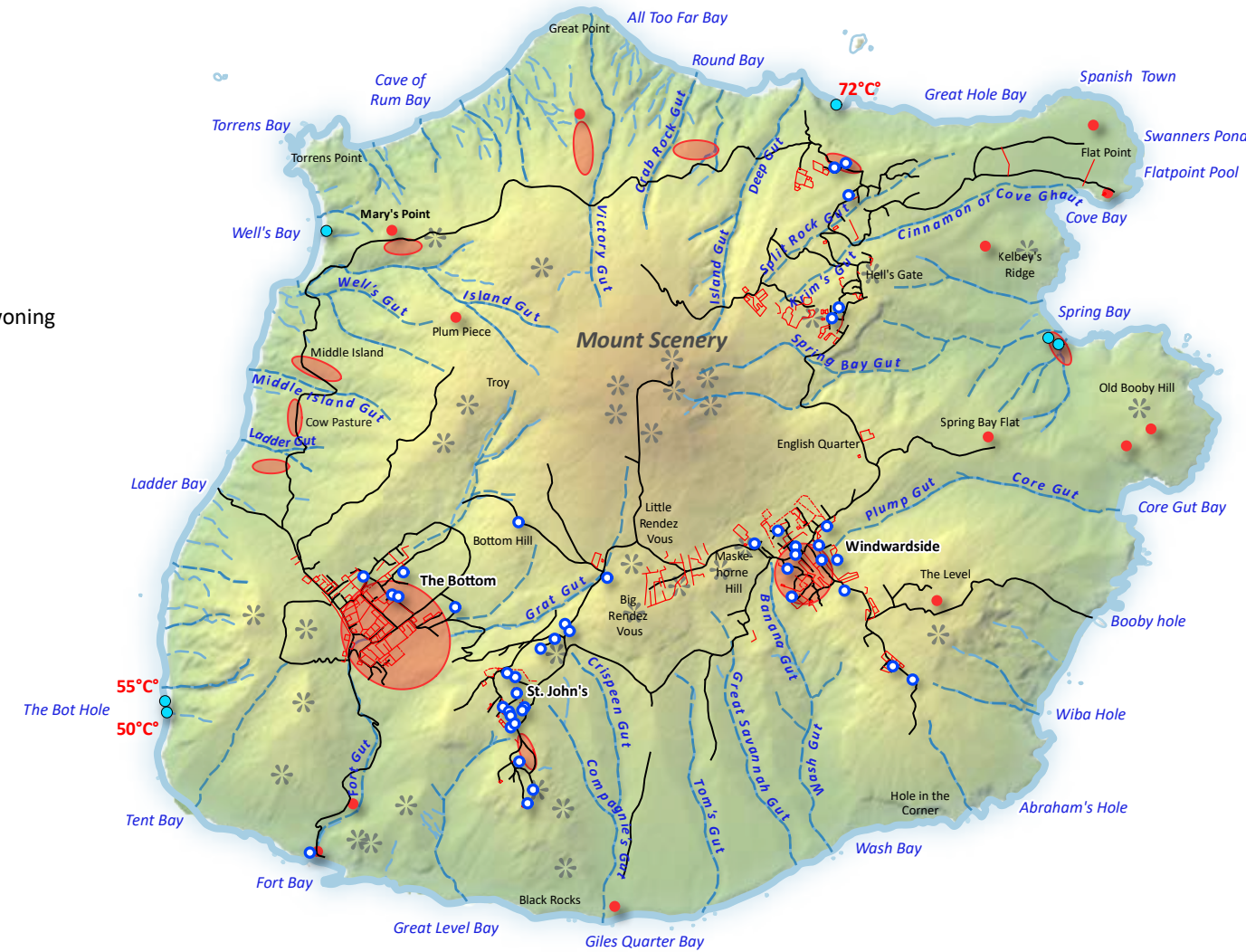
Saba in ca. 1900

— Weg

Archeologie

Oorspronkelijke inheemse bewoning

- Vindplaats
- Gebied met vindplaatsen

[Afb] Overzichtskaart watersystemen.

Als we kijken naar de kaart is te zien dat Fort Bay Road tussen The Bottom en Fort Bay precies de loop van de gut volgt. Ook The Ladder volgt de loop van de gut naar Ladder Bay. Dit verklaart ook waarom vroeger, en nu nog steeds, deze wegen in woeste beken en watervallen veranderen bij stortbuien. Bij de belangrijkste woonplaatsen The Bottom, Windwardside en Hell's Gate is ook de relatie met de guts te zien. Bij de vlakke van The Bottom komen guts uit Troy, Bottom Hill en Little Rendez Vous samen. Dit maakte de vallei van The Bottom een aantrekkelijke waterrijke plek. Bij regen stroomde het water door de straten richting The Ladder en Fort Bay. Vanaf Maskahone Hill en Big Rendez Vous lopen de Banana Gut and Plump Gut door en langs Windwardside.

UITGELICHT

Spring Bay – Wells Gut

Spring Bay was zowel in de prekoloniale als de koloniale periode een belangrijk gebied. Er komen drie stroomgebieden van guts samen en er bevonden zich verschillende waterbronnen. Archeoloog Ryan Espersen heeft onderzoek verricht naar dit gebied en bracht onder andere de restanten van indigo-verwerking in kaart waarvoor veel water nodig was. Ook op Curaçao zijn restanten van indigo-industrie te vinden.

[Afb onder] De stroomgebieden van drie guts komen samen in Spring Bay. De guts, natuurlijke waterbronnen en de beschutte ligging van de baai maakten Spring Bay tot een aantrekkelijke plek.

[Afb boven] Archeoloog Ryan Espersen heeft restanten van indigo verwerking in het stroomgebied van de guts in Spring Bay in kaart gebracht. Bovenaan is een put gebouwd, trapsgewijs bevinden zich onder de put reservoirs waarin water werd opgevangen.

UITGELICHT

Banana Gut – Ethno-botanical Garden

Banana Gut, onder Sabanen ook wel Breadfruit Gut genoemd, is een diepe, steile ravijn die vanaf de heuvel Rendez Vous via de Trailshop in Windwardside naar zee loopt. Het is moeilijk voor te stellen, maar waar nu tropisch bos groeit, lagen tot in de jaren 1970 nog akkertjes en boomgaarden. De familie Arnold, toenmalig eigenaar, schonk het terrein en de cottage aan de Saba Conservation Foundation, die er de botanische tuin aanlegde.

Tussen het groen herinneren resten van terrassen, stenen muurtjes, uitgehakte

[Afb boven] In Banana Gut (ook wel Breadfruit Gut) staan nog verschillende bananen- en broodbomen.

[Afb onder] Bananenoogst op Saba, Bananen werden tot op zeer grote hoogte aangeplant, tot aan de Top van Mount Scenery. (foto: Wereldmuseum)

trappen en oude vruchtbomen aan de tijd dat elk stukje grond op Saba werd benut. De droog gestapelde muurtjes hielden water en aarde vast en zijn nog altijd kenmerkend voor het landschap. De gut kreeg zijn naam door de vele bananen- en broodvruchtbomen die er groeiden. In de vruchtbare guts werden deze bewust aangeplant, maar ze verspreidden zich ook vanzelf. Omdat bewoners er vaak voedselresten dumpten, ontstond een rijke mix van eetbare planten en bomen.

Ondergrondse waterreserves: bronnen en putten

De natuurlijk waterbronnen en -putten van Saba bevinden zich aan de kust en waren een belangrijke voorwaarde voor menselijke bewoning. De bronnen worden gevoed door ondergrondse waterreserves. Volgens recent onderzoek zijn er twee soorten ondergrondse waterstromen: een snelle en langzame waterstroom, die beide in verbinding staan met de zee. De vulkanische bodem van Saba heeft – bij voldoende toplaag en beplanting – een goede sponswerking. Regenwater infiltreert naar diepere bodemlagen waar het diepe grondwater een bollende lens vormt. Het zoete water drijft op zout zeewater en drukt het naar beneden.

Op het laagste punt aan de kust verschijnt dit grondwater onder druk weer aan de oppervlakte als een natuurlijke waterbron. Vooral in de guts kan veel water worden opgenomen. Niet toevallig bevinden bronnen en putten zich daar waar een gut-systeem uitmondt in zee. Vanwege de kwaliteit van het putwater en de afstand tot de dorpen werd alleen bij grote droogte water gedronken uit de putten, zo blijkt uit het koloniaal verslag uit 1909: *“Slechts als de bakken (cisternen) uitgeput zijn, neemt de bevolking haar toevlucht tot de bronnen van het strand, die vrij goed drinkwater leveren.”* Alhoewel het Gouvernement het

water uit de putten ‘goed drinkbaar’ vond, waren niet alle Sabanen daarvan overtuigd. Zo vertelt Hazel Durand tijdens een bijeenkomst in april 2025: *“Het water uit de put bij Mary’s Point was geel. Na een paar jaar hebben ze die afgesloten met cement.”*

[Afb] De put in Well’s Bay in de jaren 1920. Volgens Will Johnson werd de put in 1907 van een ringmuur voorzien. De put kreeg ook wel de naam Mary’s Well, genaamd naar het dorp Mary’s Point. De put was een belangrijke waterbron voor de bewoners van de zeer geïsoleerd gelegen dorpen Mary’s Point en Middle Island.

Er zijn verschillende waterbronnen of putten ‘verdwenen’ door landverschuivingen. De bron bij Spring Bay werd bedolven door een aardverschuiving tijdens de orkaan Alice die in januari 1955 over het eiland trok. Sabanen herinneren zich dat zijzelf, hun ouders en grootouders altijd heel spaarzaam om moesten springen met het regenwater uit de cisternen. Voor de wekelijkse wasbeurt ging men naar de putten aan zee.

Cisternen en reservoirs voor regenwater

Het opvangen van regenwater is onlosmakelijk verbonden met het leven op Saba. De cisternen waarin het regenwater wordt opgeslagen zijn over het hele eiland te vinden. Ze liggen zowel in de dorpen bij de woningen, scholen, kerken en overheidsgebouwen als verspreid in het landschap op voormalige akkers en weidegronden.

De aanleg van een cisterne was duur. Een eigen cisterne was dus niet voor alle Sabanen weggelegd en werd daarom ook wel gezien als statussymbool. In de jaren

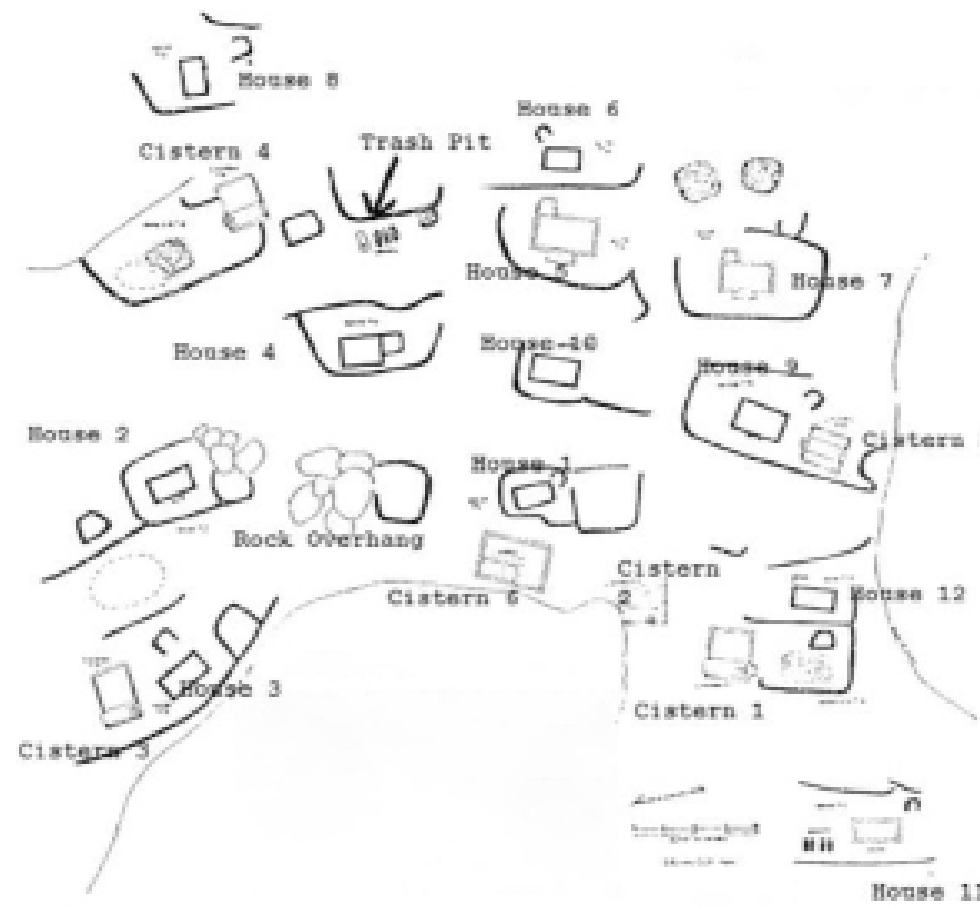
[Afb] Huiscisterne in Upper Zions Hill met links het bassin voor de opvang van regenwater.

1930 kostte het bijvoorbeeld 1250,- gulden om een grote publieke regenbak aan te leggen. Naar huidige maatstaven zou dit ongeveer 13.500 euro of 14.700 dollar zijn.

Na de afschaffing van de slavernij hadden de meeste vrijgemaakten niet de middelen om een eigen cisterne aan te leggen. De 701 tot slaaf gemaakten hadden na hun vrijmaking dan ook extra te lijden van droogte en voedselgebrek. Zo schrijft een ooggetuige in 1863: *“Saba had in het afgelopen jaar door felle droogte veel te lijden, waardoor de vrijgemaakten vele ontberingen hebben moeten doorstaan.”* Dit gold vanzelfsprekend ook voor arme Sabanen.

Uit onderzoek van Will Johnson is wel een voorbeeld bekend van eigenaren die hun tot slaafgemaakten al vóór de emancipatie een woning met cisterne in gebruik gaven: *“24 december 1856. Juffrouw Elizabeth Peterson bevrijdt haar slaven Rose Genette en John Henry en laat haar huis en perceel, inclusief waterput, aan hen na, maar mag niet verkocht worden. Het moet gebruikt worden tot hun dood.”*

Het water uit de putten was over het algemeen niet geschikt voor consumptie. Daarom was een groot deel van de bevolking, zeker bij droogte, voor drinkwater afhankelijk van de gouvernementsregenbakken. Hoe waren

[Afb] Reconstructie van het verlaten dorp Mary's Point. Uit onderzoek van archeoloog J. Havisser bleek dat het zeer geïsoleerd gelegen dorp zes cisternen (C) had op 12 huizen (H). Uit ambtelijke verslagen blijkt dat ook de bewoners van Mary's Point aan watergebrek leden, ondanks dit groot aantal. In 1932 werd het dorp geëvacueerd vanwege zorgen over de barre leefomstandigheden en gezondheid van de bewoners.

[Afb] Een dubbele huiscisterne voor het opvangen van regenwater. (foto: Suzanne Loen)

de regenbakken eigenlijk over het eiland en de bevolking verdeeld? Op een reconstructiekaart van de dorpen rond 1900 telt The Bottom één en Windwardside tien cisternen. St. John's en Mary's Point zijn dan, ten opzichte van het aantal huizen, rijkelijk bedeed met cisternen. Op 1 januari 1909 woonden er 2332 mensen op Saba. Er zijn op dat moment 214 private regenbakken op het eiland en twee publieke regenbakken in The Bottom. Dat betekent gemiddeld ongeveer elf personen per private cisterne.

De variëteit aan cisternen op Saba is groot wat betreft ouderdom, vorm, afmeting, ligging en functie. De getoogde of traditionele cisterne is het oudste type en kenmerkend voor zowel Saba als Sint Eustatius. De eerste zijn waarschijnlijk in de 17e eeuw aangelegd. De getoogde cisternen liggen met het reservoir verdiept in het

maaiveld en meestal los van de andere bebouwing. De cisternen werden gebouwd van baksteen, gehakte blokken basaltsteen of bermudasteen, cement, kalk en tras. Tras was een zeer gewilde grondstof dat werd gewonnen op Sint Eustatius.

De meest eenvoudige cisterne bestaat alleen uit de getoogde cisterne zelf. De cisterne wordt gevoed door regenwater dat wordt opgevangen van omringende daken. Het regenwater stroomt van het dak in de regengoot en via de regenpijp (de 'spout') naar de cisterne. Een deel van de cisterne is voorzien van een licht hellend, afgesmeerd stenen bassin (the 'catch' of the 'dish') waarin het regenwater wordt opgevangen. Het regenwater stroomt richting de toeg waar het via openingen de cisterne instroomt. Deze openingen waren ook belangrijk voor de ventilatie en werden afgesloten met een gaasje om vuil te filteren. De opgemetselde opening, ook wel 'mouth' genoemd, werd stevig afgesloten met een houten of metalen 'strainer'. Soms waren er trappen tegen de cisterne aangebouwd om bij de opening te komen. Tegenwoordig worden cisternen meestal als (gedeeltelijk) bovengronds basement of souterrain van een woning aangelegd.

Saba's watererfgoed – inspiratie voor een duurzame toekomst *“Water is Saba's vloeibare goud”*, stelt de Marie Petit, woonachtig op Saba. Dit zegt veel over de waarde en verwevenheid van de bewoners met zoet water. Op Saba word je dan ook omringd door watererfgoed. Dit is het resultaat van eeuwenlange aanpassing aan een grillig klimaat, waarin watertekorten en wateroverlast elkaar afwisselen. De beperkte beschikbaarheid van zoet water en landbouwgrond dwong de Sabanen tot inventieve oplossingen. De historische kennis en tradities zijn nu en in de toekomst van grote waarde voor de weerbaarheid van het eiland en de bewoners.

Drie elementen vormen de basis voor een veerkrachtig watersysteem: regenwater cisternen, terrassen met gestapelde stenen muren en guts. Sabanen vangen al generaties lang regenwater op in cisternen. Ze zijn trots op deze gewoonte die juist nu, bij toenemende droogte en klimaatextremen, steeds belangrijker wordt voor de zelfredzaamheid van de bevolking. De terrassen met stenen grondkeringen maakten landbouw op de steile hellingen mogelijk, voorkwamen erosie en hielden water vast. Tegenwoordig is te zien hoe boomwortels en restanten van muurtjes als het ware samenwerken op de steile hellingen: ze stabiliseren de bodem en

ondersteunen bosherstel. De guts vormen een natuurlijk netwerk voor waterafvoer en -opvang. In een tijd van extremere neerslag kunnen de guts meer worden ingezet als groen-blauwe structuren die water vasthouden en overlast beperken.

Boven dit alles staat Mount Scenery, de 'groene watertoren' van Saba. De berg vangt met de begroeiing vocht uit de lucht, houdt het vast en voedt het ecosysteem. Samen vormen deze elementen een samenhangend systeem waarin erfgoed, cultuur en natuur de veerkracht van het watersysteem en het eiland kunnen versterken.

Het watererfgoed van Saba laat zien dat traditionele kennis en lokale oplossingen juist nu weer waardevol zijn. Door dit erfgoed te behouden, te herstellen en mee te nemen in beleid en toekomstige plannen, kan het blijven bijdragen aan een duurzaam en veerkrachtig Saba.

UITGELICHT

Historische structuren blijven in gebruik

Nog steeds zijn over het hele eiland restanten te vinden van terrassen met grondkeringen van droog gestapelde walletjes, dammen, dijkjes en lage muurtjes. Ze hielden water vast, voorkwamen erosie en boden bescherming tegen overstromingen. Het bouw materiaal bestaat vooral uit de grond en los gestapelde stenen en rotsen die, met de vulkaanuitbarstingen, over het hele eiland werden verspreid. Door de open structuur kan water gecontroleerd weglopen zodat de muurtjes minder snel onder druk van water bezwijken. De aanleg van de terrassen en grondkeringen was zeer zwaar werk. Hiervoor werden vaak tot slaaf gemaakten ingezet. Sabanen met kennis van landbouw weten de terrassen nog steeds te waarderen vanwege hun positieve invloed op de bodem en waterhuishouding.

[Afb] Op The Farm bij Zion's Hill worden de terrassen weer in gebruik genomen en waar mogelijk hersteld.

[Afb] Veel Sabanen verbouwen nog steeds groente en fruit op hun grond. Enrico 'Cuchi' Klaber, heeft op het land rond zijn huis in Windwardside ook oude terrassen waarop hij verschillende gewassen verbouwd voor zowel verkoop als eigen gebruik. (foto: Suzanne Loen)

[Afb] Een overzicht van verschillende cisternen op Saba.

[9] JET BAKELS

LEVEND ERFGOED IN FEESTEN, AMBACHTEN EN KEUKENGEHEIMEN

Dit hoofdstuk geeft een indruk van het 'levend erfgoed' of 'immaterieel erfgoed', dat wil zeggen culturele tradities op het eiland. Denk hierbij aan feesten, kennis en gebruiken met betrekking tot natuur, ambachtelijke vaardigheden en het bereiden van bepaalde gerechten en dranken. Deze gewoonten en gebruiken leer je meestal van je (groot)ouders of dorpsgenoten en worden van generatie op generatie overgedragen als erfgoed: als iets dat je ook voor de toekomst wil behouden. Dit levende erfgoed speelt een belangrijke rol als culturele expressie van lokale waarden en patronen die het leven op Saba vorm, kleur en betekenis geven. Mensen vinden hun immateriële erfgoed vaak erg belangrijk.

[Afb] Muurschildering van het eiland.

Erfgoed in beweging

Culturele tradities verbinden mensen met het verleden, geven houvast in het heden en bieden een perspectief op de toekomst. Ze weerspiegelen en vormen de identiteit, of de verschillende identiteiten, die op het eiland naar voren komen, en die, net als de zee die het eiland omsluit, altijd in beweging zijn. In deze tradities klinken de stemmen van verschillende individuen en groepen, met verschil in leeftijd, geslacht, oorsprong en achtergrond, die elkaar vinden in gedeelde gebruiken en gewoontes. Die maken dat men zich 'van Saba', of in ieder geval 'op Saba' voelt. De

context waarbinnen op dit kleine eiland culturele tradities opkomen, veranderen en verdwijnen speelt een grote rol in deze dynamiek. *“Het erfgoed definieert wie je bent”*, zeggen mensen met overtuiging. Sommigen waarschuwen ook: *“We zijn ons er niet genoeg van bewust dat tradities ook kunnen verdwijnen. Vroeger bakten en verkochten we hier mammie pies (taartjes gemaakt van de mammie appel) uit economische noodzaak. Nu kopen we brownies in de supermarkt.”*

Hoewel de vier dorpen van het eiland een uniforme indruk maken met witte, houten huizen, rode daken omgeven door groen en tuinen is de bevolkingssamenstelling gevarieerd en gekenmerkt door migratiestromen. Saba telt anno 2025 ongeveer 2150 bewoners, met grofweg een tweedeling in mensen met een Afro-Caribische en Europese of Amerikaanse achtergrond. Daarnaast is er een levendige Caribische migratie en recent ook een influx van Aziatische arbeidskrachten; groepen met medeneming van nieuwe talen, muziek en gebruiken.

Tegelijkertijd vertrekken jonge Sabanen vaak voor langere tijd – of voorgoed – voor scholing of werk. Een van de vragen die dit oproept is met welke vormen van immaterieel erfgoed de bewoners zich identificeren. Accepteert men de

creolisering en wisselwerking van tradities die bij de verschillende groepen op het eiland leven? Of wordt vastgehouden aan een idee van 'authentiek', 'typisch Saba'? Maar wat is dat?

Naar zeggen zijn sinds ongeveer 60 jaar gemengde huwelijke gebruikelijk. Slechts 23% van de huidige bevolking is op Saba geboren. Het eiland kent tegenwoordig vier woonkernen: The Bottom, Windwardside, Zions Hill (ook wel Hells' Gate) en St. John's. Ze hebben alle een wat ander karakter en geschiedenis, en soms ook eigen gebruiken.

Opmerkelijk zijn de graven (waarbij de doodsisten in een stenen grafkist worden opgeborgen) van familieleden die op de eigen grond, bij het huis, liggen. Zo *“houdt men het overleden familielid in de buurt”*, is de uitleg. Het lijkt een weerspiegeling van de opmerkelijke dorpsgebondenheid. Tot in het recente verleden was er bijna sprake van een dorpsendogamie, waarbij (vooral) vrouwen zelden een ander dorp bezochten, en elk dorp aan hun eigen uitspraak van Sabaans Engels kon worden herkend. Een factor die hierbij meespeelde, was het landschap met de enorme hoogteverschillen en lange tijd modderige wegen.

Tegenwoordig lijken er vooral culinaire voorkeuren overgebleven. Zo zou rode bonensoep tegenwoordig vooral in de

Bottom en St. John's worden gegeten, Saba pot vooral in de overige twee dorpen.

De eilanden binnen het Caribisch gebied hebben onderling veel contact en ook dat maakt dat het erfgoed altijd in beweging is. In de eerste helft van de 20e eeuw vertrokken veel mannen van het verarmde eiland om elders werk te zoeken. Ze bleven soms jaren weg. De vrouwen bleven achter en zorgden ervoor dat de samenleving bleef functioneren en vonden hun eigen manier om geld te verdienen. Ze verbouwden groenten en verkochten handwerk: vooral Saba lace, kantwerk, is beroemd geworden.

Nog steeds is er een drukke beweging van en naar het eiland, van werk- en onderwijszoekende mensen naar andere eilanden, naar Nederland of naar Amerika. *“De jeugd komt niet meer terug, alleen nog voor de feestdagen”*, verzucht een moeder. Daarnaast zijn er ook migratiestromen uit Latijns-Amerika en Azië. Groepen die participeren - of juist niet, en er hun eigen gebruiken op na houden - en hun stempel drukken op de eiland cultuur. Zo leidt de influx van Spaanstalige katholieke groepen tot vollere katholieke kerken. Het erfgoed biedt mensen een oriëntatiepunt en houvast om, als gemeenschap, op deze veranderingen te reageren, nieuwe vormen te vinden en in de eigen cultuur nieuwe ankerpunten te slaan. Anderzijds

kunnen groepen ook het gevoel hebben dat hun erfgoed wordt bedreigd door de heterogeniteit van de bevolking op het eiland.

Daarbij komt, als tweede factor, het beperkte bevolkingsaantal. Een kleine verandering heeft een grote impact. Het kan nieuwe accenten leggen en er is geen grote pool van kennis of van vaardigheden waaruit kan worden geput. Wanneer bijvoorbeeld een speler van de steeldrum (een slaginstrument dat oorspronkelijk van afgezaagde olievaten werd gemaakt) overlijdt, te oud wordt of vertrekt, is het mogelijk dat daarvoor geen vervanging kan worden gevonden en kan een hele speelstijl teloor gaan.

Ten derde heeft het slavernijverleden van de Afro-Caribische bevolkingsgroepen tot gevolg dat er sprake is van een belast verleden, waarbij bepaalde culturele patronen opnieuw moeten worden ontwikkeld. Tot op heden geldt dat er van het Afro-Caribische erfgoed relatief weinig is onderzocht en gedocumenteerd.

Ten vierde zijn de verschillende vormen van levend erfgoed waar in dit hoofdstuk aandacht aan wordt besteed, beïnvloed door de ligging en geografische kenmerken van Saba. De mogelijkheden die land en zee bieden aan de bewoners, die kunnen

profiteren van alle ecosystemendiensten die het eiland biedt, sturen het leven. Daarbij valt te denken aan water, lucht, de akkers met de gewassen die, net als de bewoners, afkomstig zijn uit diverse windstreken en het nevelwoud op Mount Scenery dat door bewoners en toeristen wordt bezocht. Daarnaast merken de eilandbewoners dat klimaatverandering tot gevolg heeft dat de periodieke orkanen tegenwoordig frequenter en sterker voorkomen en grote vernietigingen kunnen aanrichten.

Deze ervaringen stimuleert de wens tot zelfredzaamheid. Hernieuwde aandacht gaat op Saba uit naar de eigen voedselproductie, duurzame visserij, drinkwatervoorziening en orkaanbestendig bouwen. Het zijn ontwikkelingen die deels kunnen bouwen op traditionele kennis en praktijken uit het recente verleden, voor zover nog bekend. Dat roept de vraag op wat er vanuit overheidswege wordt gedaan op het gebied van het in stand houden, stimuleren of in het leven roepen van culturele activiteiten. Eén van de ambities van de Sabaanse overheid is in ieder geval om het erfgoed te versterken. Hoe kun je de lokale talenten laten bloeien? Het is ook niet eenvoudig om cultuur te promoten. *“Hoe moet je erfgoed updaten in de hoop het levend te houden?”* vraagt Sharifa Balfour, directeur van het Saba Heritage Centre zich af. *“Oude mensen willen geen update, en jonge*

willen geen oude gebruiken. Bovendien, jongere generaties vertrekken vaak van het eiland. Het is niet gemakkelijk mensen te engageren.”

Er wordt onder andere ingezet op educatie op scholen en tegelijkertijd worden lokale feesten meer onder de aandacht van toeristen gebracht. Daarbij wordt zelfs overwogen ze hiertoe aan te passen en ze toegankelijker en attractiever voor toeristen te maken. Daarnaast wordt ook het duiken in Saba's (koraal)visrijke wateren naar voren geschoven, en trektochten door de natuur gepromoot; beide terreinen waar de bevolking sterk mee verbonden was. Er werken diverse natuurgidsen op het eiland met grote kennis van zaken. Daarnaast wordt er gewerkt aan het samenstellen van een Sabaanse canon, naar model van de Nederlandse canon.

Dat laat onverlet dat een aantal gebruiken wel degelijk met veel gedrevenheid en plezier worden uitgevoerd. In dit hoofdstuk komen een aantal voorbeelden daarvan aan de orde: feesten zoals carnaval en herdenkingsfeesten, de keuken- en kooktradities, de Saba rum die nog steeds wordt gemaakt, al is dit slechts door een beperkt aantal vrouwen. Bekend is Saba ook vanwege het elegante kantwerk. Het leven als onderdeel van het ecosysteem van het eiland — met voedselgewassen,

waterhuishouding, visserij en (de bescherming van) vogels — komt eveneens aan de orde.

In dit hoofdstuk is uitgegaan van wat verschillende bewoners van Saba zelf naar voren brengen als kenmerkend voor het leven op hun eiland. Dit is opgetekend met behulp van specialisten van het Openbaar Lichaam van het eiland, en bewoners van Saba die hun tijd met ons deelden. Dit overzicht kan echter niet meer zijn dan een impressie, waarop verder gebouwd kan worden om recht te doen aan de historische diepte en reikwijdte van Saba's levende erfgoed. Het is ook een momentopname. Soms leeft een traditie slechts voort in de hoofden van mensen, maar lokale initiatieven en ontwikkelingen kunnen oude vormen terughalen en nieuwe varianten doen ontstaan. Tenslotte is er ook aandacht voor de rol die musea en erfgoedcentra vervullen als podia van culturele expressie.

UITGELICHT UNESCO en Immaterieel Erfgoed

Het concept 'immaterieel erfgoed' heeft aan bekendheid gewonnen sinds de introductie van het Unesco-verdrag uit 2003 voor de bescherming van immaterieel cultureel erfgoed. Volgens dit verdrag verwijst immaterieel erfgoed naar de *“praktijken, verbeeldingen, uitingen, kennis, vaardigheden – evenals de instrumenten,*

objecten, artefacten en culturele ruimtes die daarmee samenhangen – die gemeenschappen, groepen en in sommige gevallen individuen erkennen als onderdeel van hun cultureel erfgoed. Dit immateriële erfgoed, dat van generatie op generatie wordt doorgegeven, wordt voortdurend opnieuw gecreëerd door gemeenschappen en groepen in interactie met de natuur en hun geschiedenis. Het geeft een gevoel van identiteit en continuïteit waardoor respect voor culturele diversiteit en menselijke creativiteit wordt bevorderd”.

Unesco onderscheidt vijf domeinen van immaterieel erfgoed:

- Oraal erfgoed: vertelcultuur, dialect (oral traditions and expressions, including language as a vehicle of the intangible cultural heritage)
- Podiumkunsten en muziek: dans, muziek, theater, circus, performances (performing arts)
- Sociale gewoontes en gebruiken: , rituelen, feesten, vieringen (social practices, rituals and festive events)
- Natuur en universum: eetcultuur, gewoontes en gebruiken i.v.m. de natuur of waarbij dieren een rol spelen (knowledge and practices concerning nature and the universe)
- Ambachtelijke vaardigheden en technieken: ambachten (traditional craftsmanship).

Womens work: Saba Lace & Saba spice

Saba Lace ('kantwerk', ook wel 'Spanish work' genoemd) is misschien wel de meest zichtbare en bekende vorm van immaterieel erfgoed op het eiland. Het ambacht werd 'meegenomen' uit Venezuela door een inwonerster van Saba (Mary Johnson-Hasell) die in de jaren 1870 bij de Spaanse nonnen een opleiding tot onderwijzeres volgde. Het maken van dit kantwerk werd op Saba populair en verspreidde zich onder de vrouwen. Via de post bestelden de vrouwen het basismateriaal: fijne linnen doeken en het nodige draad. De linnen doeken werden opengewerkt met een naald en met speciale patronen versierd, en ook weer via de post bezorgd bij de (vooral Amerikaanse) clientèle. Zo voorzagen de 'lace ladies' in een belangrijke bron van inkomsten in een tijd dat er weinig werk was. Oudere, witte vrouwen leerden het werk aan de zwarte vrouwen, waardoor en een nieuwe interactie en verbondenheid tussen beide groepen ontstond. De mannen waren vaak jaren van huis om elders, vaak op zee, hun geld te verdienen. Sommige stukken bleven op het eiland: als altaarkleed voor de kerk, of als trouw- of communiejurk te zien in de musea van het eiland. Daarnaast maken de vrouwen – tot op heden – met hun kantwerk onder andere kunstige wandkleden, zakdoeken, gordijnen en kledingstukken.

Erg lucratief is het kantwerk al niet meer sinds de jaren 1950, maar wordt desalniettemin nog steeds beoefend, vaak in groepsverband in een speciaal hiertoe door de overheid ter beschikking gestelde Lace Room. Zo komt er wekelijks een groep (meest oudere) 'lace ladies' bijeen in deze speciale, openbare ruimte in Windwardside om aan hun eigen stukken te werken. Eén van de vrouwen vertelt: *“Mijn moeder deed het al, ik leerde het op mijn zevende van haar”.* Eén van de andere dames leerde het op school: *“Op mijn twaalfde maakte ik al patronen. Het hield nooit op. Mijn dochter woont wel op Saba, en leerde het kantwerk ook, maar heeft geen tijd meer. Iedereen heeft het zo druk. Vroeger was dit kantwerk alles wat we konden doen. Het was zeer welkom extra geld.”* Dat geld levert het kantwerk niet meer op, incidenteel wordt het door toeristen gekocht. Maar het plezier van het maken blijft. Eén van de vrouwen geeft ook les op de Sacred Heart school in The Bottom, maar ziet hoe de meisjes dit handwerk na aanvankelijk enthousiasme op de middelbare school laten vallen. Ook zitten er geen vrouwen in de groep tussen de 30 en 40; die hebben het te druk met hun multiple jobs en het opvoeden van de kinderen.

Vroeger, vertelt de gids in het Major Osmar R. Simmons Museum in the Bottom, werd in dit plaatsje vooral gehaakt (croiset)

[Afb links] Een vrouw aan het borduren in het dorp Windwardside op Saba. (Nationaal Archief, collectie Van de Poll)

[Afb rechts] Een groep dames, en soms kinderen, treft elkaar wekelijks in een speciale ruimte in Windwardside om kant te bewerken en te borduren. (foto: Jet Bakels)

en in Windwardside het kant bewerkt. Dat verschil is inmiddels verdwenen. Ook verdwenen is het vlechten van hoeden en manden, dat vermoedelijk vooral het werk was van de landbewerkers. De traditie is nog wel als museumcollectie te zien.

Naast het kantwerk is Saba spice, een kruidendrank op basis van rum, een bekend product van het eiland. Net als het kantwerk is het een lokaal product dat in de schaarse toeristenwinkels wordt aangeprezen. Een basisingrediënt is venkel, ook Saba spice genoemd, waarvan de zaden worden verwerkt in de drank. De plant groeit overal op het eiland, ook in diverse tuinen. Verdere toevoegingen zijn kaneel, kruidnagels en bruine suiker. Daarnaast zijn er nog wat

ingrediënten die per familie verschillen, zoals gember en guave. Tegenwoordig zijn er nog enkele vrouwen die de Saba spice maken. De kruiden worden 2 tot 4 uur gekookt in suikerwater en daarna vermengd met de rum. Een spice rum wedstrijd is inmiddels een onderdeel van de feestelijkheden die voorafgaan aan de viering van Saba Day en helpt om nieuwe belangstelling voor het maken van de drank aan te wakkeren.

De gezoete rum zou aanvankelijk ontwikkeld zijn als alternatief voor vrouwen, waarvoor de pure rum, gedronken op feestdagen, 'te sterk zou zijn'. Tegenwoordig wordt de rum geïmporteerd, vroeger was er een kleine rumfabriek op Saba zelf.

[Afb] Het maken van Saba spice, gebaseerd op rum en diverse plantaardige toevoegingen, is een echte home-industry. (foto: Jet Bakels)

Duurzaam oogsten van land en zee Bush tea

Saba heeft een rijke geschiedenis in het gebruik van planten als medicijn, vaak in de vorm van bush tea. Net als op de andere Caribische eilanden werden diverse kruiden en andere planten van oudsher ingezet als medicijn. Ze worden overgoten met heet water en zoals 'bush tea' gedronken als remedie tegen kwaaltjes en ziekten. Op de eilanden was en is medische zorg niet altijd vanzelfsprekend of bereikbaar, en was soms

geheel afwezig. Een publicatie uit 2007 laat zien dat er toen een grote kennis en reikwijdte was van de gebruikte kruiden, vruchten en planten. De voor de publicatie geïnterviewde personen, voornamelijk vrouwen, waren in 2007 al 'ouder'. Behalve de populaire munt en basilicum gebruikt men onder andere cinnamon bush, garden balm, guave bes, citroengras, wilde dagga, tijm en verveine.

Meer specifiek zijn er planten die als bush tea werden gedronken bij bepaalde ziekten. Net als op veel andere Caribische eilanden zijn hoge bloeddruk en suikerziekte veel voorkomende problemen geworden. Door

het verlies van landbouw en vruchtbomen, en een voedingspatroon met veel 'supermarkt-eten' vol vetten en suikers, is dit niet verwonderlijk (terwijl er daarnaast ook vermoedelijk een genetische factor meespeelt). Een destijds veel genoemd middel hiertegen is thee van bladeren van de snakeapple bush. Deze plant staat op Saba bekend onder nog veel meer namen, een indicatie van het culturele belang ervan. Daarnaast wordt nog een groot aantal planten genoemd die, in combinatie of alleen, gebruikt worden in theevorm, door opgieting of soms gekookt. Ze gelden als probaat middel tegen verkoudheid, hoest, koorts, hoofdpijn en dergelijke.

Bijna twintig jaar later lijkt veel van deze kennis verloren. "Vroeger gebruikten we veel verschillende kruiden, nu alleen munt en basilicum", vertelt een vrouw. Toch vertrouwt de oudere generatie wel op de werking en stelt "dat ze de drugstore niet nodig hebben". In algemene zin loopt het gebruik van bush tea echter sterk terug.

Voedsel verbouwen

De hernieuwde aandacht voor het verbouwen van eigen voedsel past in de bredere wens meer zelfvoorzienend te zijn en gezonder te eten. Het verbouwen van voedsel is goedkoper dan de snacks uit de supermarkt, bovendien zijn mensen bezorgd over de gezondheidsrisico's die

[Afb] Moderne landbouwproductie van de Saba Reach Foundation.

dat ‘supermarkt-eten’ met zich meebrengt. Daarnaast maakt de meer gespannen politieke situatie wereldwijd, en de klimaatverandering met de toenemende orkanen, dat de voordelen om (meer) zelfvoorzienend te zijn evident zijn. Dit geldt overigens ook voor de voorzieningen van drinkwater (zie hoofdstuk 8). Het beeld van een eiland waar de vruchtenbomen langs de wegen stonden en de veldjes bij het huis en de heuvels werden gebruikt voor het verbouwen van diverse groenten, zoals dat tot ver na de Tweede Wereldoorlog gebruikelijk was, is daarbij een inspiratie. *“We willen een groen eiland met de veelheid aan vruchten die er vroeger waren”,* vertelt

een bewoner. *“Maar de manier waarop mensen dat nu aanpakken is vaak niet goed. Er moet beter gekeken worden naar de oude boeren, hoe die het doen. Jonge mensen googelen alleen maar om informatie te zoeken.”*

Op sommige plaatsen, zoals bij Hell’s Gate, zijn de tuinen wel in gebruik en verbouwen de bewoners onder meer de aardappelen voor de Saba pot. Vanuit de overheid is een landbouwprogramma gericht op de tuinen (back yard farming programme) opgezet. Er zijn boerderijen die via aeroponic farming groenten verbouwen; een landbouwtechniek waarbij planten zonder aarde, vaak in verschillende lagen boven elkaar, worden verbouwd en met voedingsrijke dampen worden besproeid.

Gerechten en geitenvlees

De traditionele gerechten bestaan vanzelfsprekend uit eiland-eigen ingrediënten. Van oudsher bekend is de zo genaamde ‘Saba pot’ waarvan de basis bestaat uit vlees – van geiten (bij voorkeur), varkens of rund – aardappelen en kool, met toegevoegde kruiden en andere groenten. Vlees, aardappelen en kool moeten, zo benadrukte men, indien enigszins mogelijk van het eiland komen.

“We houden van geitenvlees, het is onderdeel van onze cultuur” vertelde men. *“Dit vlees wordt wel geacht afkomstig te zijn*

van de traditionele geiten die hier en daar nog vrij over het eiland lopen en zich hebben gevoed met de grassen en struiken van het land, en niet met mais of graan zoals de geiten op de grote geitenboerderijen.” Saba pot is populair in Windwardside. In The Bottom is de rode bonensoep een geliefde schotel. Opmerkelijk is wel dat de lokale schotels niet op de menulijst staan van de restaurants en ook de eilandbewoners, naar eigen zeggen, dit alleen op feestdagen op tafel zetten.

[Afb] Embleem van Saba op een groentewagen van Saba Reach. De aardappel en kool(bladeren) zijn belangrijke ingrediënten voor de Saba pot, de vis (‘trigger fish’) verwijst naar de visvangst en de vogelkop is die van Audubons kleine pijlstormvogel (Puffinus lherminieri), een zeevogel die in koloniën op het eiland broedt en tot ‘nationale vogel’ is uitgeroepen.

Wulkvisserij, zeevogels en natuurbescherming

Vis wordt natuurlijk ook gegeten, evenals schelp- en schaaldieren. Een vorm van levend erfgoed is de visserij op de Caribische wulk (whelk; *Cittarium pica*). Het is gebruik om rond Pasen, als de zee rustig is en families weer even zijn verenigd, deze grote zeelakken te verzamelen. Ze zijn te vinden op de rotsen in ondiep water. *“Het is leuk en spannend, je moet goed samenwerken om op zee, in kleine bootjes, de schelpen van de rotsen te pakken”,* vertelt een liefhebber. *“Maar er zijn nog maar weinig jongeren die het doen, een stuk of veertig. Veel jongeren vertrekken nu eenmaal om elders een opleiding te doen.”* Thuis worden ze gekookt en opgegeten; in curry, of met een dipsausje. Iedereen heeft een eigen recept.

De Caribische wulk is, net als twee soorten zee-egels, ondergebracht in een project van de Saba Conservation Foundation (SCF). De zee-egels en de wulken zijn ‘grazers’, ze eten de algen die anders de koralen zouden overwoekeren. Omdat er veel lokale zee-egels aan een ziekte zijn bezweken, is het van belang deze dieren te ondersteunen, en zo de koralen gezond te houden. De zee-egels en wulken worden uitgezet en gemonitord. Kai Wulf, directeur: *“Opmerkelijk is dat de wulkvissers de kleine schelpen achterlaten. Daar zijn de locals*

zich ook heel bewust van. Ik ben onder de indruk van de kennis en het begrip van de lokale vissers.” Naast de ‘grazers’ zijn er ook krabben in het programma opgenomen, om te onderzoeken of die mogelijk een extra bron van inkomsten voor de vissers kunnen vormen.

De Saba Conservation Foundation, dat kantoren en een laboratorium heeft aan de haven, organiseert ook diverse educatieve activiteiten, tijdens en na school. Zo mogen de kinderen zee-egels voelen in het lab en mee op tented camps om de kennis van en liefde voor de natuur te stimuleren. Tijdens het in 2023 gehouden ‘Vogelfeest’ dat jaarlijks moet terugkeren, staan zeevogels centraal. Dan vertelt een lokale kenner over de leefwereld van de vogels en de bedreigingen van de verschillende broedkolonies op het eiland. *“Het was heel succesvol”,* vertelt Wulf, *“er werden zeevogelmaskers – en tekeningen gemaakt. Volgend jaar organiseren we een koraalfeest.”*

Natuurgids en geboren Sabaan, met de bijnaam Jungle James, is opgegroeid in en met de natuur van Saba en is één van de natuurgidsen van het eiland. Hij benoemt de verschuivende kijk op de natuur van de eilandbewoners. *“Vroeger was er weinig te eten. We verzamelden de eieren van de broedende zeevogels en namen de jonge*

omgeving. Nu worden we geconfronteerd met klimaatverandering en heftige orkanen. Orkaan Irma was hier bijzonder angstaanjagend. Wat kan je doen? Je doet je luiken dicht en wacht tot het over is. Je haalt water in huis. Traditioneel gebouwde woningen, die gebruik maken van pen-in-gat verbindingen bewegen mee met de wind, als een schip met het water. Die zijn het beste. Het orkaanseizoen begint nu al in juni, en het wordt steeds warmer”, vertelt een bewoner. Natuurgids Jungle James ziet ook veranderend diergedrag. “Je ziet de klimaatverandering ook aan de zeevogels. Als ze eieren leggen in december en dan wegvliegen in januari is dat vroeg; dan komen de orkanen ook vroeg. Door Irma verdwenen ook vogels; een kolibrie-soort bleef weg, een lijstersoort ook”. James neemt kinderen graag mee om te hiken in de nature. “Zo leren ze de natuur kennen en waarderen. Mijn ouders aten de jonge vogels nog op.”

[Afb linsk en rechts] De Saba Conservation Foundation zet zich, naast natuurbescherming, ook in voor educatie van schoolkinderen.

vogels ook mee. Maar dat doen we niet meer, nu zetten mensen zich juist in om hun nesten te redden van ratten en verwilderde katten, met gif en vallen.”

Het besef van kwetsbaarheid van de eigen leefomgeving is iets waarvan steeds meer mensen op Saba zich bewust zijn. De grotere en vaak ongrijpbare processen die zich tegenwoordig voltrekken, met klimaatverandering als meest impactvolle, speelt daarbij een grote rol. “We nemen de natuur voor vanzelfsprekend aan. We wonen hier in deze veilige haven, maar we moeten ons dat beter bewust zijn, verantwoordelijkheid nemen voor onze

Feesten en herdenkingen

Saba kent een aantal specifieke feestdagen, gebonden aan een historische gebeurtenis of de kerkelijke kalender. Het zijn dagen dat de families, vaak uitgewaaid over het Caribisch gebied, Nederland en Amerika, elkaar treffen. Bij dat samenzijn horen ook de traditionele gerechten.

Een belangrijke feestdag is Emancipation Day, op Saba opmerkelijk genoeg pas officieel gevierd sinds 2021 en (nog) niet erkend als officiële feestdag. Alleen de ambtenaren zijn op 1 juli vrij en scholen en winkels zijn gesloten op basis van eigen keuze, in tegenstelling tot de andere Caribische eilanden. De viering is op 1 juli, de dag dat, in 1863, de slavernij officieel werd afgeschaft in de Nederlandse koloniën. De organisatie ligt in handen van het Committee for the Commemoration of Emancipation and the History of Slavery on Saba, in samenwerking met de Public Entity Saba en het Saba Heritage Center. Op de dag zijn er verschillende evenementen, voedselstalletjes en muziek, er zijn manifestaties met schoolkinderen en diverse sprekers die reflecteren op Saba’s verleden en de inspiratie die daaruit geput kan worden voor de toekomst.

Een tweede, van overheidswege ingestelde feestdag is Saba Day. De feestdag wordt gevierd sinds 1975, op de eerste vrijdag

[Afb] Aankondigungsaffiche van Emancipation Day.

in december. “Saba Day is een grote gebeurtenis. Misschien loopt het ietsje terug, maar mensen zien er echt naar uit. Het hele eiland is dan samen”, zegt een bewoner van Windwardside. Op Saba Day zijn er optochten en inhuldigingen, muziek- en dansoptredens, barbecues en andere feestelijkheden. Belangrijk is tegenwoordig het Culturama event, enkele dagen voor Saba Day en onderdeel van de bijbehorende feestelijkheden, waarin de culturen van de diverse Caribische eilanden hun tradities

[Afb] De Vlag van Saba. De gouden ster verwijst naar het eiland, de kleuren rood, wit en blauw naar de band met Nederland. Daarnaast staat rood voor moed, wit voor vrede en blauw symboliseert de zee.

tonen in een ‘parade van culturen’; een nieuwe traditie. Het is onderdeel van de bredere culture awareness week, waar organisaties zoals het Saba Heritage Centre evenementen organiseren die het erfgoed van Saba in het voetlicht zetten. De parade weerspiegelt de steeds groter wordende invloed van andere Caribische eilanden, met name op het gebied van de (Spaanse) muziek, taal en dans.

Sinds 1985 wordt ook de aanname van de nieuwe Sabaanse vlag gevierd. Ook het embleem van Saba en het volkslied werden in 1985 op Saba Day gelanceerd. Een ander belangrijk feest op Saba is carnaval. Het feest zou in de jaren 1950 zijn ‘meegenomen’ door Carmen Simmons uit Curaçao. Het wordt eind juli/begin augustus gevierd, wanneer families samenkomen op het eiland voor de zomervakantie. Feestlocatie is het laaggelegen dorp The Bottom, waar een groot vlak veld is. Olga Miranda Simmons, lang verantwoordelijk voor de organisatie: *“Iedereen deed mee, alle dorpen hadden een eigen groep met een thema: piraten, vissers, een sport of een bloem zoals Suzanne-met-de-mooie-ogen (black eye Suzan), de nationale bloem van Saba. Elk jaar kozen we een nieuw thema.”*

Inmiddels is het carnaval door de jaren heen sterk van uiterlijk veranderd. Zoals iemand het uitdrukt *“er kwamen steeds*

meer veren bij”. Met andere woorden, de invloed van het carnaval op Trinidad en andere Caribische eilanden werd steeds sterker. Jonge mensen reizen veel en nemen hun ervaringen mee. Niet iedereen is daar blij mee. Glenn Holm was een verwoed carnavalvierder. Als hoofd van het Toerisme Bureau deed hij veel om het carnaval op Saba te promoten als toeristische attractie, overigens net als het imago van Saba als gay friendly. Als Nederlands eiland kan hier immers het homohuwelijk worden gesloten. Ook voor hem is carnaval sterk veranderd: *“Carnaval was vroeger leuk, je maakte je eigen kostuum. Nu worden de kostuums kant-en-klaar besteld in Trinidad of China, het is soms vulgair met strings, glitter en veren.”*

Bij carnaval hoort muziek. Op Saba is dat tegenwoordig sterk gelatiniseerd, en de ‘oude’ muziek; string bands met gitaar, triangel, baho pipe, drum maracas, steel pan, en waterflessen lijkt ter ziele. In de memoires van J.K. Bolles, die in 1931 op Saba woonde, worden ‘Afrikaanse drums’ genoemd, bespannen met geitenvellen, die met Kerst worden bespeeld. Maar een meer gedetailleerde beschrijving van de muziek, en de rol van drums voor de Afro-Caribische bevolking, ontbreekt vooralsnog.

UITGELICHT Caribische feesten en herdenkingen in (Europees) Nederland

Caribische Nederlanders nemen hun feesten en gebruiken ook mee naar Europees Nederland. Sinds 1984 wordt bijvoorbeeld het Zomercarnaval in Rotterdam georganiseerd: een steeds breder gedragen feest dat inmiddels door verschillende steden is overgenomen. Zomercarnaval Rotterdam is een vitale vorm van immaterieel erfgoed, die steeds meer groepen mensen bij het carnaval betreft. In 2024 is het door Unesco ingeschreven op de Representatieve Lijst van Immaterieel Erfgoed van de Mensheid vanwege de culturele diversiteit van de jaarlijkse straatparade.

Ook Emancipatie Dag, op 1 juli, wordt in Nederland gevierd, onder de naam Keti Koti, Sranantongo voor ‘verbreken van de ketenen’. De viering en herdenking in één begon in Amsterdam, maar wordt inmiddels in verschillende steden georganiseerd. Veel Surinamers dragen tijdens de viering de traditionele Surinaamse kleding: de koto. Deze bestaat uit de angisa (een speciaal gevouwen hoofddoek), de yaki (jasje) en de koto (rok), een eerbewijs aan de voorouders. Zowel de burgemeester van Amsterdam Femke Halsema (in 2021) als Koning Willem Alexander (in 2023) grepen

deze dag aan om excuses te maken over het slavernijverleden.

In december 2023 is Keti Koti bijgeschreven op de Inventarislijst Immaterieel Erfgoed Nederland.

[Afb] Zomercarnaval in Nederland. (foto: Rotterdam Unlimited Zomercarnaval)

de elementen die zij zelf als de cultuur van Saba ervaren. De bijbehorende afbeeldingen werden op een grote vellen geplakt en in de klaslokalen opgehangen. Het is een goed voorbeeld hoe de lokale musea, culturele erfgoedcentra en onderwijsinstuties kunnen samenwerken om niet alleen het verleden, maar ook de hedendaagse culturele tradities, het immateriële erfgoed, kunnen documenteren, bespreken en overdragen.

Musea nemen, in algemene zin, steeds meer hun rol op zich als podium voor hedendaagse cultuur, met alle veranderingen, discussies en dilemma's die daar bij horen, conform de ICOM definitie, *"Een museum is een permanente instelling zonder winstoogmerk, in dienst van de samenleving, gericht op het onderzoeken, verzamelen, bewaren, interpreteren en tentoonstellen van materieel en immaterieel erfgoed. Musea zijn openbaar, toegankelijk en inclusief en bevorderen diversiteit en duurzaamheid. Ze werken en communiceren ethisch, professioneel en met participatie van gemeenschappen. Musea bieden een verscheidenheid aan ervaringen met het oog op educatie, genoeg, reflectie en kennisuitwisseling."*

Juist op de Caribische eilanden, met hun complexe geschiedenis en dynamiek, zouden musea en verwante culturele

instellingen een nog centralere rol kunnen spelen dan ze nu al doen. Dat geldt bijvoorbeeld voor de erfgoedcentra, in combinatie met een educatief programma op scholen, en in samenwerking met de lokale mensen, beoefenaren van het erfgoed.

[Afb] Muurschildering uit 2022 bij Saba Heritage Centre door Joan Bourque toont materieel en immaterieel erfgoed van Saba.

[Fig] St. Eustatius en St. Kitts gezien vanaf de Heritage Trail op Saba.

DANKWOORD

Voor deze biografie is gebruik gemaakt van de expertise, kennis en ervaringen van veel mensen. Deze personen willen wij bedanken voor hun inbreng. Als eerst bedanken wij de Sabanen die op verschillende manieren hebben bijgedragen. Zij hebben ons het landschap leren lezen, meegenomen naar hun plekken van betekenis en bijzondere verhalen met ons gedeeld. Zonder hun foto's, kaartmateriaal en andere bronnen was deze biografie minder volledig geweest. Heel erg bedankt!

Een speciale dank gaat uit naar Sharifa Balfour. Als specialist en directeur van het Saba Heritage Center was zij onmisbaar. Sharifa bracht ons in contact met organisaties en personen. Haar kennis en kritische blik hield de auteurs scherp op details en omissies. Voor het schrijven van de hoofdstukken hebben veel mensen meegedacht, meegelezen of informatie aangedragen. Wij willen hen bedanken en noemen hier hun namen in alfabetische volgorde: Bart Makaske (Wageningen Universiteit), Bobby Zagers (Kadaster Saba), Bregje Spek, Carine Ghazzi (Openbaar Lichaam Saba), Elske van Dalfsen (KNMI), Enrico 'Cuchi' Klaber (Gids en taxichauffeur), Frank Hemeltjen (Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland), Henk Baas (Rijksdienst voor het Cultureel

Erfgoed), Iris Briels (voormalig student Archeologie, Universiteit Leiden), Jaap Croockewit, James Johnson (Saba Conservation Foundation), Jay Havisier (voorheen AINAA), Jochem Lesparre (ARGEOgraph), Johan Schaeffer (voorheen SABARC), Johan van der Ven (Masterscriptie cisternes Saba), John Angus Martin (voorheen SABARC), Lukas van der Steen (Openbaar Lichaam Saba), Nanette de Jong (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed), Olga Miranda Simmons, Pieter Augustinus, Pieter Soffers (voormalig student Faculteit der Archeologie, Universiteit Leiden), Pieter Vroon (Vrije Universiteit), Remco van Riezen, Ryan Espersen (voorheen SABARC), Riet de Leeuw (Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland), Sander de Knecht (Schetsontwerp), Sasja van der Woude (Wereldmuseum), Steven de Jong (Universiteit Utrecht), Verceley Courtar (Rijksdienst Caribisch Nederland), Vito Charles, Will Johnson en Wouter Sipkema (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed). Als u hier onbedoeld vergeten bent, willen wij ook u bedanken voor uw bijdrage.

Tot slot willen we nog de ambtenaren van het Openbaar Lichaam Saba (OLS) bedanken voor hun medewerking en bereidwilligheid om ons mee te nemen in de uitdagingen van Saba en hoe zij omgaan met landschap en cultureel erfgoed. Wij hopen dat deze biografie voldoet aan jullie verwachtingen en voor jullie van meerwaarde gaat zijn.

LITERATUUR

Bronnen hoofdstuk 2

- Augustinus, P.G.E.F., R.P.R. Mees & M. Prins (eds.), 1985: *Biotic and Abiotic Components of the Landscapes of Saba (Netherlands Antilles): report of an integrated research in Botany and Physical Geography*, Utrecht.
- Arendsen, P., 2017: *Mapping erosion on Saba: How to keep the Unspoiled Queen from tumbling down*, Bachelor's thesis Wageningen University, Wageningen.
- Besseminder, J. e.a., 2023: *KNMI'23 klimaat scenario's voor Nederland*, De Bilt.
- Davids, T., P. de Louw & J. Rozemeijer, 2025: *Understanding Saba's (ground)water system and nutrient pathways: An integrated hydrogeological and nutrient flux study of Saba, Caribbean Netherlands*, (Deltares report 11210862-002-BGS-0001), Delft.
- Debrot A.O. e.a. 2025: *State of Nature Report for the Caribbean Netherlands 2024: A second 6-year assessment of the Conservation State, threats and management implications for habitats and species in the Caribbean Netherlands*, Wageningen Marine Research, Den Helder.
- Defant, M.J. e.a., 2001: The geology, petrology, and petrogenesis of Saba Island, Lesser Antilles, *Journal of Volcanology and Geothermal Research* 107(1-3), 87-111.
- de Freitas, J.A. e.a. 2016: *A Landscape ecological vegetation map of Saba (Lesser Antilles)*, IMARES, Wageningen.
- de Palm, J.Ph. (ed.), 1985: *Encyclopedie van de Nederlandse Antillen*, Zutphen, 2nd ed.
- de Zeeuw-van Dalfsen, E., 2023: *Volcano Monitoring Updates Saba and St. Eustatius 2017–2023*, De Bilt.
- de Zeeuw-van Dalfsen, E. & R. Sleeman, 2018: A permanent, real-time monitoring network for the volcanoes Mount Scenery and the Quill in the Caribbean Netherlands, *Geosciences*, 8(9), 320.
- Hofman, C., & M. Hoogland, 2016: *Saba's first inhabitants: A story of 3300 years of Amerindian occupation prior to European contact (1800 BC-AD 1492)*, Leiden.
- Koomen, A., G., Van Dorland & B. Makaske, 2012: *Geomorphology map of Saba*, Dutch Caribbean Biodiversity Database, Wageningen.
- Ministerie van I&W, 2024: *Climate change and adaptation efforts BES islands* (Den Haag 2024)
- Neall, V.E., 2009: Volcanic soils, Land use and land cover, *Soils and Soil Sciences* 2(7).
- Opdam, J.D.E., 2018: *Soil Erosion & Prevention on Saba*, Bachelor's thesis Wageningen University, Wageningen.
- Rahn, J.L., 2017: Saba and St. Eustatius (Statia), in: C. Allen (ed.) *Landscapes and Landforms of the Lesser Antilles*. World Geomorphological Landscapes, Cham.
- Rijkers, R., & R. Hack, 2000: *Geomechanical analysis of volcanic rock on the island of Saba (Netherlands Antilles)*, in: ISRM International Symposium, Melbourne.
- Roobol, M.J. & A.L. Smith, 2004: *Volcanology of Saba and St. Eustatius*. KNAW, Amsterdam.
- Roobol, M.J., A.L. Smith & J.F. Tomblin, 1997: *An assessment of volcanic hazard on the islands of Saba and St. Eustatius in the northern Lesser Antilles*, Haarlem.
- Smith, A.L. & J.M. Roobol, 2005: Saba, in: J. Lindsay e.a. (eds.), *Volcanic Hazard Atlas of the Lesser Antilles*, St Augustine, Trinidad.
- Verstappen, T., 1977: *Geomorphological map of Saba*, Dutch Caribbean Biodiversity Database.
- Veenenbos, J.S., 1955: *A soil and land capability survey of St. Maarten, St. Eustatius, and Saba: Netherlands Antilles*, Wageningen.
- Vroon, P.Z., 2012: Nederlandse vulkanen in het Caribische gebied: Saba en St. Eustatius, *Grondboor & Hamer* 66(4/5), 380-383.
- Westermann, J.H. & H. Kiel, 1961: *The Geology of Saba and St. Eustatius*, Utrecht (Natuurwetenschappelijke Studiekring Suriname en Antillen 24).
- Bronnen Hoofdstuk 3**
- Debrot, A.O. & R. Bugter, 2010: *Climate change effects on the biodiversity of the BES islands; Assessment of the possible consequences for the marine and terrestrial ecosystems of the Dutch Antilles and the options for adaptation measures*, Wageningen (Alterra-report 2081; IMARES-report C118/10).
- Briels, I., 2004: *Use-wear analysis on the Archaic flint assemblage of Plum Piece, Saba: A pilot study*. Unpublished MA thesis, Faculty of Archaeology, Leiden University.
- Coppier, Guillaume, 1645: *Histoire et Voyages des Indes Occidentales et de plusieurs autres regions*, Lyon.
- Coronet Instructional Films, 1946: *People Of Saba*. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=D9PAZFIbw84>.
- Curtis, J.H. & D.A. Hodell, 1993: An Isotopic and Trace Element Study of Ostracods from Lake Miragoane, Haiti: A 10,500 year Record of Paleosalinity and Paleotemperature Changes in the Caribbean. *Climate Change in Continental Isotopic Records, Geophysical Monograph* 78: 135-152.
- Davids, T., P. de Louw & J. Rozemeijer, 2025: *Understanding Saba's (ground)water system and nutrient pathways. An integrated hydrogeological and nutrient flux study of Saba, Caribbean Netherlands* (Deltares-report), Wageningen.
- Debrot, A.O., R.J.H.G. Henkens, P.J.F.M. Verweij, M.P. van den Burg & E.H. Meesters, (Eds), 2025: *State of Nature Report for the Caribbean Netherlands 2024. A second 6-year assessment of the Conservation State, threats and management implications for habitat and species in the Caribbean Netherlands*, Wageningen (Wageningen Marine Research report: C001/25).
- de Josselin de Jong, J. P. B., 1947: *Archaeological Material from Saba and St Eustatius, Lesser Antilles*, Leiden.
- de Waal, M.S., J. Lesparre, R. Espersen & M.L.P. Hoogland, 2015a: *Archaeological Predictive Map Saba, Caribbean Netherlands*. (http://www.arceograph.nl/project/saba2015/saba2015_b1map.pdf).
- de Waal, M.S., J. Lesparre, R. Espersen & M.L.P. Hoogland, 2015b: *Archaeological Predictive Map Saba, Caribbean Netherlands [Colophon]*. (www.arceograph.nl/project/saba2015/saba2015_b1map.pdf).
- Espersen, R., 2017: *SB 054: Old Booby Hill Archaic Sites*, Windwardside (SABARC report 002- 2017).
- Espersen, R., 2018a: *SB 037, The Fort Gut Ridge Site: An Archaeological Survey and Excavations*, Windwardside (SABARC-report).
- Espersen, R., 2018b: *Archaeology and Heritage Management in Saba, Dutch Caribbean. Navigating Culture and Politics*. Paper presented at the 51st Annual Meeting of the Canadian Archaeological Association, Winnipeg.
- Espersen, R., 2018c: *SB 027: A Site Report of Archaeological Surveys and Excavations at Mary's Point, Saba, Dutch Caribbean, 2008-2018*, Windwardside (SABARC report).

- Espersen, R., 2019: *A Site Report of Flat Point, Saba, Dutch Caribbean: A Ceramic-Age Amerindian Site and Early Colonial Sugar and Indigo Plantation*, Unpublished report, Zemi Cultural Heritage Services.
- Espersen, R. & J.B. Haviser, 2021: *Archaeological Mitigation at the Black Rocks Area of Giles Quarter, Saba, Dutch Caribbean, Windwardside* (SABARC Report 20.01).
- Fitzpatrick, S.M., C.M. Giovas, M.S. de Waal & W.J. Pestle, 2025: Highlights in the Pre-Contact Archaeology of the Island Caribbean, in S.M. Fitzpatrick & J.M. Erlandson (Eds.), *The Oxford Handbook of Island & Coastal Archaeology*, Oxford.
- Hartog, J., 1975: *History of Saba*, Saba: Saba Artisan Foundation.
- Haviser, J.B., 1983: *Field notes, Saba Survey, July 1983*. Unpublished field notes.
- Haviser, J.B., 1985: *An Archaeological Survey of Saba, Netherlands Antilles. Phase I report*, Leiden (Reports of the Institute of Archaeology and Anthropology of the Netherlands Antilles, No. 3).
- Herbert, Ch. W., 1940: Saba, Crater Treasure of the Indies. Up and Down on Saba, *The National Geographic Magazine*, November 1940, 597-620. Washington.
- Hofman, C. L., 1993: *In search of the native population of pre-Columbian Saba. Part one: Pottery styles and their interpretations*, Leiden (Unpublished dissertation, Leiden University).
- Hofman C.L., & M.L.P. Hoogland, 2003: Plum Piece, *Journal of Caribbean Archaeology* 4, 12-27. <https://www.floridamuseum.ufl.edu/wp-content/uploads/sites/44/2017/04/plumpiece.pdf>.
- Hofman, C.L., & M.L.P. Hoogland, 2016: *Saba's first inhabitants. A story of 3300 years of Amerindian occupation prior to European contact (1800 BC - AD 1492)*, Leiden.
- Hoogland, M.L.P., 1996: *In search of the native population of pre-Columbian Saba. Part two: Settlements in their natural and social environment*, Leiden (Unpublished dissertation, Leiden University).
- Johnson, W., 1983: *Tales from my grandmother's pipe - Saban Lore*, 2nd Edition, Amstelveen: Bureau Marcus.
- Knippenberg, S., 2007: *Stone Artefact Production And Exchange Among The Northern Lesser Antilles*, Leiden (PhD dissertation, Leiden University. ASLU 13).
- Pagán-Jiménez, & R. Jaime, 2013: Human-Plant Dynamics in the Precolonial Antilles: A Synthetic Update, in W.F. Keegan, C.L. Hofman & R. Rodríguez Ramos (Eds), *The Oxford Handbook of Caribbean Archaeology, Oxford Handbooks* (2013; online ed., Oxford Academic, 3 June 2013),
- Ransijn, S., 2023: *An excavation of 19th to 20th century Saban houses. Archaeological mitigation before the construction of new school buildings for the Saba Comprehensive School in St. John's (SB-066)*, Leiden (Unpublished Report, Leiden University).
- Roobol, M.J., & A.L. Smith 2004: *Volcanology of Saba and St. Eustatius, Northern Lesser Antilles*. Amsterdam.
- Roobol, M.J., A.L. Smith & J.F. Tomblin, 1997: *An assessment of volcanic hazard on the islands of Saba and St. Eustatius in the northern Lesser Antilles*, Nederlands Instituut voor Toegepaste Geowetenschappen TNO & KNMI.
- Saba Conservation Foundation, n.d. *History of Saba. Milestones/Architecture/& More*. The Bottom: Saba Conservation Foundation.
- Stienaers, A., 2025: *Use of natural resources for Indigenous ceramic production in the Lesser Antilles during the Ceramic Age and Early Colonial Period* Leiden (Unpublished PhD dissertation, Leiden University/Leuven University).
- Troelstra, S.R. & C.J. Beets, 2001: *Report of the geological fieldwork Guadeloupe, summer 2000*, Amsterdam (Unpublished typescript, Vrije Universiteit).
- Veenenbos, J.S., 1951-1952: *Land Capability Map of Saba*. Curçao: Foundation Welfareplan Netherlands Antilles 1946 & Amsterdam: Netherlands Antilles Development Advisory Bureau.
- Bronnen hoofdstuk 4**
- Bastien, J. Fr., 1795: *Dictionnaire Géographique portatif*, Deterville, Paris.
- Bolles, J.K., 2013: *Caribbean Interlude*, Edited by Will Johnson, Saba.
- Espersen, R., 2024: *Landscapes and materialities of race, class, and gender in pre-empancipation Saba, Dutch Carribean*, Leiden, Sidestone Press.
- van Grol, G.J., 1980: *De grondpolitiek in het West-Indische domein der Generaliteit I-II-III*. S. Emmering, Amsterdam.
- Hartog, J., 1964: *De Bovenwindse Eilanden. Geschiedenis van de Nederlandse Antillen deel IV*, Aruba, De Wit NV.
- Hartog, J., 1975: *History of Saba* (Ongewijzigde herdruk 1982), Saba Artisan Foundation, Saba.
- Hartog, J., 1993: *De geschiedenis van twee landen*. Europese Bibliotheek, Zaltbommel.
- Hartog, J. (1997) *De forten, verdedigingswerken en geschutsstellingen van Sint Eustatius en Saba*, Europese Bibliotheek, Zaltbommel.
- Havelaar, J., 1902: *Rapport betreffende eene reis door de kolonie Curaçao*, Algemeene Landsdrukkerij, 's-Gravenhage.
- Hofman, C.L. & M.L.P. Hoogland, 2016: *Saba's first inhabitants*, Sidestone Press, Leiden.
- van der Horst, L., 2004: *Wereldoorlog in De West. Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba 1940-1945*, Verloren, Hilversum.
- Johnson, W., 2012: *Tales from my grandmother's pipe*, (Fifth edition), Artygraphic, Oviedo (USA).
- Knappert, L., 1932: *Geschiedenis van de Nederlandsche Bovenwindsche eilanden in de 18e eeuw*, Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage.
- Purmer, M., 2003: *Nederlandse cultuurhistorie overzee*. Historisch-geografische relictien op de Bovenwindse Eilanden van de Nederlandse Antillen, *Historisch Geografisch Tijdschrift* 1, 1-18.
- Saba Conservation Foundation, zj: *History of Saba*, Fort Bay, Saba.
- Spier, J., 1948: *West. Met tekst van Piet Bakker*, Elsevier, Amsterdam/ Brussel.
- Teenstra, M.D., 1837: *De Nederlandsche Westindische eilanden, Deel 2*, Sulpke, Amsterdam.
- van den Poll, W., 1950: *De Nederlandse Antillen. Een fotoreportage van land en volk*, W. van Hoeve, 's-Gravenhage.
- Archiefstukken**
- Dagboekje van H. Croockewit (zonder jaar) *Deel III, Reis 1952/53, Curaçao & Bovenwinden, 25 febr- 27 maart 1953, thuisreis Curaçao-Pernis 27 mrt- 18 april 1953*. Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort.
- Websites**
- www.jonet.nl/postuum-eerbetoon-op-Saba-voor-thelma-polak/
- www.sabapark.org
- www.saba.edu
- Bronnen hoofdstuk 5**
- Espersen, R., 2019: *A Preliminary Assessment of Known and Potential Underwater Cultural Heritage of Fort Bay (SB 018), Saba, Dutch Caribbean*, Saba.
- Espersen, R., 2021: Persoonlijke communicatie.
- Espersen, R., 2024: *"Better Than We"*.
- Landscapes and materialities of race, class, and gender in pre-empancipation Saba, Dutch Caribbean*, Leiden.
- Goslinga, C., 1971: *The Dutch in the Caribbean and on the wild coast 1580-1680*, Assen.
- Johnson, W., 2014: *Boat building on Saba*. <https://thesabaislander.com/2014/02/23/boat-building-on-saba/>
- Bronnen hoofdstuk 6**
- Brugman, F.H., 1995: *The monuments of Saba*, Walburg Pers, Zutphen.
- Brugman, F., 2014: Saba: nog steeds 'Unspoiled Queen', *Heemschut* 91(2), 6-9.
- Cornet, H., 1991: *Saban Cottages*, Heleen Cornet, Saba.
- Gill, R., 2002: *The island of Saba as a Cultural Landscape*, Curaçao Monuments Foundation, Curaçao.
- Hartog, J., 1964: *De Bovenwindse Eilanden*, De Wit NV, Aruba (Geschiedenis van de Nederlandse Antillen deel IV).
- Hartog, J., 1975: *History of Saba*, Van Guilder N.V., Saba.
- Hofman, C., z.j.: *Excavations on Saba 1987-1992 and 2001-2002*. (<https://www.universiteitleiden.nl/en/research/research-projects/archaeology/saba>).
- Johnson, W., 2012: *Tales from my grandmother's pipe*, Fifth edition, Artygraphic, Oviedo (USA)
- Rots, S., 2004: *Monumenten op de Nederlandse Antillen*, Stichting Nationaal Restauratiefonds, Hoevelaken.

Saba Conservation Foundation z.j.: *History of Saba*, Fort Bay, Saba.

Teenstra, M.D., 1837: *De Nederlandsche Westindische eilanden. Deel 2*, Sulpke, Amsterdam.

Temminck Groll, C.L., 1967: *Monumentenzorg in Suriname en de Nederlandse Antillen*, Driebergen

Temminck Groll, C.L., 1976: *Facetplan Monumentenzorg Nederlandse Eilanden*, Driebergen.

Temminck Groll, C.L. & F.H.Brugman, 1988: *Saban Monuments*, Curaçao (UNA cahier 29)

van Marrewijk, D. & F. Aldershoff, 2013: *Saba, de onbedorven koningen van de Antillen*.

Websites

- o www.thesabanislander.com - W. Johnson
- o [www.en.wikipedia.org/wiki/Saba_\(island\)](http://www.en.wikipedia.org/wiki/Saba_(island))
- o www.saba.edu

Bronnen hoofdstuk 7

Debrot, A.O., R.J.H.G. Henkens, P.J.F.M. Verweij, M.P. van den Burg & E.H. Meesters (eds), 2025: *State of Nature Report for the Caribbean Netherlands, 2024: A second 6-year assessment of the Conservation State, threats and management implications for habitats and species in the Caribbean Netherlands*. Wageningen (Wageningen Marine Research report C001/25).

de Freitas, J.A., A.C. Rojer, B.S.J. Nijhof & A.O.

Debrot, 2016: *A landscape ecological vegetation map of Saba (Lesser Antilles)*, Wageningen, (IMARES report C195/15).

Espersen, R., 2017: *“Better than we”: landscapes and materialities of race, class, and gender in pre-emancipation colonial Saba*, Dutch Caribbean, Leiden (PhD thesis).

Mac Donald, S., 2022: *Life in Paradise*, a social psychological and anthropological study of nature conservation in the Caribbean Netherlands, Leiden (PhD thesis).

Bronnen hoofdstuk 8

Benjamins, H. D., & J. F. Snelleman, 1917: *Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië*. M. Nijhoff.

Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië., 1868).

(3) [volgno 2]. Geraadpleegd op 13

augustus 2025 via: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=dts:1130002:mpeg21:0001>

Curaçaosch verslag 1940, 1939:

Geraadpleegd op 27 augustus

2025 via: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMCBS03:002437001:00001>

Curaçaosch verslag 1945, 1945:

Geraadpleegd op 20 augustus

2025 via: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMCBS03:002442001:00001>

Davids, T., P.G.B. de Louw & J.C. Rozemeijer,

2025: *Understanding Saba’s groundwater system and nutrient pathways: An integrated hydrogeological and nutrient flux study of Saba, Caribbean Netherlands*,

Delft, <https://www.deltares.nl/nieuws/de-link-tussen-grondwater-en-mariene-natuur-op-saba>

de Freitas, J.A., A.C. Rojer, B.S.J. Nijhof & A.O. Debrot, 2012: *A landscape ecological vegetation map of Sint Eustatius (Lesser Antilles)*, Wageningen (IMARES Report C053/12).

Derix, R., 2016: *The history of resource exploitation in Aruba. Landscape series 2. Spatial Developments in the Aruban Landscape: A multidisciplinary GIS-based approach derived from geologic, historic, economic and housing information*. Geraadpleegd op 5 august 2020 via: http://cbs.aw/wp/wp-content/uploads/2016/12/H2_LandscapeSeries_The_History_Of_Resource_Exploitation_In_Aruba_10-10-2016.pdf

Espersen, R., 2013: *Water Use at Palmetto Point and Middle Island, Saba, Dutch Caribbean: A Modeled Approach for Settlement Viability*, *International Journal of Historical Archaeology* 17(4), 806–827.

Espersen, R., 2024: *Better than we: Landscapes and materialities of race, class, and gender in pre-emancipation Saba, Dutch Caribbean*, Leiden, Sidestone Press. <https://public.ebookcentral.proquest.com/choice/PublicFullRecord.aspx?p=31310953>

Haviser, J. B., 1985: *An archaeological survey of Saba, Netherlands Antilles: Phase I report*, Institute of Archaeology and Anthropology of the Netherlands Antilles.

Heartsill-Scalley, T., 2012: *Freshwater resources in the insular Caribbean: An environmental perspective*, *Caribbean Studies* 40(2), 63–93.

Hofman, C. L., & M. Hoogland, 2016: *Saba’s first inhabitants: A story of 3300 years of Amerindian occupation prior to European contact (1800 BC–AD 1492)*. <http://site.ebrary.com/id/11172515>

Johnson, W., 1989: *Saban lore: Tales from my grandmother’s pipe* (3rd rev. ed.). W. Johnson, Saba.

Rahn, J. J., 2017: *Saba and St. Eustatius*, in C. Allen (ed.), *Landscapes and landforms of the Lesser Antilles*. Springer, Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-55787-8>

Romeijn, P. C., 1989: *Oerbos van Saba, Nederlands Bosbouw tijdschrift* 61(7/8), 202–205. <https://edepot.wur.nl/266951>

Stapel, S. R., 2023: *Rainfall-runoff modelling to assess flood hazard on Sint Eustatius, Caribbean Netherlands*, Utrecht (Master’s thesis, Universiteit Utrecht).

United Nations., z.j., *About Small Island Developing States. Office of the High Representative for the Least Developed Countries, Landlocked Developing Countries and Small Island Developing States*, <https://www.un.org/ohrls/content/about-small-island-developing-states>

van ’t Hof, T., 2010: *Saba’s Unique Cloud Forest: And how it evolved during a series of major hurricanes*. [Eigen uitgave].

Verslag Nederlandse Antillen 1951, 1951:

Geraadpleegd op 20 augustus 2025 via: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMCBS03:002451001:00001>

Verslag Nederlandse Antillen 1953, 1953:

Geraadpleegd op 20 augustus 2025 via: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMCBS03:002453001:00001>

Westerman, J. H., 1952: *Conservation in the Caribbean: A review of literature on the destruction of natural resources in the Caribbean area, with reference to the population problem*, Natuurwetenschappelijke Studiekring voor Suriname en de Nederlandse Antillen.

Websites

De Indische mercuur: orgaan gewijd aan den uitvoerhandel, 1912: 26 november, 35(48). Geraadpleegd op 13 augustus 2025 via: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMUBL09:001027049:00001>

De Ontwerp-begroting voor 1931: 1930, 5 april, Amigoe di Curaçao: weekblad voor de Curaçaosche eilanden, p.

2. Geraadpleegd op 15 augustus 2025 via: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010280938:mpeg21:p002>

Mountain magic and cloud forests. EarthDay.org. <https://www.earthday.org/mountain-magic-and-cloud-forests/>

The Saba Islander, z.j., *The Saba Islander – by Will Johnson*. Geraadpleegd op 11 november 2025 via: <https://thesabaislander.com/>

Bronnen hoofdstuk 9

Eliason, E.A., 1997: *Saba Lace. The fruit of her hands*, Saba Foundation for Arts, Saba.

Hartog, J., 1975: *History of Saba*, Van Gulder, Saba.

Martin, J.A. & P. Johnson 2022: *The Canon of Saban History, Part 1*, Saba.

Murar, H.K., 2025: *Lacing Our Stories*, KITLV, Leiden.

Nielsen, S., 2007: *Folk Remedies on a Caribbean Island. The Story of Bush Medicine on Saba*, Haarmans, Beverwijk.

Saba Cultural Agenda, Priorities 2024-2028.

van Stipriaan, A, L. Alofs & F. Guadeloupe, 2023: *Caribbean Cultural Heritage and the Nation. Aruba, Bonaire and Curacao in a Regional Context*, University of Amsterdam.

Beschermde gebieden

Nationale Parken

- Nationaal park (land)
- Nationaal park (zee)

Topografie

Aanlegplaatsen

- 50 - 100 ton
- Tot 50 ton

Wegen

- Openbare hoofdweg
- Openbare weg
- Private weg
- Voetpad of wandelpad
- Voetpad of wandelpad (in aanleg)

■ Bebouwd gebied

Luchthaven

- Landingsbaan
- Taxibaan
- Platform
- Helicopter landingsplaats
- Parkeerplaats

Geologie

- Geulen met namen (naar James Johnson)
- ✱ Top
- 50m lijn
- 100m lijn

